

Prof. Dr. Orosz István
Mád, 1935 – Budapest, 2024

A Debreceni Szemle kuratóriumának korábbi elnöke

Nem született értelmiségi családba, és köldökzsinórját sem a Basahalmán belül vágták el. Saját erejéből, tehetségéből, kitartásából emelkedhetett kiváló tudóssá, és részben ugyanezen tulajdonságok, részben a körülmények szerencsés összjátéka folytán maradhatott tartalmas élete négyötödében városunk lakója, polgára, sőt díszpolgára.

Zemplénből, a Hegyaljáról indult, szerény családi körülmények közül. Édesapja kis szőlőjének jövedelmét pincemesteri állással egészítette ki, ami gyermekkorától elkötelezetté tette a mezőgazdaság iránt. Életpályája hosszú

(mondhatnánk több) történelmi korszakot ívelt át, a tehetséget segítő, vagy éppen arra veszélyeket rejtő fordulatokkal. Tanulhatott, érettségét Miskolcon, magyar-történelem szakos tanári diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett. Hamar felhívta magára a történelem szak ikonikus professzorának, Szabó Istvánnak a figyelmét, aki az agrártörténet felé fordította. De a kísértések, veszélyhelyzetek is hamar jelentkeztek. Magukhoz akarták édesgetni a felszínesebb forráskutatást és a politikának is jobban tetsző szakmai érvényesülést kínáló legújabb kori témákkal foglalkozó fiatal oktató társak is, munkásmozgalmi, a szocializmus eredményességét bizonyító témák kutatásával. Diplomája megszerzését követően (rövid kitérőt leszámítva) az egyetemre került, de amikor professzora nyugdíjba ment, a Történelmi Intézet új vezetője azzal példálódzott, hogy ilyenkor az asszisztenciát is szélnek szokták eresztetni. Szerencsére erre nem kerülhetett sor, de a vérbeli magyar történésznek a magyar történelmi tanszékeken nem jutott hely, debreceni egyetemi munkahelyén mindvégig középkor- és korai újkor egyetememes történetet oktatott. Talán ebben is szerencséje lehetett, hiszen oktató tevékenysége első éveiben rázta meg az addigi (vulgár-) marxista történetírást Tőkei Ferenc ázsiai termelési módról szóló munkája, amelyet kezdettől fogva beépített egyetemi előadásába. De maga az egyetememes történelmi látásmód, az eltávolodás a korban olyannyira elharapózott egyoldalú hungarocentrikus szemlélettől, egész tudományos munkáját végigkísérte.

Fokozatosan haladt előre mind a tudományos pályán, mind az egyetemi ranglétrán. Kutatási területét fokozatosan terjesztette ki a szűkebb táj, a Hegyalja szőlőművelésének problémáiról a választott lakóhely, Debrecen, Hajdú-Bihar megye, az Alföld agrártörténelmi kérdései felé, hogy végül a korai újkor (a 19. századot is beleértve) országosan elismert szakértőjévé váljon. 1976-ban kandidátusi, 1998-ban tudományok doktora fokozatot szerzett, 2004-ben a Tudományos Akadémia levelező, 2013-ban rendes tagjává választották. Számos tudományos szervezetben töltött be vezető pozíciót, a legbüszkébb a Magyar Történelmi Társulatban betöltött elnöki tisztségére volt, hiszen abban többek között olyan kiváló elődököt követhetett, mint Horváth Mihály vagy Hóman Bálint. Professzori kinevezést 1986-ban kapott, egyetemi pályáján volt tanszékvezető, a Történelmi Intézet igazgatója, a Bölcsészettudományi Kar dékánja, a Kossuth Lajos Tudományegyetem rektorhelyettese. 1990-et követően politikai-közéleti szereplést is vállalt, előbb a városi önkormányzat közgyűlésében lett képviselő, majd egy cikluson át egyéni mandátummal országgyűlési képviselő, 1994-96 között az országgyűlésben az oktatási bizottság elnöke. Ez a pálya betegsége miatt nem folytatódott, de a tudománnyal nem szakított.

Az 1993-ban „Új Folyamával” újra indult *Debreceni Szemlé*nek kezdettől fogva szerzője volt. Első közleményeit részben egyetememes történelmi, részben a régióhoz kapcsolódó témákból írta (A koraközépkori keresztény kultúra, 1993/1. szám, A hagyományos elemek továbbélése Debrecen gazdaságában és társadal-

mában a 19. század második felében, 1995/1. szám), később azonban – ha ritkábban is – más, a kultúra, a nemzettudat, az oktatás területének kérdéseire is hozzászólt. Az ő tanulmányával indult a *Szemle* egyik legkelendőbb darabja, amely a Magyarországi Szent Erzsébetnek szentelt blokkot tartalmazta (2008/2.), majd 2015-ben a katolikus emlékvé blokkját bevezető interjú Bosák Nándor római katolikus megyéspüspökkel (2015/3.). Utóbbi már a Debreceni *Szemle* Alapítvány Kuratóriumának (amely egyúttal Szerkesztőbizottságként is funkcionált) vezetőjeként készítette, hiszen annak 2012-től – Berényi Dénes kuratóriumi elnök halálát követően – elnöke lett. Feladatát nehéz körülmények között kellett ellátnia. Az országot sújtó gazdasági nehézségek következtében akadoztak, sőt több évig szüneteltek azok az anyagi források, amelyek a folyóirat megjelenését lehetővé tették. A folyóiratszámok terjedelme csökkent, összevonások történtek. 2013-ban (a 2. és 3. szám összevonásával) csak három szám jelent meg, 2014-ben pedig papír alapon csak egy válogatás a legfontosabbnak ítélt közleményekből, a többiekhez csak online felületen lehetett hozzáférni. Orosz professzornak a 2013/4. számban az olvasókhöz szóló nyílt levéllel kellett a keserű tényeket magyaráznia. Közbenjárása, a *Szemle* hagyományaira való hivatkozásai azonban végül megmentették a folyóiratot, amely hamarosan újra a régi terjedelemben és fényében jelenhetett meg. 2015-ben újra négy szám jelent meg, hogy a továbbiakban ez a szám többé ne csökkenjen.

Kuratóriumi elnöksége érzékelhető koncepciót adott a folyóiratnak, amit a távozását bejelentő 2018/3. számban foglalt össze (Életben tartott örökség): „Következtesen törekedtünk rá, hogy folyóiratunk tájékoztasson a város és a tájegység legfontosabb történéseiről, a kulturális élet meghatározó eseményeiről, de a különböző tudományágak legújabb eredményeiről is.” „Meg kell állapítanunk, hogy a városról és régióról szóló cikkek többségben vannak az országos jellegűekkel szemben. Ez távolról sem hiba, hiszen a lokális jellegű írásoknak a *Debreceni Szemlé*hez hasonló periodikáknak kell helyt adni.” A *Szemle* ki is használta ennek lehetőségét, mint az emlékeztetést az oktatás évszázaddal korábbi megindulására a debreceni egyetem egyes karain és szakjain, vagy az 1715. évi eseményekre, amikor a város ismét befogadta a katolikusokat, vagy az 1956. évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára, amikor tanulmányok sora vizsgálta a határon túli magyarság magatartását, együtt érző mozgalmait és a megtorlásnak olykor az anyaországinál is súlyosabb formáit és persze a megemlékezést sok más, országosan, de akár csak helyileg fontosnak vélt eseményre, tudósra, művészre. Orosz professzor kezdeményezésének volt köszönhető a város lakossága által követett három leggyakoribb felekezet helyi vezetőinek – Fekete Károly református, Bosák Nándor római katolikus püspököknek és Kocsis Fülöp görög katolikus metropolitának – a megszólaltatása is.

Életkora és újabb egészségügyi problémái következtében nem vállalta sokáig a kuratóriumi elnökséget. 2018-ban lemondott, élete utolsó éveiben Budapest-

re költözve kapcsolata is lazult a várossal és a *Szemlével*. Nevezzük morbid előjelnek, hogy utolsó közleménye (2022/1. szám) az elhunyt professzortársról, Ujváry Zoltánról írt megemlékezés volt?

Orosz Istvánra, a tanárra, a több mint félévszázados egyetemi pályáján óráit látogató több ezer hallgató, majd azok tanítványai emlékezhetnek. Tudós tevékenységét publikációi, könyvei őrzik, amíg csak a Gutenberg galaxis, az olvasnivaló nyomtatott formája fennmarad. Ennek részét képezi a *Debreceni Szemle* is, amelynek működésében, egy nehéz időszak anyagi és szellemi átvészelésében Orosz Istvánnak is nélkülözhetetlen és így feledhetetlen szerep jutott.

ifj. Barta János

történész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem,
BTK Egyetemes Történeti Tanszék

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/3-6>

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/7>

Beköszöntő

D. Rác István főszerkesztő

A csaknem száz éve útjára indított *Debreceni Szemlé*t ettől az évtől új szerkesztőség irányítja. Reméljük, az olvasók ebből csak keveset fognak észrevenni: sem a lap küllemén, sem eddig megszokott belső szerkezetén nem kívánunk változtatni. Mégis új csapat veszi át a stafétabotot, illő hát, hogy bemutatkozzunk.

A szerkesztést ugyanis csapatmunkának tartjuk, amelynek során mindenkinek megvan a feladata, de a legfontosabb döntéseket közösen, szerkesztőségi üléseinken hozzuk. Két rovatvezetőnk van: Csorba Péter (Tanulmányok, Debrecen múltjából és jelenéből) és Pusztai Gábor (A tudományos élet hírei, Könyvszemle). Hozzájuk csatlakozott olvasószerkesztőként Szendrei Ákos, technikai szerkesztőként Udvardy Antal és felelős kiadóként Nagy Adrián. Hodossy-Takács Előd a szerkesztőbizottság elnökeként hidat képez a két testület között, a szerkesztőség munkáját pedig e sorok írója fogja össze. Mint az előbbiekből kiderült, a szerkesztőség mellett önálló szerkesztőbizottság működik; az ő feladatuk lapunk arculatának alakítása, tematikus blokkok kialakítása, szerzők felkutatása.

Megváltozott feladatkörökkel ugyan, de akik eddig részt vettek a lap szerkesztésében, azok most is kötődnek a *Debreceni Szemlé*hez. Bazsa György elvülhetetlen érdemeket szerzett a szerkesztőbizottság elnökeként, ifj. Barta János pedig főszerkesztőként; segítségükre a továbbiakban is számítunk. Mivel az új szerkesztőség valamennyi tagja részt vett korábban is a szerkesztésben, a folytonosságot biztosítva látjuk.

A *Debreceni Szemle* tudományos ismeretterjesztő folyóiratként határozza meg magát, amely fontosnak tartja, hogy figyelemmel kísérje a város és a régió tudományos és művészeti életét. Távol tartjuk magunkat a pártpolitikai állásfoglalástól, ám igyekszünk olyan témákat tudományos igénnyel elemezni, amelyek fontosak a mai közbeszédben. Alapvető feladatunknak tartjuk az áltudományok elleni föllépést, mivel az ezekhez kötődő nézetek mai világunkban rendkívül gyorsan terjednek. Olyan folyóiratot szeretnénk, amelyet élvezettel és szellemi izgalmal forgathatnak a bármilyen területen dolgozó érdeklődők, a tanárok pedig tiszta lelkiismerettel ajánlhatnak tanítványaiknak. A tanulmányok és recenziók sorát igyekszünk majd olyan interjúkkal kiegészíteni, amelyek lehetővé teszik, hogy városunk és régióink kultúrájának meghatározó szereplői kifejthessék gondolataikat, elképzeléseiket.

A tudomány célja mindig is az volt, hogy általa többet tudjunk meg a világról, mint eddig tudtunk róla. Ez minden területére igaz a nyelvtörténetől kezdve a számelméleten keresztül az űrkutatásig. Nem a tudósok feladata, hogy ezek eredményeit gazdasági haszonra váltsák, az viszont igen, hogy időről időre a szélesebb közönség számára is megfogalmazzák, miért tartják fontosnak, amivel foglalkoznak. Erre biztatjuk szerzőinket, ezt kínáljuk olvasóinknak.

Létezik-e szittyá–magyar rokonság?

Maticsák Sándor

finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár
Debreceni Egyetem, DE BTK Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

1. Egy aláírásgyűjtés következményei

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a 2022-es népszámlálás során a „nemzetiségi, anyanyelvi, családi, baráti közösségben használt nyelvük” kérdésre 2439 fő a *szkíta* választ adta (ugyanitt 345-en vallották magukat hunnak). Ezen felbuzdulva egy vírustagadó orvos, Pócs Alfréd László 2023 tavaszán 1371 magyar állampolgár támogató aláírását összegyűjtve kezdeményezte az országgyűlésnél a szkíták hivatalos magyarországi kisebbséggé nyilvánítását. Mivel a kisebbségi törvény szerint a nemzetiség¹ megállapításához ezer aláírás szükséges, így a kérdés a parlament elé került. Az országgyűlés 2023 decemberi szavazásán 147 képviselő elutasította a kezdeményezést, heten tartózkodtak, egy képviselő pedig támogatta a javaslatot.

Pócs a parlament igazságügy bizottsága előtt ekképpen érvelt igaza érdekében: „A Magyarországi Intézet vizsgálatai alapján is archeogenetikailag bizonyított a szkíta–hun genetikai rokonság. A finnugrizmusról beszélnek még mindig, miközben a genetika már komolyan alá tudja támasztani vagy megcáfolni az elméleteket. Igazolt a szkíta gén a Hunyadi családnál, Mátyás szkítának vallotta magát, de az Árpád-házi királyok is a szkíták leszármazottai. Attila király is szkítának vallotta magát. Az Árpád-házi királyok történetét ötezer évre visszavezethetjük, akkor a mai Afganisztán területén éltek.² [...] Szerintem most jött el az idő. Ez a világ olyan hazug és gonosz, hogy egy új világnak kell születnie. Hogy ez Magyarországon is meg tudjon valósulni, szkítákra van szükség. A

¹ A 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól 1. §-a kimondja: „...nemzetiség minden olyan – Magyarország területén legalább egy évszázada honos – népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, a lakosság többi részétől saját nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”. E törvény értelmében a jelenkori Magyarországon nemzetiségnek minősül a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nemzetiség (összesen 13).

² <https://www.heol.hu/helyi-kozelet/2023/12/sokunknak-van-szkita-ose-mondja-az-egri-onkormanyzati-kepviselo>

szkíta az legyen, aki erkölcsileg tartja magát. Úgy gondolom, hogy a szkítáknak a legfontosabb tulajdonsága az érdek nélküli szeretet. Magyarországon kéne ezt engedni, létrehozni egy ilyen nemzetiséget, próbálnánk utána önkormányzatokat szervezni, és megcsinálni azt, hogy változtatni a világon.”³ Pócs szerint Kínától Skóciáig 3-4 milliárd szkíta él.

Az országgyűlés kikérte a Magyar Tudományos Akadémia elnökének az állásfoglalását. Freund Tamás a következőket közölte a honatyákkal: „nem állnak fenn sem fizikai, sem pedig törvényes feltételei annak, hogy a több mint kétezer éve a történelem színpadáról eltűnt szkítákat ma is élő, saját hagyományait és nyelvét őrző nemzetiségként lehessen elismerni”.⁴

A parlamenti szavazás ismét felkeltette a szkíták (szittyák) iránti érdeklődést. A több mint ezer aláírás azt mutatja, hogy a mai Magyarországon vannak „szittyá tudatú” emberek. Írásomban röviden bemutatom, kik voltak a szkíták, mit tudunk a nyelvükről, kultúrájukról, lehet-e közös szkíta–magyar nép- és nyelveredetéről beszélni, voltak-e szkíta–magyar érintkezések.

2. Kik voltak a szkíták?⁵

A *szkíta* különféle ókori kelet-európai és közép-ázsiai etnikumok gyűjtőneve. Ősi területük az i. e. 1. évezred elején az Altaj-hegység környékén lehetett, innen vándoroltak el a délorosz sztyeppevidékre, ahol az i. e. 8. században jelentek meg. A 7. század végére hajtották teljesen uralmuk alá ezt a térséget. A 2. századig éltek itt.

A szkíták a 6. században több hadjárat indítottak az óperzsák ellen, de nem tudták legyőzni őket. Fénykoruk az i. e. 5–4. századra esett, ekkor a birodalmuk nyugati határa a Kárpát-medence, a Kaukázus és a Fekete-tenger volt, keleten pedig az Altaj-hegységig terjedt. A hanyatlás a 4. században következett be: i. e. 329-ben a közép-ázsiai Szir-darja folyónál vereséget szenvedtek Nagy Sándor hadseregétől. Innentől a sztyeppevidék sok törzse közül elsősorban a szarmaták emelkedtek ki, majd a gótok kerültek vezető szerepbe az i. sz. 2. században. A hunok a 4. században jelentek meg a térségben, ők vetettek véget az iráni törzsek uralmának (Harmatta 1977: 167–182; Róna-Tas 1997: 163–167, 238; Szádeczky-Kardoss 1994: 645).

---

³ Szabadi Martina Laura: Sokunknak van szkíta őse, mondja az egri önkormányzati képviselő. deol.hu (2023.12.06.) <https://ugytudjuk.hu/cikk/ugy-tunik-nem-lesznek-szkitak-magyarorszagon> (letöltve: 2024.01.11.)

⁴ 2005-ben a magukat hunoknak vallók 2381 aláírást gyűjtöttek össze, de az MTA az ő beadványukat is elutasította.

⁵ A szkíta–magyar rokonságeszme kérdésével röviden foglalkoztam *A magyar nyelv eredete és rokonsága* című könyvemben (Maticsák 2020: 92–96). Jelen írásomba az ott közöltekből is veszek át bizonyos részeket.

A szkíta gyűjtőnév alá számos, többé-kevésbé azonosítható ókori népet sorolnak a történészek. A kelet-európai szkítákhoz tartoztak a géták, türegeták, thüsszageták, melankhlainok. Az eurázsiai sztyeppevidéket az ún. királyi szkíták uralták. A közép-ázsiai szkíták összefoglaló neve szaka volt. A Tarim-medence és az Indiai-félsziget lakói a szakaurák voltak. A perzsák a szkíták egyik csoportját „vízen túliaknak” nevezték (ők valószínűleg a balkáni géták voltak), egy másikat hegyes fővegűeknek (ők az Amu-Darja mentén laktak), egy harmadikat pedig „Szogdián túliaknak” (ők a Fergana-medence szkítái voltak).

A szkíták életéről, társadalmuk felépítéséről asszír és görög források tudósítanak, a legtöbbet a neves történetírótól, Hérodotosztól (i. e. 484 k.–425 k.) tudjuk, aki kegyetlen, a nyíllal jól bánó, a harcokban diadalmaskodó lovas nomádoknak ábrázolta őket, akik sikereiket gyors, mozgékony hadaiknak köszönhetik. Házaik, városaik nincsenek, fedett kocsikon élnek. A gazdag régészeti leletek tanúsága szerint fejlett volt az aranyművességük. Elöljáróikat hatalmas sírokba temették, amelyek erős társadalmi tagolódást mutatnak.

3. Mit tudunk a szkíták nyelvéről?

A szkíta a legtöbb nyelvész vélekedése szerint az iráni nyelvek közé tartozott. Az iráni nyelveket Harmatta János három kronológiai csoportba osztja. A legrégebbi réteget (az i. e. 7. századtól az i. e. 4/3. századig) az óiráni nyelvek képviselik, ide sorolja az óperzsa, avesztai, médi és szkíta nyelveket. A második réteg a középiráni nyelvek halmaza (az i. e. 4/3. századtól az i. sz. 8/9. századig), ide tartozik a középperzsa, párthus, szogdi, szaka, hvarezmi, baktriai, szarmata, alán, kusán, hsziung-nu és heftalita. A harmadik réteg a napjainkig tartó újiráni korszak, ide az újperzsa (vagy fárszi), dari, pastu, tadzsik, kurd, oszét, beludzsi és egyéb kisebb nyelvek tartoznak (Harmatta 1999b: 602). Ezek között vannak jól dokumentált, régi írásbeliséggel rendelkező nyelvek is, mint például az óperzsa (ékírásukat 1835-ben fejtették meg), vagy az avesztai, amely a zoroasztrizmus szent iratainak a nyelve volt. A szkíták nyelvéről azonban szinte semmit sem tudunk. Néhány nehezen azonosítható névszó és csak egy-két tulajdonnév maradt fenn ókori hettita, asszír és görög forrásokban. Ezek nem hordoznak olyan információkat, amelyekből a nyelv rendszerére lehetne következtetni. Ráadásul a személynevekkel nagyon óvatosan kell bánni, hiszen ezek sok esetben a névdivat eredményei, azaz idegen eredetűek is lehetnek.⁶ A szkíták nyelve Harmatta

⁶ Hasonló a helyzet a hunok nyelvével, arról is csak nagyon kevés információval rendelkezünk. A hun birodalom nem volt egységes etnikumú, a keletről jött népesség iráni, germán, szláv népcsoportokat is beolvastott, akik számos nyelvet beszéltek. A kutatók a hun nyelvet leginkább törökségi nyelvnek tartják, de az iráni, sőt esetleg a paleoszibériai eredet is felmerülhet. Priszkosz rétor, aki 449-ben járt Attila udvarában, három közszót jegyzett fel: *kamosz* 'erjesztett köleslé', *medosz* 'mézsör', *sztrava* 'halotti tor'. A *kamosz* talán kelta eredetű, a *medosz* indoeurópai vándorszó (vö. gör. *methü* 'bor', szkr.

János szerint leginkább a médhez állhatott közel (Harmatta 1999b: 603–604). (Itt jegyzem meg: a sumér és főleg a török rokonításokkal szemben a szkíta és hun elméletek nagyon fontos jellemvonása, hogy a híveik nem tudnak nyelvi adatokkal dolgozni.)

A *szkíta* népnév valószínűleg az indoeurópai **skeud* 'lő, mozgat' szóra megy vissza (ugyanaz lehet az etimológiája a *szogd* és *szaka* népneveknek is).⁷ A történeti-etimológiai szótár adatai szerint a magyarban a *Scythia* név egy 1533-as forrásban olvasható először, míg a „megmagyarított” *szittyia* alakváltozat a 18. században terjedt el (1768: *Szittyákkal*, 1779: *szithákról*, *szítákkal*, 1789: *Szittjáktól*). Ennek forrása a latin *Scites* népnév és a *Schytia* földrajzi név (TESz. 3: 767).

4. A szittyá–hun magyarok Európában

Ha figyelmen kívül hagyjuk a fantazmagóriákat, a nyelvünk és népünk tudománytalan eredetmagyarázatait, akkor nyilvánvaló, hogy a magyarság soha nem találkozhatott a szkíta néppel. Ők, mint korábban szó volt róla, az i. e. 8/7. században jelentek meg a sztyeppevidéken, és a 2. századig éltek ott. Az Urálból délre húzódó magyarság első ismert lakóterülete Magna Hungaria volt (ezt a mai Baskíria területén kell keresni). Itt a magyarok a legvalószínűbb elmélet szerint az i. sz. 5. század táján jelenhettek meg, amikor a szkíta népesség már elenyészett, beolvadt a sztyeppei népek forgatagába. (A magyarok korai történetéről: Fodor 1975: 116–227; 2000: 21–22; Klima 1998, Róna-Tas 2007: 27–47; Vásáry 1993: 141–154.)

De akkor miért gondolták-gondolják sokan évszázadok óta, hogy közünk van a szittyákhoz?

A neves történész, Györffy György a következőket írja: „[évezredünk kezdetén] a latin nyelvű irodalomban már Kelet-Európa is az antikvitásból származó, elavult ismeretek és mesés hiedelmek ködébe burkolózott; ami pedig azon túl volt – Belső-Ázsia és Távol-Kelet –, teljesen ismeretlen volt a kortársak előtt. Ha Kelet-Európáról esett szó, a kora középkor írástudója ezt a területet azonnal Szkítiával azonosította, az ott lakó népeket a szkíták utódainak tekintette” (Györffy 1986: 8).

---

madhu, kelta *medu*, óang. *medu* 'méhsör', ószl. *medu*, ópor. *meddo*, litv. *medūs* 'méz'), a *strava* valószínűleg szláv eredetű (vö. *strava* 'tor'). A tulajdonnevekkel szintén óvatosan kell bánni. *Attila* neve gót eredetű (*atta* 'atya', *-ila* kicsinyítő képző), akárcsak a nagybátyja, *Ruga* és a testvére, *Bleda* neve (a gót akkoriban nagy presztízsű katonanép volt). *Attila* apja (*Mundzsuk*), főfelesége (*Arikan*) és a három fia (*Ellak*, *Dengizik*, *Ernak*) ótörök eredetű nevet viselt (Németh 1940: 218–220, 223–224; 1991: 111–118; Maticsák 2020: 88–89).

⁷ Szemerényi 1980.

A szkíta tehát gyűjtőfogalom volt, akárcsak a hun. A középkori európai közvélemény mindazokat a harcias nomád törzseket illette e nevekkkel, akik kelet felől törtek rá Európára.⁸ A honfoglaló magyarok megfeleltek e kritériumnak. Őseink a 860-as évektől 970-ig mintegy félszáz hadjáratot vezettek Nyugat-Európa és Bizánc ellen. Feldúlták Szászország, Bajorország, a Nyugati Frank Királyság, Elzász, Lotaringia, Burgundia, Észak-Itália várait, falvait, kolostorait, mígnem a 955-ben Augsburgnál elszenvedett súlyos vereség végett vetett ezeknek a portyáknak. Bizánc ellen még pár évig hadakoztunk, de egy 970-es vereség ott is visszavonulásra készítette eleinket. Európa félt tőlünk, a közismert *Sagittis Hungarorum libera nos domine!* [A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!] mondás jól tükrözi ezt. A lovas harci technikát magas szinten művelő kalandozó magyarok kétes hírnévre tettek szert, a nyugati források könnyűszerrel azonosították őket a hunokkal és a szkítákkal. A szkíta „eredet” tulajdonképpen nem más, mint a betolakodó magyarok lovas-nomád sztyepei életmódjának azonosítása a keleti népekével.

Fontos tényező az is, hogy a magyarok nemcsak életmódjukban, kultúrájukban különböztek erősen az európai közegtől, hanem a nyelvünket sem tudták semmihez sem kötni. Az európai nyelvek túlnyomó többsége az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. A perifériális területek kis nyelveit nem számítva csak a finnugor nyelvcsaládba tartozó finn, észt, lapp és egyéb balti finn nyelvek, az altaji nyelvcsaládba sorolható török és azeri, illetve a Pireneusokban élő, ismeretlen eredetű baszk képviseli a „nyelvi másságot”.

A névadással csínján kell bánni. A honfoglaláskori források türköknek,⁹ avaroknak,¹⁰ hunoknak, szkítáknak egyaránt nevezték minket. A bizánci feljegyzésekben a magyarokat általában türköknek hívják, de például az egyik forrásban egy bekezdésen belül nevezik a magyarokat ungroknak és hunoknak, a következő részben pedig türköknek. Bíborbanszületett Konstantin 948 és 952 között írt híres művében (*A birodalom kormányzásáról*) következetesen türköknek nevezi a magyarokat. A Szent Korona alsó részét VII. (Dukász) Mihály bizánci uralkodó küldte az 1074–77 között uralkodó I. Géza királyunknak. Ezen a következő felirat olvasható: Geobitzasz [= Géza], Turkia hívő királya. Néhány 10–12.

⁸ Később a keletről jött népek ugyanilyen gyűjtőfogalma lett a (kutyafejű) tatár, még a mongolok invázióját is tatárjárásnak nevezték, s nevezzük a mai napig.

⁹ A türkök az 551-ben Belső-Ázsiában létrehozott birodalom névadói voltak. Ez a név a sztyepei szokásoknak megfelelően hamar áterjedt a birodalom minden népére. Bizánci forrásokban ez a név a 6. század vége felé jelent meg, s innentől kezdve a kelet-európai törökségi népek gyűjtőneve lett.

¹⁰ Az avarok Belső-Ázsiából származtak, a 6. századtól uralták a Kárpát-medencét a 9. századig. Valószínűleg törökségi nyelvet beszéltek. Csak néhány személynév és pár közszó maradt fenn.

századi muszlim forrás *baskír*-nak is nevezte a magyarokat (Róna-Tas 1993; 1997: 212–217, 223–226, 238–239).

A szlávok az ótörök *onogur* törzs nevét használták a magyarok megnevezésére. Ebből a népnévből aztán *ongur*, *ungur*, *ungar* formák jöttek létre. A középkori latinban és a franciában a szó eleji *h*- elnémult, így ha a nyugati forrásokban használt *ungarus* névből *hungarus*-t alkottak, a kiejtés nem változott, de könnyen össze lehetett kapcsolni a *hun*, *hunus* népnévvel, ezzel is erősítve a két nép összetartozásának teóriáját. (A németben nem volt néma *h*-, ezért maradt meg a nevünk *Ungarn* alakban.) (Róna-Tas 1997: 217–221.)

5. A szittyá-tudat Magyarországon egykor...

Domokos Péter, a finnugor irodalmak kiváló ismerője 1990-ben készített egy könyvet, amelynek címe *Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*. Könyve bevezetésében így ír a címválasztásról: „Szkitia bizonyos értelemben az álomvilágbeli magyar őshaza, ahol s amelynek szomszédságában számos velünk kapcsolatba hozott egykori híres néppel (kazárokkal, avarokkal, hunokkal, szabirokkal, eszkildekkel, úzokkal, besenyőkkel, kabarokkal, kunokkal vagy nyögérekkel, kálizokkal, jászokkal vagy oszétékkel stb.) együtt mi, a későbbi „szittyá–magyarok” éltünk, érintkezünk valaha, Pannóniában történt megtelepedésünk előtt” (Domokos 1990: 13).

Ennek az elképzelt, idealizált őshazának a neve Anonymusnál („Mesternek mondott P, a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője”) tűnik fel először a magyarországi (de latin nyelvű) irodalomban. A *Gesta Hungarorum* első fejezetében a következőket írta:

„...kérted tőlem, hogy [...] írjam meg neked Magyarország királyainak és nemeseinek származását is: hogy a hét fejedelmi személy, aki a hét magyar nevet viseli, miképpen jött ki szittyá földről, vagy milyen az a szittyá föld [...] ezt a szittyá földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyarinak. [...] SZCÍTIA Szcítia tehát igen nagy föld, melyet Dentü-mogyernak hívnak. Kelet felé határa az északi tájtól egészen a Fekete-tengerig terjed. Mögötte pedig ott van a Don nevű folyam nagy mocsaraival. [...] A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Mágóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól. A szittyá földnek széle-hossza igen nagy. Az embereket meg, akik rajta laknak, közönségesen dentü-mogyeroknak nevezik a mai napig, és soha semmiféle uralkodó hatalmának az igáját nem viselték. A szcítiaiak ugyanis jó régi népek, s van hatalma Szcítiának keleten, mint fentebb mondtuk. Szcítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. [...] A szittyák valaha igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek, és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő közöttük. Ugyanis nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezéből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet ettek, és bőven

volt fűszeres boruk. Nyusztprémbe és más vadállatok bőrébe öltöztek. Arany, ezüst, gyöngy: annyi volt az nekik, mint a kavics, mivel saját földjük folyamaiban találhatták mindezt. Nem kívánták a másét, minthogy mindannyian gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő enivalónak a birtokosai. Nem paráználkodtak, hanem mindenkinek csupán csak egy felesége volt. [...] A szittyá nemzetet bizony semmiféle uralkodó nem hajtotta igája alá. [...] A szittyák keményen bírtak minden fáradságot, meg testileg is nagyok, a harcban pedig vitézek voltak. [...] A szittyá nemzet pedig kemény volt a harcban és gyors a lovon; a fején sisakot hordott, az íjjal, nyíllal különbül bánt, mint a világ összes nemzetei közül akármelyik, s hogy csakugyan ilyen volt, azt az utódairól is megítélhetitek. (Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Pais Dezső fordítása. Budapest, 1975.

<https://docplayer.hu/29619777-Anonymus-gesta-hungarorum.html>)

Láthatjuk, hogy már Anonymus is összemosta a szkíta és a hun származtatást. Attila király egyszerre hun, szkíta és magyar (ez a gondolat évszázadokon át erősen hatott,¹¹ főként Mátyás király idejében) (Romsics 2014: 515–518).

IV. László király udvari papja, Kézai Simon 1283–85 között keletkezett műve, a *Gesta Hunnorum et Hungarorum* [A hunok és magyarok viselt dolgai] első könyvének 5. fejezetében, amikor a magyarok és a hunok ősapja, Hunor és Magor a meotiszi mocsarak vidékéről Szkítiába akar költözni, ezt írja:

[...] miután Scythia országát kikémlelték, gyermekeikkel és barmaikkal azon hazába vonulának, hogy ott lakozzanak. [...] Scythia tartománya ugyanis Európában fekszik s kelet felé terjed; egy felől az éjszaki tenger, más felől a Rif hegyek zárják be; a forró égaltól távol esik. Kelet felől Ázsiával van egybe kapcsolva. Két nagy folyóvíz is ered benne: egyik neve Etől másiké Togora. [...] Scythia országgal keletre határos a Joriabeliek országa ezután Tarszia s végre Mangalia, hol Európa végződik. A nyári nap alatti táj felé a korozmi nemzet fekszik és Ethiopia, mellyet Kissebb Indiának hívnak, s aztán délszak és a Don folyó közt áthatolhatatlan puszta van. A Don folyó, mellyet a magyarok Etölnek neveznek, Scythiában ered [...] A Togora folyó pedig Scythiából ered, s puszta erdőkön, mocsárokon, és havas hegyeken át folydogálván, hol a köd miatt, a nap soha sem süt, végre Irkániába szakad, az éjszaki tengernek tartva. Scythia tartománya hosszában háromszázhatvan, széltében százkilencven stadiumra terjed. S oly erős természeti fekvése van, hogy egyetlen nagyon kicsiny helyen le-

¹¹ Sőt, ma is jelen van. Tápiószentmártonban 2003-ban állították fel Attilának, „a magyarok első királyának” a mellszobrát, Nyíradonyban 2013-ban egy magyar királyokat ábrázoló szoborpark első elemeként avatták fel a hun király szobrát. 2017-ben Dunakeszin emeltek hasonló szobrot, a Budai Krónikából vett idézettel: „Attila Isten kegyelméből Bendegúz fia, aki Engadiban született, a nagy Nemroth unokája, a magyarok, médek és gótok királya, a földkerekség félelme és Isten ostora” (Attila neve rovásírással is fel van vésve a szoborra) (Maticsák 2020: 91).

het beléje jutni; miért is sem a római császárok, sem Nagy Sándor nem bírtak belé jutni, jóllehet megkísérelték vala. Scythiának földje buja, ligetekkel, erdővel, legelőkkel ékes, különféle vadakban csuda gazdag és tele. Nyugot felől szomszédai a besenyők és fejr húnok. [...] Scythia országa egy területbe van ugyan foglalva, de uralkodásra nézve három országra, Baskar-, Dent- és Magyarországra oszlik. Száznolcz tartománya van száznolcz nemzetség miá, a mennyire osztották hajdan Hunor és Mogor fiai, midőn Scythiába berontottak. Mert száznolcz nemzetségből áll a tiszta Magyarország, s nem többől... ” (Kézai Simon Mester: A magyarok krónikája. Szabó Károly fordítása. Pest, 1862.

<https://mek.oszk.hu/02200/02249/02249.htm#1>)

Kézai munkája alapozta meg a hun–magyar rokonságeszmét,¹² Anonymus és az ő krónikája vetette el a szkíta eredet magját. Követői évszázadokon keresztül ápolták, gondozták a szittyá–hun eredet eszméjét. A szkítiai őshazakép szerepel Kálti Márk 1358 körül keletkezett Képes Krónikájában, majd Thuróczy János 1488-as krónikájában és legfőképpen Mátyás király történetírójának, Antonio Bonfininek a munkásságában. Mátyás udvarában virágzott az Attila-kultusz, Thuróczy egyenesen „második Attilának” nevezte Mátyást, ezáltal is dicsőítve nagy királyunkat. Bonfini közel ezeroldalas *Rerum Ungaricarum decades* [A magyar történelem tizedei] című munkája a magyar–hun–szittyá–avar rokonságot dicsőítette. Ezt írta: „a magyarok a legszkítább szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik” (a „megalkotott hagyományról” ld. Vásáry 2014).

A krónikák szittyái voltaképpen nem mások, mint keleti, lovas nomád népek. Így jött létre a hun–szittyá rokonságtudat. A 16. századtól – a könyvnyomtatás elterjedésének is köszönhetően – a hun–szittyá hagyomány országszerte elterjedt, énekmondók dicsőítették régi eleinket, emlékeztük beépült a mondvilágba, a helyi hagyományokba. A hun–szittyá–magyar rokonság hangsúlyos szerepet kapott Werbőczy István nagy jelentőségű *Hármaskönyv*-ében is (1517). Werbőczy a nemesi réteget a hunoktól vezette le. Több 16. századi költő (Csáti Demeter, Farkas András, Göröcsöni Ambrus) verseiben rendre megjelenik a szkítiai őshaza képe (Domokos 1990: 28–29). Szenczi Molnár Albert 1610-ben megjelent magyar grammatikája előszavában a következőket írta: „annyi bizonyos, hogy nyelvünk az európaiakkal nem rokon. [...] Tudom azonban a legtudatlabbakkal együtt, hogy Ázsia szkíta vidékén ma is élnek bizonyos népek, amelyek a mi hun nyelvünket használják” (Domokos 1990: 31).

Ősi szittyá hagyományokat nálunk nem lehet kimutatni. A magyar köztudatba a középkor eszmeáramlataként kerültek át ezek a nézetek. A középkori európai földrajz- és történettudomány Kelet népeiről vajmi keveset tudott, s ez a tudás is elsősorban az ókori szerzőkön alapult. A keletről jövő ismeretlen, barbár

¹² Régóta tart a vita arról, lehetett-e a honfoglaló magyarságnak hun tudata.

népek gyűjtőfogalma lett a szkíta, elsősorban Hérodotosz nyomán. Természetesen a szkítákat nemcsak mi, hanem a nyugati világ is „ki akarta sajátítani” magának. Hegedűs József a magyar nyelv rokonságáról szóló külföldi és hazai nézeteket nagy filológiai igényességgel bemutató kötetében listába szedi a 16–18. századi szkíta rokonításokat. Az olasz Joannes Annius és a svéd Georg Stiernhielm a szkítákat tartották a világ ősnépének. A holland Marcus Zuerius Boxhorn úgy vélte, a kelták a szkítáktól származnak, akárcsak a német Daniel Georg Morhof és Heinrich Muhlius. Ennél is messzebb merészkedett a francia Claude Saumaise (Salmasius), aki a kínaival rokonította. Az angol John Wallis a skótokban vélte megtalálni a szkíták leszármazottait. A szintén holland Hugo Grotius és a német Georg Horn szinte egyidőben, de egymástól függetlenül jutott a 17. század derekán arra a felfedezésre, hogy a szkíták Amerikáig is elvándoroltak. A német Christian Gottlieb Arndt még 1827-es művében is azt állította, Görögország és Itália őslakosai a szkíták voltak (Hegedűs 2003: 71–74, 131).

Magyarországon a hun–szkíta rokonságeszme nagyon sokáig szinte egyeduralgó volt. A 19. század első felében – főként Horvát István¹³ munkássága révén – nagyon népszerűvé vált a magyar mint ősnyelv teóriája, majd a század közepe táján megjelentek az ótörök rokonság támogatói.¹⁴ A század utolsó évtizedeiben és főleg a századfordulón megjelentek a frissen felfedezett ősi nyelv, a sumér ősi dicsőségre vágyó magyar rokonítói – ez az igyekezet azóta is tart, a sumér rokonságteória ma is igen népszerű.

6. ...és a szittya rokonságeszme napjainkban

Jelenkorunkban a szittya nézetek sokadvirágzásukat élik. Ehhez kitűnő terep az internet, amely egyszerre áldás és átok. Áldás, mert rengeteg információhoz azonnal hozzájuthatunk a könyvtári anyagok fáradtságos keresése nélkül, és átok, mert az ellenőrizhetetlen, tudománytalan (sok esetben tudományellenes) információk garmadája zúdul a gyanútlan, tájékozatlan olvasóra. Fokozottan igaz ez a magyar nyelv és nép eredetének kérdésére. Hazánkban nagyon sokan „értene” a nyelvrokonságkutatáshoz, és ennek a világhálón keresztül (erős) hangot is ad-

¹³ Horvát István (1784–1846) történész, egyetemi tanár, a Nemzeti Múzeum Könyvtárának vezetője, ugyanakkor a magyar mint ősnyelv teória élharcosa is volt. Fő műve: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből* (1825). Szerinte a magyar volt a világ ősnépe, s a Biblia is tele van magyar nevekkal.

¹⁴ Az 1860-as évek elején robbant ki a több mint 20 évig tartó tudományos vita, az „ugor–török háború” (az ugor akkoriban finnugort jelentett). Vezéralakjai finnugor oldalról Budenz József és Hunfalvy Pál, török oldalról pedig Vámbéry Ármin voltak. Budenzék az akkor új tudományterületnek számító összehasonlító-történeti nyelvészet módszereivel kétséget kizáróan bebizonyították nyelvünk finnugor eredetét. A magyarban meglévő közel félezer ótörök jövevényszó hatalmas kulturális és nyelvi hatásról tanúskodik, de ez nem jelent ősi nyelvrokonságot.

nak. Nincs ez másképp a szittyá rokonsággal kapcsolatban sem. Nézzünk meg néhány anyagot (2024 januárjában kerestem a hálózaton)!

A Magyar Hírlapban 2020. február 17-én jelent meg egy cikk az „Ezer és ezer jel – Östörténetünk kaukázusi forrásai” című, a Magyar Nemzeti Múzeumban megnyílt időszakos tárlat kapcsán.¹⁵ Ebben az akkori miniszter nyilatkozatát olvashatjuk: „A magyar hagyomány legendái, krónikái teljesen egyértelműen mutatják, hogy a szittyá–hun–magyar rokonság folytonos”.

A már nevében is sokatmondó szkitahun.wordpress.com oldalon ezt olvashatjuk *A szkíta nép nem rokon, hanem a magyar nép őse!* című írásban:¹⁶ „A »szaka« alatt az ókori indiai szövegek a szkítákat értik, ami nem más, mint a MAGYAR NÉP. [...] A magyarság elpusztítására való törekvések másik fő oka az, hogy nemcsak Európa középpontja vagyunk, hanem a Földdé [sic!] is, úgy szólván a »világ közepe«. (Lásd: Dobogókő, a Föld szívesakrája.) Ami pedig a magyar népet illeti, nem vagyunk kevesebbek, mint az az ősnép, aki az égi (fény) nyelvet beszéljük. A MAGYAR NYELV az egyetlen a világ nyelvei között, melyben feltűnő többséggel fellelhető az ősiség, ennél fogva a legalkalmasabb az Istenség kifejezésére. [...] Az európai népek tanítómestere a Kárpát-medencei műveltség volt, azaz a magyarok ősei a szkíta nép! [...] A szkíta génnek, az őseink nagysága még mindig ott van a vérünkben.”

Nagyon tanulságosak az amatőr névmagyarázatok is. Ilyen például Práczki István névmagyarító tevékenysége,¹⁷ aki szerint a szarmaták *sár-matyók* (azaz arany-matyók), a jazigok/jászok *ijjazók*, a gepidák *gyepü-dákok*, a besenyők *bese-nők*, a longobardok pedig *hosszúhajú avarok*. A szittyá név a görög *skyteisz*, *skytesz* [szkütesz] szóra megy vissza, „ami egy már »lekopott« E-hang visszatétele után nyer tiszta magyar értelmet: *eskütesz*. A szittyák tehát esküvő, pontosabban vérszerződő népek”. Práczki szerint „a szittyá szónk ugyanis magyarul elsősorban az »összítja« < összítí fogalom erkölcsi jelentését hordozza. A szító szónk azonban a tűz-szítását, a nap-isteni vallás tiszta szellemiségét és a lelkesítés tűzét jelenti. A szittyá szó latinosan írt, ősi fonák jelentése pedig; atyis= atys< A TŰZ, ami a Napistenség lényege.” (Az eredeti írásmódot betűhíven megtartottam.)

A sort még hosszan folytathatnánk, de azt hiszem, ezekből a kis szemelvényekből is világosan kirajzolódik a kép.

---

¹⁵ Pálffy Lajos: A szittyá-hun-magyar rokonság folyamatos. Magyar Hírlap 2020. február 17. <https://www.magyarhirlap.hu/kultura/20200217-a-szittyá-hun-magyar-rokonság-folytonos> (letöltve 2024. 01.11.)

¹⁶ <https://szkitahun.wordpress.com/2014/04/28/a-szkita-nep-nem-rokon-hanem-a-magyar-nep-ose/>

¹⁷ <http://magyarmegmaradasert.hu/kozerdeku/figyelemre-melto/item/3857-nemzeti-m%C3%A9>

7. A párthus (iráni) Jézus is magyar volt

Egy kicsit elkanyarodva a szittyáktól, de maradva az iráni népeknél, egy tanulságos élettörténetet mutatok be az alábbiakban, melynek főszereplője Badiny Jós Ferenc (1909–2007). Badiny a második világháborúban repülőtisztként szolgált, majd 1946-ban emigrált, és Argentínában telepedett le, ahol a Buenos Aires-i jezsuita egyetem tanára lett. Itt vált a magyar–sumér rokonság messze földön ismert apostolává. Főbb munkáinak már a címe is beszédes: *Finnugor = Sumír*, 1964; *The Sumerian Wonder*, 1974; *Mah-Gar a Magyar...!* 1976. (Megemlíten-dő adalék, hogy az általa vezetett sumerológiai iskolában távoktatásban is lehetett doktorálni.) Sumér–magyar őseink szerint Mezopotámia, a Kaszpi–Aral térség és a Kárpát-medence alkotta területen éltek, folyamatos vándorlásban (a sumér *kita* ’vándorló’ szóból született meg a *szkíta* népnév). Badiny hangtanilag és jelentésstanilag is képtelen szópárjai világosan mutatják szerzőjük nyelvészeti képzetlenségét, ezt azonban gazdag fantáziával helyettesítette. Erre csak egy példa: szerint a *puli* sumér eredetű, a *pu* ’hosszú’ + *li* ’ordít’ szavak összetétele.

Badiny a rendszerváltás után hazatelepült. 2000-ben a Miskolci Bölcsész Egyesület (nem akkreditált) Nagy Lajos Király Magánegyetemén kezdett el tanítani. Itthon önálló magyar egyházat is alapított. Tanítása szerint sem Jézus, sem tanítványai nem voltak zsidók, az Újszövetség zsidó hamisítvány, az nem Jézus életének hiteles forrása. Jézus anyja Adiabene Mária pártus¹⁸ (azaz: pártos) királyi hercegnő volt, s mivel a szittyá eredetű pártusok rokonságban álltak a sumé-rokkal, a hunokkal, az ujugurokkal és a magyarokkal, így a magyarok Jézus vér szerinti rokonai. (Ezzel kapcsolatos művei: *Jézus király, a pártus herceg*. Budapest, 1998; *Jézus magyar eredete – Jézus király a pártus herceg – Magyar Biblia*. Budapest, 2014. Utóbbi könyvének tanúsága szerint az „eredeti teremtéstörténetet” egy sumér–magyar ékírásos szövegben találta meg. Ebből megtudhatjuk, hogy Iz-ten szövetséget kötött az ő népével, a Mah-Garokkal, s az ő akaratából Én-Lil (Én-Lélek) elválasztotta az eget és a földet, majd megbízást adott Em-Barnak (embernek), hogy építse fel Iz-Ten földi királyságát (Hajdú 1981: 183–184; Hegedűs 2003: 146; Rédei 1998: 103–104).

A mai Magyarországon meglepően sokan ápolják Badiny szellemi hagyatékát. Például a 2014-es könyvének az alábbi beharangozása olvasható a világhá-lón: „Rendhagyó, izgalmas, számtalan új hipotézis és meglátás kincsestára. [...] A magyar őstörténettel foglalkozó alapmunkák közé tartozó kötet. [...] Ez a kötet kikerülhetetlen mindazok számára, akik a magyarság szakrális gyökereit ke-

¹⁸ A pártus ókori iráni nép és nyelv volt. Birodalmuk az i. e. 3. és az i. sz. 3. század között állt fenn a mai Irán és Irak területén. Fénykorukat I. Mithriadész (i. e. 171–138) alatt élték, leigázott területük az Eufrátesztől az Indiai-óceánig terjedt, ekkor alakult ki az első írásbeliségük (ez a pahlavi pártus), és terjedt el nagy területen a pártus nyelv használata. Uralmuknak a Szászánida Birodalom felemelkedése vetett véget i. sz. 226-ban. A második pártus írásbeliség (a manicheus pártus) az i. sz. 3. században jött létre.

resik, és tudni akarják azt, hogy őseink honnan jöttek, mi volt az ősnyelvük és ősvallásuk.”¹⁹

8. Az iráni kapcsolat

Ha a szkítákkal nem is érintkeztünk, de más iráni jövevényszavak a régmúlt időkben bekerültek nyelvünkbe. Ezek a kapcsolatok jóval az időszámításunk előtt kezdődtek, már az Urál nyugati oldalán élő finnugor, majd a nyugat-szibériai ugor alapnyelvet beszélő népesség is találkozott ósiráni törzsekkel (ezeket nem tudjuk konkrét népekhez, nyelvekhez kötni). Ezek tehát még nem a magyar nyelv jövevényszavai, hanem annál korábbi, alapnyelvi átvételek, s így több finnugor nyelvből is kimutathatók. Ilyen finnugor kori átvételek a következő szavaink: *ár* 'érték' (~ finn *arvo*), *árva* (~ finn *orpo*), *méh* (~fi. *mehiläinen*), *méz* (~fi. *mesi*), *ravasz* 'róka' (~fi. *repo*), *szarv* (~fi. *sarvi*), *száz* (~fi. *sata*), *vezet* (~fi. *vetä*). Ugor kori kölcsönzés az *arany* és a *hét* számnév (Hajdú 1978: 62, Harmatta 1977, Rédei 1986: 49–82).

A kapcsolatok a magyarság külön életében sem szakadtak meg. A magyarság kialakulásának korai szakaszáról keveset tudunk, sok esetben éppen az iráni jövevényszavak segítenek ős-őshazánk lokalizációjában és a népmozgások idejének meghatározásában. Elődeink az i. e. 10. század és az i. sz. 5. század között az uráli átjáró környékén éltek, ős- és óiráni népek szomszédságában. Később, a vándorlásaink során a 8. században az alánokkal (a mai oszétok őseivel) találkoztunk (erre az időszakra tehető a csodaszarvas mondánk: Hunor és Magor, a „két dalia”, Dula alán fejedelem lányait rabolták el).²⁰

Iráni jövevényszó a *nemez*, *tej*, *tíz*, s valószínűleg ugyanebbe a rétegbe sorolható a *hús*, *ing*, *kincs*, *nád*, *réz*, *vászon* is. Iráni vagy alán az *ezer* és a *kard*, s talán a *gazdag*. Alán eredetű az *asszony* és a *híd*, és valószínűleg idetartozik az *egész*, *legény*, *sajt*, *tölgy*, *üveg*, *verem*, *vért* szavunk is. Talán iráni a *bűz*, *fizet*, *méreg*, *tehen*, *szekér* és *zöld*. (Mivel ezek az átvételek nagyon koraiak, és az átadó nyelvet sem tudjuk pontosan meghatározni, ebben a szórétegben sok a bizonytalanság.) A perzsákkal nem érintkeztünk közvetlenül, de a kereskedelmi kapcsolatok révén három (közép)perzsa jövevényszó (*vám*, *vár*, *vásár*) is eljutott a magyarba az i. sz. 7. század tájékán. (A magyar nyelv iráni jövevényszavairól elsődlegesen Harmatta 1997, ld. továbbá Bárczi 1958: 50–55; Benkő 1982: 278–279; EtSz. 970; Gerstner 2003: 121; Zsilinszky 2003: 201.)

¹⁹ https://www.magyardenedek.com/products/10182/Jezus_magyar_eredete_-_Jezus_kiraly_a_Partus_herceg_Magyar_Biblia_-_Badiny_Jos_Ferenc.htm

²⁰ Az alánokról ld. Harmatta 1999a: 38–43; az oszétokról Nyitrai 1999: 1117–1121.

9. Összegzés

Amikor sokan kétségbe vonják a finnugor rokonságot, alapvető módszertani hibát vétenek. Meg kell ugyanis különböztetni a *nép- és a nyelvrokonságot*. A finnugor nyelvrokonság tudományos tény, a történeti-összehasonlító nyelvészet módszereivel már a 19. század végén világosan, egyértelműen bebizonyították a vogul, osztják, zürjén, votják, mordvin, cseremis, lapp, finn, észt és egyéb kisebb nyelvekkel való rokonságunkat. (A szabályos hangmegfelelések és a grammatikai elemek vizsgálata nem valamiféle „finnugor ármány”, ugyanezekkel a módszerekkel lehet leírni a germán, a szláv, az újlatin stb. nyelvek rokonságát, egymáshoz való viszonyait.) (A nyelvrokonságról néhány fontosabb mű: Bereczki 1998: 29–35, Csepregi 1998: 9–18, Csúcs 2019, Hajdú 1981: 175–190, Honti 2012: 16–50, Keresztes 2003, Maticsák 2018, 2020: 329–430, Pusztay 2020: 133–173, Rédei 1998: 32–46, Róna-Tas 1978: 60–153, 298–302.)

Egyértelműen kijelenthetjük, hogy magyar–szkíta nyelvrokonság nincs. A szkíta nyelv az iráni nyelvek közé tartozott, nyelvemlékei rendkívül csekélyek, semmilyen alapja nincs nyelvünket velük rokonítani (ugyanígy nem áll fenn a hun–magyar nyelvrokonság sem). A jövevényszavak átvétele nem azonos a nyelvrokonsággal.

Néprokonság szintén nem áll fenn. Nincsenek közös őseink, és jelentős szkíta népességgel sem az Urál vidékén, sem a vándorlások során nem találkoztunk. Elképzelhető, hogy a vándorló magyarságba szkíta néprészek, maradványok is beolvadtak, de ez semmiféle alapot nem ad arra, hogy rokonságról beszéljünk, mint ahogy természetesen a sztyeppe kultúra hasonlósága sem jogosít fel erre.

Maga a rokonságeszme abból fakad, hogy a magyarságot Európába való bejövetele után azonosították a keleti lovas-nomád sztyeppe népekkel, a hunokkal és a szkítákkal. A magyar uralkodó elitnek, majd később a keleti népekkel azonosítottságra vágyóknak ez kítűnő alapot nyújtott, és nyújt ma is mindazoknak, akik azon fáradoznak, hogy dicső ősi múltat konstruáljanak a 21. századi magyarságnak.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958: A magyar szókincs eredete. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1982: A magyar szókészlet eredete. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Negyedik kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 1998: A magyar nyelv finnugor alapjai. Második kiadás. Universitas Kiadó, Budapest.
- CSEPREGI MÁRTA 1998: Kérdések a nyelvrokonságról. In: Csepregi Márta (szerk.), Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest. 9–18.
- CSÚCS SÁNDOR 2019: Miért finnugor nyelv a magyar? Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- DOMOKOS PÉTER 1990: Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ETSZ. = ZAICZ GÁBOR (főszerk.) 2021: Etimológiai szótár. Magyar szavak és todalékok eredete. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FODOR ISTVÁN 1975: Verecke híres útján... Gondolat Kiadó, Budapest.
- FODOR ISTVÁN 2000: Az uráli népek őshazája és őstörténete. In: Nanovfszky György (szerk.), Nyelvrokonság. Teleki László Alapítvány, Budapest. 19–22.
- GERSTNER KÁROLY 2003: A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.), A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest. 117–159.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1986: Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER 1978: Az alapnyelv kapcsolatai más nyelvekkel. In: Hajdú Péter – Domokos Péter, Urali nyelvrokonság. Tankönyvkiadó, Budapest. 61–65.
- HAJDÚ PÉTER 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1977: Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. In: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András (szerk.), Magyar őstörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167–182.
- HARMATTA JÁNOS 1997: Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: Kovács László – Veszprémy László Honfoglalás és nyelvészet - A honfoglalásról sok szemmel III. Balassi Kiadó, Budapest. 71–83.
- HARMATTA JÁNOS 1999a: Alán. In: Fodor István (főszerk.), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 38–43.
- HARMATTA JÁNOS 1999b: Iráni nyelvek. In: Fodor István (főszerk.): A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 602–604.
- HEGEDŰS JÓZSEF 2003: Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2012: Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2003: A magyar nyelv eredetkérdései (eredmények és kihívások a finnugrisztikában). Folia Uralica Debreceniensia 10: 107–126.
- KLIMA LÁSZLÓ 1998: Őshazáink, vándorlásaink. In: Csepregi Márta (szerk.), Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest. 27–35.
- MATICSÁK SÁNDOR 2018: „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitek a magyar nyelv eredetéről. Debreceni Szemle 2018/3: 240–257.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- NÉMETH GYULA 1940: A hunok nyelve. In: Németh Gyula (szerk.), Attila és hunjai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 217–226. [Reprint kiadás: 1986.]
- NÉMETH GYULA 1991: A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. Közzéteszi Berta Árpád. [Első kiadás: 1930.]
- NYITRAI ISTVÁN 1999: Oszét. In: Fodor István (főszerk.), A világ nyelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1117–1121.
- PUSZTAY JÁNOS 2020: Még mindig ugor–török háború. Nap Kiadó, Budapest.
- RÉDEI KÁROLY 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

- RÉDEI KÁROLY 1998: Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája. Magyar Őstörténeti Könyvtár 18. Balassi Kiadó, Budapest.
- ROMSICS IGNÁC 2014: A magyarok őstörténetéről. A magyarok eredete – bizonyosságok, hipotézisek, hiedelmek. Magyar Tudomány 175/5: 514–561.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1978: A nyelvrokonság. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1993: A honfoglalás kori magyarság. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1997: A honfoglaló magyar nép. Balassi Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 2007: Kis magyar őstörténet. Balassi Kiadó, Budapest.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU 1994: Szkítia. In: Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.), Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest. 645.
- SZEMERÉNYI, OSWALD 1980: Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian – Skudra – Sogdian – Saka. Veröffentlichungen der Iranischen Kommission 9. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VÁSÁRY ISTVÁN 1993: A régi Belső-Ázsia története. Magyar Őstörténeti Könyvtár 7. Szeged. – 2., átdolgozott kiadás. Magyar Őstörténeti Könyvtár 19. Balassi Kiadó, Budapest, 2003.
- VÁSÁRY ISTVÁN 2014: A „megalkotott hagyomány” – szittyák és hunok. Magyar Tudomány 175/5: 566–571.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003: Szókészlettörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 173–203.

Bibliai ősök, rejtélyes népek és tájak – őstörténeti motívumok Ady Endre költészetében és publicisztikájában

Klima László

őstörténész (régész-nyelvész), ny. tudományos főmunkatárs
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bevezetés

Napjainkban új erőre kapott a tudományban és a közéletben immár két évszázada zajló vita: hunok avagy finnugorok vagyunk-e mi magyarok? Az elmúlt negyedszázadban a régészet és a genetika is egyre több adat birtokában képes válaszolni erre a kérdésre. A régészek megtalálták a honfoglalás előtti etelközi, valamint a korábbi dél-uráli–nyugat-szibériai szállásokhoz köthető tárgyi emlékeket. Megerősítették és saját adataik alapján pontosították a magyar őstörténetről kialakított nyelvészeti–történeti modellt. A genetikai eredmények a honfoglaló népesség egyes összetételére szolgáltatott bizonyítékokat. A honfoglalókkal közös genetikai elemek a mai dél-uráli török nyelvű (baskírok, tatárok) és nyugat-szibériai finnugor nyelvű (vogulok) népek körében is fellelhetők. Ugyanakkor ezek a genetikai szálak évezredekkel korábbi, Szibéria keleti részén élt embercsoportokkal is kapcsolatot mutatnak. Ezek az adatok nem támogatják a hun–magyar rokonság tételét, azonban rámutatnak arra, hogy a honfoglaló magyarok nyelvi és etnikai fejlődése nem ugyanazon a csapáson haladt. A fejlődés külön útjai olykor párhuzamosan, olykor pedig egymást keresztezve haladtak.¹

A 19. század első felében a magyar nemzeti tudat a krónikáinkban megénekelte hun–magyar testvér(i)ség hitére épült fel. Irodalmunk nagyjai: Vörösmarty Mihály, Arany János is a krónikákból merítettek ihletet. A század második felében a történeti nyelvészet új tudományága egyrészt megerősítette azt a 17–18. századi adatokra alapozott feltételezést, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvek rokonságába tartozik, másrészt pedig európai tudósok sora vizsgálta a magyar nyelv esetleges további kapcsolatait más nyelvekkel. A 19–20. század fordulóján Magyarországon megerősödött a turanizmus eszméje, amely szerint az eurázsiai fü-

---

¹ Ezt a gondolatkört részletesebben is kifejtettem az érdeklődők számára: Klima 2020. Tudományos feldolgozását lásd a *Párhuzamos történetek* című konferencia kötetében Sándor Klára, Sudár Balázs, Türk Attila, Klima László és Somfai-Kara Dávid tanulmányaiban (*Párhuzamos történetek* 2021), valamint az alábbi genetikai tárgyú publikációkban: Szeifert et al. 2018, Németh et al. 2019, Csáky et al. 2020, Török 2023.

ves övezet török, iráni, mongol és finnugor nyelvű népei, sőt a koreaiak és a japánok is mind közös eredetű, rokon népek. Ebben a nyelvi-történeti kavalkádban kereste Ady Endre a magyarság helyét.

Vajon mit tudott Ady Endre az egyetemes és magyar őstörténetről, hogyan viszonyult hozzá és honnan szerezte az információit? Főleg a sajtóból tájékozódott, onnan ismerte a vitázó feleket és nézeteiket. Az egymásnak ellentmondó véleményeket egyformán kezelte és saját mondanivalójához igazította. A magyarság őstörténetéről alkotott képét az általa használt nép- és országnevekből, valamint bibliai utalásaiból tudjuk rekonstruálni.

Hunnia és a hun rokonság

A nép- és országnevek közül Ady leginkább a Hunniát szerette használni. Ez nála Magyarországgal azonos, de a Hunniával még valamit ki akart fejezni, ez az országnév nála egyértelműen ironikus, sőt pejoratív töltésű. Szerves összefüggésben van a magyarságot ostorozó hevületével: leginkább a kishunok/dzsenti eredetű kivagyiságot, a dicső múltba való hetyke hivatkozást bírálta. *A magyar boshido – Levél a külföldre* – című írásában azt olvassuk, hogy „...most az új magyar föllendülés korában élünk itt, Hunniában. Csupa nemes csapongás a nemzeti lélek. Ma már a rokonainkat is megválogatjuk.” (Ady 1905a, 1) *„A béka kuruttyol...”* című írásában megfogalmazza mi is a baja Hunniával: „Milyen szép úton voltunk már. Kezdtünk gondolkozni és dolgozni. Kezdtük kultúrnépekhez illően elszánni magunkat intenzív, intellektuális életre. A honhazaffyaskodás mellett kezdett láb-
raállni egy kis tudomány, művészet; irodalom. Kultúrtársadalom formájára, módjára kezdtünk már élni.” (Ady 1905b, 6) És miben nyilvánult meg ez a kultúrtársadalom, honnan jutott ez Ady Endre eszébe? Onnan, hogy „...a tiszteletreméltó dánus dr. Nielsen Konrád” magyarul olvasta föl előadását Hunniában (konkrétan „kincses Kolozsvárott”). Ady számára ez az esemény azt jelképezi, hogy a magyarság fennmaradása az európai kultúrához való viszonyától függ. A Hunniához kapcsolt magyarkodás kigúnyolása jelenik meg fél évvel később *„Egy kis ügy és egy nagy ügy”* című írásában is: szerinte „a művelt Nyugat nem elégszik meg avval, ha neki a magyar faj a piros-fehér-zöld örületen kívül egyebet nem szállít”, de ezzel mi nem törődünk, mert ilyenkor „a Budapesti Hírlapék méltatlankodva zokognak, Pozsgay Miklós² búsan köp, a Tiszántúl pápai áldást kér, Móricz Palya³ két literrel több homoki vinkót iszik, s a koalíciós Hunnia általában lázong”. (Ady 1905d, 6) Ugyanez versben: „Rossz a világ itt: dacos Hunnia / Álmodva vívja a régi csatát. / Veri a Jövőt: balladát akar, / Balladát, balladát.” (Ady 1907) Szívesen

² Pozsgay Ferenc (sz. 1863): gazdálkodó, majd tisztviselő, Pest megye Dunakecel kerületének képviselője a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben, hírhedt parlamenti krakéler.

³ Ady itt Móricz Pál (1870–1936) író-újságíróra gondolt, aki a cikk írásának idején debreceni újságíró volt; Técsői Móricz Pál (1826–1903) a Szabadelvű Párt képviselője a cikk írásának idején már nem élt.

menekülne, nyomasztja „Hunnia úri trágyadombja” (*Rohanunk a forradalomba*, Ady 1913b), a „Vén korcs Hunnia” (*Ha visszajönne Margita*, Ady 1912c, 417) és „Hunnia sivár szakadéka” (*Csaba új népe*, Ady 1912e). Ady Endre kívánta, hogy ez a korcs trágyadomb örökre eltűnjön egy szakadék mélyén. Szerette volna, hogy megtisztuljon „Hunnia piszkos ólja” (*Véres panorámák tavaszán*, Ady 1914b). A változást egy forradalomtól (is) várta, lásd „Hunniában valami készül” (*A hadak útja*, Ady 1908c).

A Hunniáról írott keresetlen szavak nem jelentik azt, hogy Ady Endre elutasította volna a hun–magyar rokonság tételét. Verseiben és publicisztikájában a hunok mint lehetséges ősök jelennek meg. Az 1905-ös orosz–japán háborúra reagáló cikkében Japán fejlődését csodálja, és ezt ajánlja: „Magyar nagy és pénzes uraink alapítsanak magyar ifjak számára vagy tizenöt stipendiumot. E stipendisták egy-egy évet töltsenek künn, Japánban.” Hogy miért?: „Hátha igaz a hunn-rokonság.” Ady Endre nem nyilvánít véleményt erről a rokonságról. Csak a magyar viszonyok, az elmaradottság, a kulturálatlanság elleni szokásos gondolatmenetébe illeszti bele. Következő mondata így szól: „Hátha ott, szélső Keleten a rokonainktól könnyebben megtanulhatnók mindazt, amit itt Nyugaton kellett volna, s nem tudtunk...” (Ady 1905c, 7) Egy másik írásában a magyar népnév metaforájaként használt „hunnus” népnévvel ugyanazt a magyar elmaradottságot fejezi ki, mint Hunniával: „...vagy vagyunk hunnus-előörsök, új leendő kultúra barbár profétái, vagy részesei akarunk lenni az igazi Európa kultúrájának.” (Ady 1908b, 7) A hun erényeket elítélő megjegyzése sem nyújt számunkra többletet östörténeti ismereteinek felméréséhez. (Ady 1909a, 8) *A Szerelem eposzából* (alcíme: *Töredékes bevezetője egy soha meg nem irandó s meg nem írható hőskölteménynek*) című versét olvasva találunk ezekre a sorokra: „En is készültem a hunn trilógiára, / De mikor Árpádék s talántán hunn atyjuk / Mind csak addig voltak, míg megszakadt magvuk.” Ez utóbbi részletből is látható, hogy 1910-ben a *A minden-titkok versei* című kötetben ugyanúgy nem foglalt állást, vagy inkább kételkedett a hun–magyar rokonság kérdésében, mint 1905-ös publicisztikájában. A hunok összes többi említése ugyanúgy pejoratív, mint Hunniáé: „Békétlen Koppány, hunn ördögök fia.” (Ady 1910) *Margita Párisba jött* című versében leírja, hogy a „Magyar becsmérés fájdalmas kéjünk”. (Ady 1912b, 128) A párizsi magyar becsmérést három versszakkal lejjebb „Hunn gyülevész had”-nak nevezi. Ugyanebben a versben fordul elő az „esküs, hunn becsületesség” is, amelyről szintén lesújtó a véleménye. *Forró szomjakban emlék* című versében olvasható ez a két sor: „Nem kötnek a hitvány, pór tegnapok, / Ha hunn legendás, sok ezredű emlék.” (Ady 1912d, 792) E gondolatra utal vissza *Hunn, új legenda* (Ady 1914a) című versével. Ez a címválasztás ugyanúgy a dicső múltba való temetkezés elutasítása, a változások iránti vágy kifejezése, mint szállóigévé vált verssorai: „Szabad-e Dévénynél betörnöm / Új időknek új dalaival?” (Ady 1906a)

Etruszk és sumér utalások

A 19–20. század fordulóján egyes tudósok és nyomukban lelkes amatőrök tárgyalták az etruszk–magyar és a sumer–magyar rokonság nyelvi „bizonyítékait”. Ady Endre ezt írta *Szelíd, új jegyzetek I. (A Kárpátok fölfedezése.)* című írásában: „De most olvashatjuk, hogy Párizsban egy igazán komoly, bár kissé szellemes tudós megállapította az etruszk-magyar rokonságot s az etruszk-magyar-finn valaminepségnek európai ősiségét.” (Ady 1912a⁴) A tudós Jules Martha, *La langue étrusque* című könyve Párizsban jelent meg, 1913-ban. Hogy tudott erről egy évvel korábban Ady Endre? Gombocz Zoltánnak Jules Martha művéről 1914-ben írt recenziója így kezdődik: „Az újságok, a melyek komoly, tudományos munkákról rendszerint nem vesznek tudomást, már jó előre elébe harangoztak Martha »korszakalkotó« munkájának; sőt egyik elterjedt napilapunk terjedelmes tárczát közölt a magyar-sumir rokonság lelkes protektorától, a mely a szaktudósokat a Martha által inaugurált irányban való további munkásságra sarkallja. Érthető érdeklődéssel vettem hát kezembe a hatalmas kötetet, a mely címlapján büszkén hirdeti, hogy a kétszázéves etruszk probléma meg van fejtve: az etruszk nyelv a finnugor nyelvcsaláddal áll rokonságban!” (Gombocz 1914a, 1914b⁵)

Az etruszk és a „finn-ugor nyelvcsoport” rokonságáról a Budapesti Hírlapban olvashatott először a magyar közönség (1908. június 5., az *Irodalom és művészet* rovatban a *III. Incze pápa és Magyarország* című cikkben). Adynál azonban 1912. február 8-án az szerepel, hogy „most olvashatjuk”. És valóban, két nappal korábbi Az újság híradása: „*Egy francia archeológus érdekes felfedezése.*” Ady itt olvasta, hogy Jules Martha szerint „az etruszk nyelv rokon a magyarral, a finnel és az ezekkel hasonló idiómákkal”. (*Az Újság* 1912) A magyar sajtó felkapta az etruszk nyelvrokonságot, a Világ, a Vasárnapi Újság, Az Újság, a Pesti Napló és a Budapesti Hírlap is foglalkozott vele 1912–1913 folyamán. (Somogyi 1912; Szini 1912; Soós 1912; *Pesti Napló* 1913; Aranyossy 1913) Ady Endre rövid utalását követően pár nappal később elsőként a Világ tért vissza a témára.

Az *Etruszkok és magyarok* című írás szerzője Somogyi Ede. Gombocz Zoltán bírálatában az ő személyére utalt, mint a magyar-sumir rokonság lelkes protektorára. E rokonságnak Mahler Ede, Galgóczy János és Somogyi Ede voltak a legismertebb hirdetői (Mahler 1899; Galgóczy 1902; Somogyi 1903). Ady Endrénél a sumer rokonság is ugyanabban a kontextusban jelenik meg, mint a hun és az etruszk rokonság – azt is a kortárs magyar viszonyok ostromozására használja: „Mintha a szumirológoknak volna igazuk: az uraltáji fajta valamikor, hatezer évvel ezelőtt, iszonyú kultúréletet élhetett, s már akkor belefáradt a gondolkodásba és a kultúrába.” (Ady 1904a, 5) Ugyanabban az évben a görög viszonyokra

⁴ A cikk megírásának háttéréről lásd Ady 1973, 513.

⁵ Gombocz németül és magyarul is publikálta lesújtó bírálatát Jules Martha könyvéről, Trócsányi Zoltán pedig ismertette a témában tartott felolvasását (Trócsányi 1914).

reagálva foglalkozik a sumer–magyar rokonsággal. Sajnálja a görögöket, hogy dicső múltjuk ellenére jelenleg milyen rossz helyzetben vannak. Szerencsére a magyarokról azonban nem tudják, hogy a szumirok révén milyen dicsőséges múltjuk volt (ha ugyan ez igaz): „Hogy van Görögország, melyet épp úgy a múltja sorvaszt el, mint minket a múltunk, melynek életéből éppen úgy kihulltak a kultúraépítő századok, mint a mienkéből, s mely éppen olyan tragikomikus küszködéssel libeg a félbarbárság s az ultracivilizáció között, mint mink magunk. Csakhogy ha nekünk ősünk volt is a sumir, ezt kevesen tudják.” (Ady 1904b, 7⁶) Januári cikkének gondolatát ismétli meg két évvel később *Egy magyar probléma* című írásában: „A Balkán-nációk igazán fiatal és nagyreményű nációk. Nem fáradtak el már akkor, mikor még csak szumirok voltak. Mint mi elfáradtunk, ha csakugyan igaz, hogy szumirok voltunk.” (Ady 1906b, 4) *A magyar Pimodánban* Ady az alkoholizmus és a művészet kapcsolatáról elmélkedik. A magyarok borisszaságában a „sumir-elmélet” igazolását látja: „Mert az erjedt kancatej meséjében nem hiszek, s nem hiszem el, hogy görögéknél vagy bolgáréknál rúgtak be először bortól a magyarok.” (Ady 1908a, 94) A sumer–magyar rokonságot Ady korában elsősorban nyelvi adatokkal próbálták igazolni, ugyanakkor a nyelvrokonságot egynek tekintették a néprokonsággal. Ady is ezt az utat követte, s a rokonság nyelven kívüli bizonyítékait a borban találta meg. Komoróczy Géza *Sumér és magyar?* című művében úgy vélekedik, hogy Ady nem tartotta reális lehetőségnek a sumer–magyar rokonságot. (Komoróczy 1976, 22–25) Az itt felsoroltakból inkább az a következtetés kínálkozik, hogy a magyar őstörténet foglalkoztatta, figyelt az egymásnak ellentmondó véleményekre, de az innen-onnan felcsipentett őstörténeti ismereteit a korabeli magyar viszonyok megértésére és a jövő megismerésére igyekezett felhasználni.

Szamojéd és más keleti kapcsolatok

Fentebb már idéztük Ady Endre *A magyar boshido* című írását, azzal kapcsolatban, hogy „Ma már a rokonainkat is megválogatjuk”. De kik közül lehet választani?: „Még nemrégén megtette a török. Sőt halászgató, jégtörő osztyák atyafiainkat sem vetettük meg. Ma már ez nem így van. Az elmosott nációk közül nem vállaljuk csak a dicsőséges szumírt. Az élők közül, néhány hónap óta, kegyesen akceptáljuk a japánit.” (Ady 1905a) Ebben az írásában bukkan föl először egy finnugor nép neve. Későbbi műveiben vogulokat és szamojédokat is említ, 1909-ben rokonainknak nevezi őket (Ady 1909b, 4–5). A szamojédok azonban korábban is felbukkannak Adynál a *Menjünk vissza Ázsiába* című írásában (Ady 1902a). A címből sejthető, hogy ebben a korai írásában is a hazai viszonyok ostromozásának ürügyén⁷ kerül elő a magyarság eredetével és rokonságával kapcsolatba hozott

⁶ A megírás helye és ideje: Párizs, november 3.

⁷ A cikk megírását kiváltó eseményről lásd Ady 1955, 464.

népek egyike. Jelen esetben azonban egy érdekes szókapcsolattal találkozunk: Ady „szamojéd erkölcsökkel” vádolja meg a szerinte Európába beilleszkedni képtelen magyarokat. A korabeli magyar sajtóban a lenézéssel tárgyalt távoli és egzotikus népekkel kapcsolatban gyakran olvasható a „szokásaik és erkölcsaik” fordulat. Szerepel a szamojédokkal kapcsolatban is. Ezeket az erkölcsöket azonban nem részletezik. Vajon mit jelentett Ady Endre számára a szamojéd erkölcs, és hol olvashatott róla?

A korabeli sajtóból ismert a Multatuli álnéven író Eduard Douwes Dekker holland szerző *Erkölcös és erkölcstelen* című tanmeséje. A történet szerint egyszer egy szamojéd ember szakított népe azon szokásával, hogy egész testét kátránnyal kenje be. Ezért a bölcsök erkölcstelennek kiáltották ki. Hiába volt jó vadász, hiába ejtett el mindenkinél több tengeri kutyát [fókát], végül éppen egy tengeri kutya csontjával verték el. A szamojéd tanmesét Ady Endre írása után több magyar újság is közölte. A különböző közlések címe nem azonos, a szövegekben is van eltérés, láthatóan többen többször is magyarra fordították az eredeti írást (Multatuli 1907, 1910, 1919; *Pesti Napló* 1914⁸). A kapcsolat Multatuli írása és az Ady Endre által említett szamojéd erkölcsök között nyilvánvaló. Csakhogy eddig még nem sikerült megtalálnunk a történetnek azt a közlését, amely megelőzte Ady Endre *Menjünk vissza Ázsiába* című publicisztikáját. Az 1880-as évektől a magyar sajtóban többször közöltek rövid írásokat Multatulitól. A szamojéd erkölcsről szóló történet legkorábbi közlését azonban csak a *Pesti Napló* 1902. november 3-ai számában találtuk meg. Szinnyei József szerint a *Művészvilág* is közölte Multatuli néhány kisebb írását Gábor Ignác fordításában (Szinnyei 1900, 955). Ez a folyóirat 1899–1900 között létezett, sajnos nem minden száma lelhető fel a könyvtárakban.⁹ 1901-ben a Magyar könyvtár 213. köteteként jelent meg Multatuli *Szaidza és egyéb elbeszélések* című könyve (Multatuli 1901). A puha-kötésű inkább füzet, mint könyvecske három írást tartalmaz, de a Szamojédiában játszódó történet nincs benne. Ezeket az elbeszéléseket is Gábor Ignác fordította.

A szamojéd erkölcsöket emlegető írása után másfél évvel, ugyancsak a Nagyváradi Naplóban Ady Endre azt írta, hogy Magyarország a kiegyezés idején „nem sokkal volt kultúrában előbb a szamojédek földjénél”. (Ady 1903c)

Egyszer a finnugor is előfordul Adynál, egyértelműen őstörténeti kontextusban: „Mert Jókainál nem produkált még nagyobb magyart a török-tatárokkal vagy finn-ugorokkal rokonkodó fajta”. (Ady 1902b) A magyar nép és nyelv finnugor vagy török származásáról itt sem foglal állást. Egy évvel később ismét utal erre a

⁸ A történetet a Népszavában 1907-ben megjelent változat alapján foglaltuk össze.

⁹ Az Országos Széchényi Könyvtárban mikrofilmen megtekinthető folyóiratszámokban Multatulinak két írása található meg: a *Mese a tekintélyről* és *A pillangó*. Feltehetőleg a hiányzó példányok valamelyikében jelenhetett meg a szamojéd erkölcsökről szóló tanmesé.

vitára: „Olvasom a Bródy Sándor lapjában a Vámbéry Ármin új tudós harcekezését a török–magyar rokonságért”. (Ady 1903a) Ady publicisztikájában a török nép és Törökország jellemzően nem őstörténeti kontextusban, hanem korának politikai eseményeivel kapcsolatban szerepel, illetve az egykori török uralomra való visszautalásokban bukkan fel.

A lehetséges keleti ősök és rokonok között említi a mongolokat is mint a nyugatot fenyegető veszedelem metaforáját. Korai írásában a tatárjárásra utalván „tatár-mongol csordák”-at említ (Ady 1898). Fentebb már említett egyik cikkében azonban „alighanem mongol fajú nemzet”-ként ír a magyarokról (Ady 1905b). A faj szót akkoriban a ’nép’ szinonimájaként is használták, de egy népnévvel társítva az adott ’faj’-hoz tartozó emberek tárgyi és szellemi kultúrájának, valamint származásának közös elemeire utalt. A mongol fajúság itt arra utal, hogy a magyarság kultúrájában, viselkedésében örzi keleti eredetét. Mondatának második felében Ady a mongol fajú magyarok nagyszerű teljesítményeként értékeli, hogy ezer év után is „ott tud lenni, ahol van”. Az „ezeréves Magyarország” emlegetése a Millennium idején terjedt el, és a mai napig nemzeti dicsőségünk hívószava. Ady a magyarság ezeréves létezésének erejét növeli a „mongol fajú nemzet” említésével. Érthetjük úgy, hogy mongol fajunk ellenére sikerült megvetnünk a lábunkat Európában, de akár úgy is, hogy éppen azért maradtunk fenn, mert a mongol fajhoz tartozás valami különleges dolog, valami többletet ad. Látható, hogy itt sem az őstörténetünkkel kapcsolatos gondolatot fejt ki, és itt sem foglal állást a magyarság eredetéről, a mongol fajhoz tartozás nála ugyanúgy lehetőség, mint a hun, etruszk vagy sumer kapcsolat.

„Jöttem a Gangesz partjairól”

A *Tisza-parton* című versét Ady azzal indítja, hogy „Jöttem a Gangesz partjairól”. A *Lótuszban* pedig így ír: „Én siratom az örök romlást, / Én siratom a napkeletet, / Siratom a Gangesz partját, / Honnan romlásra elkerültünk”. Az *Uram, segíts bennünket* című versében is ott találjuk a Gangeszt: „S olyan jó volt, / Mert jó a szép, / Az életnek szent Gangeszét / Mese-virágokkal / Fájón benyiladozni.” A Gangesz-motívumot Szilágyi Ferenc egy tanulmányában Csokonai hatásával magyarázta (Szilágyi 1977, 642–643). Halmágyi Miklós úgy vélte, hogy Csokonainál a Gangesz csak egy kelet felé mutató földrajzi név, míg Ady Endre világméretben a Gangesz, és a Gangesz által India is az őshaza metaforájaként értelmezhető, (Halmágyi 2018, 194) ezért más forrásokat is keresett a motívum értelmezéséhez. Az a kérdése, hogy „[...] ismerünk-e olyan eredethagyományt, mely a Gangesz vidékéről származtatta volna a magyarokat?” (Halmágyi 2018, 193) E kérdés miatt jelen tanulmányban is helye van a Gangesznek – meg kell vizsgálnunk, honnan került Ady verseibe, milyen szövegkörnyezetben említi, és hogyan illeszkedik Ady őstörténetről alkotott képébe.

Kézai Simon krónikáját és a 14. századi krónikakompozíciót vizsgálva Halmágyi Miklós megállapítja, hogy krónikáinkban a Szkítiával határos területek felsorolásában szerepel India, pontosabban Etiópia, amelyet Kisebb Indiának is neveznek.¹⁰ Hunor és Magor, a magyarok és hunok őseiként megnevezett testvérpár az említett krónikák szerint Evilat (Euilath) földjéről származik, amely Perziával azonos. Evilat földje egyes koraközépkori szerzők szerint Indiában volt (Halmágyi 2018, 194–195¹¹). A továbbiakban Halmágyi Miklós felveti, hogy a Gangesz felbukkanása Ady költészetében esetleg visszavezethető Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* című művére, amelynek előszavában a szerző megemlíti, hogy az Indus és a Gangesz partjainál egy minden addig ismertnél korábbi ősnépeség emlékei kerültek elő.¹² Összefoglalásként megállapítja: nem bizonyítható, hogy Ady „Gangesz-verseire” hatottak volna az általa felsorolt művek (Halmágyi 2018, 198).

Csokonainál és Ipolyinál szerepel a Gangesz folyó, nem zárható ki, hogy Adyra az ő műveik is hatottak. Főleg Csokonai jöhet számításba, aki ugyan időben távolabb volt Adytól, mint Ipolyi, de lélekben közelebb. Ady Endre költészetében a Gangesz és a lótusz motívuma együtt jelenik meg, szemben a lehetséges előkép-ként felsorolt Csokonai-versekkel és Ipolyi-monográfiával, ezért szükséges más motiváló írásműveket is keresnünk. A 19. század folyamán a Gangeszről rendszeresen írtak a magyar sajtóban. Az 1820-as–30-as években a Tudományos Gyűjteményben és a Hasznos Mulatságokban közöltek fontos információkat a Gangeszről és Indiáról (A. B. F. 1820; *Hasznos Mulatságok* 1830). 1826-ban Somogyi Cs. Sándor magyar őstörténeti művében földrajzi nevekből arra következtetett, hogy a „zabarok” a Gangesz folyó vidékén éltek egykoron. A zabar nép nála a Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár művében említett sabartoi asphaloi („rendíthetetlen szavárdok”) néppel azonos. Konstantin szerint a sabartoi asphaloi a magyarok régi elnevezése volt (Somogyi Cs. 1826, 41–42; *A honfoglalás korának írott forrásai* 1995, 122–123).

A 19. század második felében India és a Gangesz vidéke egyre többször szerepelt a sajtóban. A Vasárnapi Újság 1872-ben több részletben közölte Sz. Török János Indiából küldött leveleit (Sz. Török 1872). Déchy Mór útban a Himalája felé érintette a Gangesz vidékét. Útleírása a Budapesti Szemlében jelent meg

¹⁰ Kézai: „Aethiopia etiam, quae India Minor Dicitur”; 14. századi krónikakompozíció: „Ethyopia, que Minor India dicitur” – az idézetek szövegbeli helyét és a forráskiadásokat lásd Halmágyi 2018, 194, 7. lábjegyzet.

¹¹ Hivatkozva Krausz 1898-ra.

¹² Az Indus-völgyi vagy másként Harappa civilizáció a Kr. e. 3. évezredben bontakozott ki. Felfedezője Charles Masson (álnév, igazi neve: James Lewis) volt, aki Londonban, 1844-ben megjelent könyvében (*Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan, the Panjab & Kâlat*) számolt be a harappai lelőhelyről.

1885-ben (Déchy 1885). Ezek a híradások felkeltették az érdeklődést a távoli vidék és lakói iránt. Ismertté vált az ottani környezet és életmód, amely Európából nagyon elmaradottnak tűnt, ugyanakkor vonzó volt az indiai kultúra ősisége. Ezt a vonzalmat gúnyolja ki a Borsszem Jankó. Az Endrődy¹³ Sándor költészetét ki-figurázó versben már 1883-ban a lótuszvirágos Gangeszhoz hívja szerelmét a költő: „Elviszlek Indosztánba, édesem; / Hol Gangesz ringat szűz lótosz virágot”. (Borsszem Jankó 1883, 8) Noha a borzongással vegyes vonzódást a Borsszem Jankó helyre tette, mégis a Gangeszhoz kapcsolódó romantikus hangulatú irodalmi szövegekben – tárcákban, versekben továbbra is megjelenik. A Gangeszt említő számos írás közül néhányban összekapcsolódik a folyó neve és a lótuszvirág: 1890 januárjában a Budapesti Hírlap tárcájában a „Gangesz vizében fürdő lótosz-virág”-ról olvashatunk (Réthy 1890, 1). 1898-ban a Budapesti Napló névtelen szerzője Lótusz című írásában összekapcsolja a Gangeszt a lótoszszal: „[...] kimentek a Gangesz erdős medréhez, s a szikomorfák feketeárnyékában vizet mérítvén italul, leszakítottak egy lótuszvirágot [...]” (Budapesti Napló 1898). Tábori Róbert *Tavaszi arcok* című tárcájában meséli, hogy az Andrassy úton egy kapualjból elé lépett Buddha: „Rám mosolygott és én ráismertem. Négyezer esztendővel ezelőtt találkoztam vele a Gangesz partján, lótosz-virágot tartott a kezében és azt mondotta nekem: – Buddha isten vagyok.” (Tábori 1901, 1) Két hónappal később, 1901 májusában Gömbösné Galamb Margit így írt *Lótuszvirág* című tárcájában: „– Lótusz, óh lótosz, te szent virág, a melynek illatától az Árvák földjén, a Gangesz partján meggyógyulnak a betegek, te csaknem megöltél egyszer egy lelkét...”, egy lappal később pedig: „[...] Lótuszvirág, a kinek testvérei mellett meggyógyulnak a Gangesz partján a betegek [...]”. (Gömbösné Galamb 1901, 2) 1902-ben a Budapesti Napló május 14-ei számában *Szezonversek* cím alatt található a *Nyaralás* című vers, benne a Gangesz és a lótosz: „Talán a Gangesz habja mellett / Ahol a hold sugárral / A lótosz addig csókolózik / Míg boldogságtól belehal?!” (J. 1902)

Az utóbbi példákban arra következtethetünk, hogy az 1890-es évek elejétől közvetlenül *A Tisza-parton* című vers megírásának évéig, 1902-ig eltelt időszakban érthették Ady Endrét azok az irodalmi élmények, amelyek a Gangesz és a lótoszvirág szimbolikáját használó versek megírására vezették. A Gangesz-motívum Ady verseiben nem értelmezhető közvetlen utalásként a magyarság őstörténetére. A lótoszvirággal együtt egy régen elmúlt, a maihoz képest idilli világ szimbóluma, a jelenkor romlott viszonyainak ellentéte. Ily módon párhuzamba állít-

---

¹³ A költő nevét Endrődinek írta.

ható Ady Endre „szumir–magyar” őstörténeti utalásaival. A költő csak arra használja az akkoriban divatba jött őstörténeti koncepciót, hogy a múltat szebbnek és jobbnak láttassa a jelen valóságánál.¹⁴

A magyar-zsidó reláció

Ady Endre egy-két írásában a magyar–zsidó rokonság lehetőségét is felvillantja. A Nyugat 1913. március 1-jei számában jelent meg *Levelek Madam Preteritehöz* című írása. Itt említi először: „Mi, az igaz magyarság reprezentálói, kiknek prédikátor őseik a magyar-zsidó rokonságot is szívesen hitték a német ellen, ma belepusztulunk a rokonalanságba s abba, hogy nincs is itt már magyar”. (Ady 1913a, 342) A prédikátort később meg is nevezi *Korrobóri* című írásában: „A jeremiádíró Farkas András csodálatosan látta volt ám Júda és Árpád balsorsának bolondul nagy hasonlatosságát. Vajon nem az együgyű próféta látása beszél-e Erdély ama néhai prédikátorának írásából is: aki a zsidó-magyar rokonságot bizonyítgatta?” (Ady 1924, 3) A *Korroborit* Ady Endre 1917 júliusában írta, de csak halála után, 1924-ben jelent meg a Nyugatban.¹⁵ E művében a magyar–zsidó együttélés szükségességéről, a zsidók magyar társadalomba való beintegrálásáról ír. Ebben látja a magyarság fennmaradásának utolsó esélyét. Tehát a „zsidó-magyar atyafiság” sem a magyar őstörténet szempontjából érdekli. Az ő szempontja a jelen, a jelen magyar valósága.

Farkas András, az említett erdélyi prédikátor az 1530-as években írta az első fennmaradt változatában még *Miképpen az wr isten izraelnec nepet egiptomból es hasonlokeppen az magyarokat szithiabol kihoszta* címet viselő verses krónikáját. Ady a Szilády Áron által összeállított Régi magyar költők tárában *Az zsidó és magyar nemzetről* címen olvashatta (Szilády 1880, 11–24).

A zsidó–magyar rokonságot később egy másik prédikátor, a gályarabságot is szenvedett Otrókoci Főris Ferenc nyelvi és történeti adatokkal is megpróbálta bizonyítani *Origines Hungaricae* című kétkötetes munkájában (Otrókoci 1693). Otrókoci, ha nem is volt erdélyi, de volt partiumi kötődése – Szatmárról indult első külföldi tanulmányútjára (Szinyei 1905, 4). Az erdélyi reformátusok valószínűleg ápolták partiumi kötődésének emlékét. Ady Endre a zilahi Wesselényi Kollégiumban hallhatott, tanulhatott Otrókoci Főris Ferencről és nagy művéről is.

¹⁴ Lásd a fentebb idézett sorokat: „Mintha a szumirológoknak volna igazuk: az uraltáji fajta valamikor, hatezer évvel ezelőtt, iszonyú kultúréletet élhetett, s már akkor belefáradt a gondolkozásba és a kultúrába.” „A Balkán-nációk igazán fiatal és nagyreményű nációk. Nem fáradtak el már akkor, mikor még csak szumirok voltak. Mint mi elfáradtunk, ha csakugyan igaz, hogy szumirok voltunk.” (Ady 1904a, 5)

¹⁵ A cikk keletkezésének történetéről lásd Ady 1982, 601.

Góg és Magóg, valamint a talányos Kaján

A bibliai és a magyar őstörténet közti kapcsolatot kereste Farkas András és Otrókoci Fóris Ferenc is, miként korábban a krónikaíró Anonymus és Kézai Simon is. Ady Endre rendszeres bibliaolvasó volt. A bibliai és az anonymusi hagyomány ismerete jelenik meg a fentebb már idézett *Góg és Magóg fia vagyok én...* című versében (Ady 1906a). A Dévénynél való betörés világos utalás az Anonymus által is idézett legendás történetre: „A Szcítiával szomszédos keleti tájon pedig ott voltak Góg és Mágóg nemzetei, akiket Nagy Sándor elzárt a világtól.” (Anonymus 1977, 78) Krónikájában Anonymus többször is leírja, hogy Magyarország királyai és vezérei Magóg leszármazottai. Góg és Magóg nevét Ady említi *Bilek* című írásában is. A téma ismét egy aktuális esemény: Bileken a magyar katonákat nem magyar előljáróik hajszolták egy menetgyakorlat során a halálba. Ennek kapcsán idézi fel Ady, hogy Góg és Magóg legalább döngethette azt az érckaput, amely mögé bezárták őket, de mi, mai magyarok „elnyomottak, elmaradottak, koldusok vagyunk”. (Ady 1903b, 1)

A Biblia és a magyar őstörténet összekapcsolása kimutatható a rejtélyes Ős, Kaján személyében is. Első olvasásra mintha egyikhez sem lenne köze. Második és sokadik olvasására *Az Ős Kaján* mind talányosabb versnek mutatja magát. *Az Ős Kaján és Georg Bendemann. Ady és Kafka* című tanulmányában Radics Katalin áttekinti a vers értelmezési lehetőségeit: Schöpflin Aladár az Ős Kajánt a romlás jelképének tartja, Király István azonban az életigenlés szimbólumát látja benne; Varga József és Ilia Mihály a magyar motívumot bontja ki belőle, míg Vatai László az Ős Kajánt valamiféle pogány istenségként értelmezi. Radics Katalin szerint „a legelmélyültebb értelmezés Láng Gusztáv és Tverdota Györgyé”. Véleménye szerint az eddigi értelmezések – mint sok más Ady versben – ebben is az ellentétek szembeállításának költői szándékát látják, ám a vers több síkon mozog, több értelmezési lehetőséget enged meg (Radics 2007). És mit gondolt maga Ady az általa teremtett kaján démonról? Földessy Gyulának „ki az Ős Kaján?” kérdésére ezt válaszolta: „az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet”, melyhez a kérdező hozzátette: „Ami a »Kaján« szót illeti, nem tudom, mi a származása, de gyanítom, hogy a »Kain« szóból ered.” (Földessy 1949, 59) Földessy Gyula szerint „az Ős Kaján duhaj, magyar mása-változata az eredeti bűnbeesés s az ezért ránszakadt isteni átok zsidó-keresztény dogmájának”. Ilia Mihály szerint *Az Ős Kaján duhaj* magyarságát Földessy Gyula nagyon helyesen látta meg, de elemzésében ezt a gondolatát nem vitte tovább. Ő azonban lehajolt az elejtett fonálért, és tovább gombolyította. Véleménye szerint „a versben minden, ami *Az Ős Kajánra* vonatkozik, ebből fejtendő meg”. (Ilia 1966, 45) A harmadik versszakban Ady magyarság-képének összegzését látjuk:

Szent Kelet vesztett boldogsága,
 Ez a gyalázatos jelen
 És a kicifrált köd-jövendő
 Táncol egy boros asztalon
 S ős Kaján birkózik velem.

Itt együtt van a szépnek hazudott múlt, a komor jelen, és a csalfa ködképekben lefestett jövő. Múlt, jelen és jövő, a magyarság egykor, most és majd, ez áll Ady Endre gondolatainak középpontjában. Miközben a magyar viszonyok felett busong, az ős Kaján birkózik vele. Amint a vers folytatásából kiderül, nyeresre is áll a költővel szemben. Elemzését összefoglalva Ilia Mihály megállapítja, hogy a mitikus ős Kaján „a megrontott és megromlott magyar sors állandóan rosszra kísértő balfele”. (Ilia 1966, 52) A vers újabb elemzése elkarányodtak Az ős Kaján magyarságától. Tverdota György a vers keretét adó italozásban francia irodalmi előképeket lát. Az ős Kajánt különböző mitológiai hősök keverékeként értelmezi, véleménye szerint a Kaján nevet Ady a „kaján nevetés” szókapcsolatból alkotta meg (Tverdota 1999, 405). Ady költészetében és ebben a versében is Nietzsche hatását érzékeli: „Ady költészete a századelő magyar lírájában tragikus tónusával tűnik ki, Az ős Kaján című versében pedig, feltételezem, a Nietzsche szerinti legmagasabbrendű költészet: az apollói és a dionüszoszi elvet szintetizáló ditirambikus líra megalkotására tett kísérletet.” (Tverdota 1999, 407) Pár évvel később Sümegi István nem értett egyet Az ős Kaján nietzschei hatásával (Sümegi 2004, 682). Radics Katalin Az ős Kajánt Franz Kafka: *Az ítélet* című novellájával vetette össze. Véleménye szerint mindkét mű „a személyiség széthullásának drámájáról szól.” A Kaján név magyarzatában ő sem tud előrelépni: „a [...] Kaján melléknév főnevesítése és nagybetűvel való írása, valamint a hozzárendelt »ős« jelző lehetlenné teszik, hogy szó szerinti értelemben fogjuk fel a jelentést. Nem tudunk azonban jelentést sem hozzá rendelni, nem tudjuk, ez a nyelvi jel a valóság mely részére utal: hiszen Kaján személynév nem létezik, a (műveltebb) olvasó Kain bibliai alakjával hozhatja összefüggésbe, aki megölte testvérét, Ábelt.” (Radics 2007, 23–25)

A Kaján személynévet nemcsak a műveltebb olvasó hozhatja kapcsolatba Káinnal, hanem bárki, aki felüti *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát*. A 2. kötetben ezt olvashatjuk a kaján szóról: „Tulajdonnévi eredetű: a bibliai Kain, Káin személynévből vált közszóvá.” (TESz 1970, 306–307) Ezt már Kúnos Ignác megírta 1882-ben (Kúnos 1882). Vajon Ady Endre ismerte Kúnos cikkét? Nem valószínű, de kizárni sem lehet. Miként azt sem lehet kizárni, hogy ismerte ennek az etimológiának a fordítottját. A reformkor nagy hatású történésze, Horvát István szerint ugyanis Káin neve származik a magyar kaján melléknévből. Szófejtését a Muzáron – Élet és Literatúra 4. kötetének 29. részeként tette közzé, majd különnyomatban is megjelentette. E dolgozatában azt bizonygatja, hogy Káin neve az

eredeti forrásokban Kajin alakban szerepel, (Horvát, 1829, 7) és „KAJIN neve igazabban KAJÁN volt”. (Horvát 1829, 15) Idézi Szenczi Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc szótárát, amelyekben a kaján szó jelentése: irigy (Horvát 1829, 23). Horvát István Otrókocsi Fóris Ferenchez hasonlóan naiv etimologizálással építette föl őstörténeti légvárát. A két egykor élt tudós magyar őstörténete a három legfőbb elemében közös eredetű. Ezek az elemek levezethetők a magyar krónikákban is idézett középkori eredetű keresztény tudós hagyományból: 1) a magyarok Noé valamelyik gyermekétől származnak, 2) a hun, az avar és a magyar valójában egy nép. Nézeteit Horvát István a korabeli közgondolkodásra rendkívüli hatást gyakorló művében, a *Rajzolatok...*-ban fejtette ki (Horvát 1825). Elmélete az itt felsorolt népek szittyá (valójában magyar) eredetéről az egész 19. században élő elképzelés volt, a naiv őstörténet-kutatókra napjainkban is erős hatást gyakorol. Feltételezhető, hogy Ady tanárai a magyar őstörténet tanítása során nemcsak a krónikaírók és Otrókocsi Fóris Ferenc, de Horvát István műveit is tanították. 1895-ben jelent meg Vass Bertalan életrajza Horvát Istvánról. Ekkor Ady még a zilahi Wesselényi Kollégium diákja volt. Vass Bertalan légből kapottnak minősíti Horvát István etimológiai ötletét, Káin nevének a magyar *kaján* szóból való levezetését (Vass 1895, 398). Ezek azonban igen távoli inspirációknak tűnnek. Ismerve Ady érdeklődési körét, az ő Kajánt mint a bibliai Káinra való utalást inkább a sajtóból meríthette.

Verő György *Kain* című színművét 1902-ben mutatta be a Nemzeti Színház. A darabról kritikát közölt a Pesti Napló és a Budapesti Napló. A Pesti Napló cikkét Tábori Róbert írta. Az első felvonásból idézi Káin szövegét, melyben szerepel a „kaján világ” szókapcsolat is: „...Nem adsz, atyám / Kegyelmet? Úgy veszek magamnak én / Erőm jogán s megyek... / ...E kis kaján világ helyett / A nagy világ enyém! Ti voltatok / És én vagyok s leszek!” (Tábori 1902, 1) Ugyanaznap a Budapesti Naplóban megszólalt a mű szerzője, Verő György is. Felidézi, hogy gyerekkorában a tanítójától ezt kérdezte: „Megölte a fivérét, miért?” És a válasz: „Mert irigy volt és kaján.” (Verő 1902) Úgy tűnik, miként Horvát István, Verő György (vagy a tanítója, akinek a szájába adta a fent idézett szavakat) szintén ismerte a kaján szó mára feledésbe merült elsődleges jelentését – a TESz Szenczi Molnár Albert szótárának 1621-es harmadik kiadásából idézi: Kaján & Kajon: Invidus ut Cain, vagyis irigy, mint Káin (TESz 1970, 306).

Ady lehet, hogy nem ismerte Horvát István naiv etimológiai kísérletét, Káin nevének a *kaján* szóból való levezetését, de szinte bizonyos, hogy a Budapesti Naplóban – amelynek később szerzője is lett – olvasta Verő György cikkét. Ez pedig még egy értelmezési lehetőséget kínál *Az Ős Kaján* című verséhez, egyben erősíti Ilia Mihály elemzését, amely szerint *Az Ős Kaján* „a magyar sors, a magyar psziché, a magyar világlátás és életforma” jelképe.

Összefoglalás

Ady Endre őstörténeti nézeteinek összegző értelmezésére eddig nem történt kísérlet. Az általunk idézett tudós elődök szépirodalmi előképeket kerestek őstörténeti vonatkozású gondolataihoz. Kutatásaink szerint ismereteit inkább a napi- és hetilapokból szerezte. A költő gondolatainak középpontjában a ködös jövő iránt érzett aggodalom állt. A múltból vett példáit a jelen nyomorúságának aláfestésére használta.

Az ős Kaján Ady őstörténet-szemléletének esszenciája. Káin, vagyis *Az ős Kaján* benne él Adyban, a küzdelem ezzel a kárhozatos magyar sorssal az ő lelkében zajlik. A költő öröklődik két énje között: nem testvéreire támad, mint Káin, de saját népére – ugyanakkor ezt népének érdekében teszi, egy élhető, reményteli, nem köd-jövendőért.

Köszönetnyilvánítás

Ez az írás az Információs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport TUDFO/51757-1/2019-2022/ITM) projekt keretében készült.

Irodalom

- A. B. F. 1820 – A. B. F.: A' Ganges eredete. *Tudományos Gyűjtemény* 4. évf. (1820), 4. sz.: 126–127.
- Ady 1898 – Ady Endre: III. Béla temetése. *Debreczeni Reggeli Ujság* 5. évf., 290. sz. (1898. október 22.). 1–2.
- Ady 1902a – Ady Endre: Menjünk vissza Ázsiába. *Nagyváradai Napló* 5. évf., 24. sz. (1902. január 31). 1–2.
- Ady 1902b – Ady Endre: Jókai és Jókainé. *Nagyváradai Napló* 5. évf., 234. sz. (1902. október 14). 1.
- Ady 1903a – Ady Endre: Muri nélkül. *Nagyváradai Napló* 6. évf., 41. sz. (1903. március 5). 1.
- Ady 1903b – Ady Endre: Bilek. *Nagyváradai Napló* 6. évf., 172. sz. (1903. július 28.). 1–2.
- Ady 1903c – Ady Endre: Nagy világosság mellett. *Nagyváradai Napló* 6. évf., 180. sz. (1903. augusztus 6.). 2.
- Ady 1904a – Ady Endre: Amit a régi porták mesélnek. *Budapesti Napló* 9. évf., 2. sz. (1904. január 2.). 5–6.
- Ady 1904b – Ady Endre: Olimpiától az „olimpiá”-ig. *Budapesti Napló* 9. évf., 310. sz. (1904. november 9.). 6–7.
- Ady 1905a – Ady Endre: A magyar boshido –Levél a külföldre –. *Budapesti Napló* 10. évf., 13. sz. (1905. január 13). 1.
- Ady 1905b – Ady Endre: A béka kuruttyol... *Budapesti Napló* 10. évf., 31. sz. (1905. január 31). 6–7.

- Ady 1905c – Ady Endre: Magyarul is tudnak. *Budapesti Napló* 10. évf., 61. sz. (1905. március 2). 7.
- Ady 1905d – Ady Endre: Egy kis ügy és egy nagy ügy. *Szabadság* 32. évf., 156. sz. (1905. július 2). 5–6.
- Ady 1906a – Ady Endre: Góg és Magóg fia vagyok én. In *Új versek*, Budapest: Pallas, 1906.
- Ady 1906b – Ady Endre: Egy magyar probléma. *Budapesti Napló* 11. évf., 243. sz. (1906. szeptember 4). 4–5.
- Ady 1907 – Ady Endre: Menekülj, menekülj innen. In *Vér és Arany*, Budapest: Franklin, 1907.
- Ady 1908a – Ady Endre, A magyar Pimodan II. *Nyugat* 1. évf., 2. sz. (1908. január 16). 91–95.
- Ady 1908b – Ady Endre: [A holnap]. *Nagyvárad Napló* 11. évf., 223. sz. (1908. szeptember 29). 7.
- Ady 1908c – Ady Endre: A hadak útja. In *Az Illés szekerén*, Budapest: Singer és Wolfner, 1908.
- Ady 1909a – Ady Endre: A Szajna mellől. *Pesti Napló* 60. évf., 50. sz. (1909. február 28). 8.
- Ady 1909b – Ady Endre: Jegyzetek a Szajna mellől. *Pesti Napló* 60. évf., 128. sz. (1909. június 1.). 4–5.
- Ady 1910 – Ady Endre, A címódó magyar. In *A minden-titkok verseiből*, Budapest: Nyugat, 1910.
- Ady 1912a – Ady Endre, Szelíd, új jegyzetek I. (A Kárpátok fölfedezése.). *Világ* 3. évf., 33. sz. (1912. február 8). 7–8.
- Ady 1912b – Ady Endre: Margita Párisba jött. *Nyugat* 5. évf., 14. sz. (1912. július 16). 128–131.
- Ady 1912c – Ady Endre: Ha visszajönne Margita. *Nyugat* 5. évf., 18. sz. (1912. szeptember 16). 416–419.
- Ady 1912d – Ady Endre: Forró szomjakban emlék. *Nyugat* 5. évf., 23. sz. (1912. december 1). 792–797.
- Ady 1912e – Ady Endre: Csaba új népe. In *A menekülő élet*, Budapest: Nyugat, 1912.
- Ady 1913a – Ady Endre: Levelek Madam Preteritehöz, *Nyugat* 6. évf., 5. sz. (1913. március 1.): 341–342.
- Ady 1913b – Ady Endre: Rohanunk a forradalomba, In *A magunk szerelme*, Budapest: Nyugat, 1913.
- Ady 1914a – Ady Endre: Hunn, új legenda. In *Ki látott engem*, Budapest: Nyugat, 1914.
- Ady 1914b – Ady Endre: Véres panorámák tavaszán. In *Ki látott engem*, Budapest: Nyugat, 1914.
- Ady 1924: – Ady Endre: Korrobori. *Nyugat* 17. évf., 1. sz. (1924. január 3.): 3–5.
- Ady 1955 – *Ady Endre összes prózai művei. II. kötet. Újságcikkek, tanulmányok (1901–1902)*, összeáll. Földessy Gyula, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- Ady 1977 – *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok X.* Sajtó alá rend. Láng József és Vezér Erzsébet, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.
- Ady 1982 – *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok XI.* Sajtó alá rend. Láng József, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

- A honfoglalás korának írott forrásai* 1995: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula, Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1995.
- Anonymus 1977 – Anonymus: *Gesta Hungarorum*, ford. és jegyz. Pais Dezső, Budapest: Magyar Helikon, 1977.
- Aranyossy 1913 – Aranyossy Pál: Martha tanár az etruszk-magyar kérdésről. Beszélgetés a francia tudóssal. *Budapesti Hírlap* 33. évf., 273. sz. (1913. november 19.). 6–7.
- Az Újság 1912 – Egy francia archeológus érdekes felfedezése. *Az Újság* 10. évf., 31. sz. (1912. február 6.): 11.
- Borsszem Jankó* 1883 – Szeretnék szántani! Költői piros tojások II. *Borsszem Jankó* 16. évf., 13. sz. (1883. április 1.). 6–8.
- Csáky et al. 2020 – Veronika Csáky, Dániel Gerber, Bea Szeifert, Balázs Egyed, Balázs Stégmár, Sergei G. Botalov, Ivan V. Grudochko, Natalia P. Matveeva, Alexander S. Zelenkov, Anastasiia V. Sleptsova, Rimma D. Goldina, Andrey V. Danich, Balázs G. Mende, Attila Türk, Anna Szécsényi-Nagy: Early medieval genetic data from Ural region evaluated in the light of archaeological evidence of ancient Hungarians. *Scientific Reports* 2020. <https://www.nature.com/articles/s41598-020-75910-z>. Letöltve: 2023.11.05.
- Déchy 1885 – Déchy Mór: Kalkuttától Dárdásilingig. *Budapesti Szemle* 42, 102. sz. (1885)358–383.
- Földessy 1949: Földessy Gyula: *Ady minden titkai*. Budapest: Athenaeum, 1949.
- Galgóczy 1899 – Galgóczy János: A šumir kérdéshez. *Ethnographia* 10. évf., 5. sz. (1899). 352–372.
- Galgóczy 1902 – Galgóczy János: Újabb sumir szöszedet. *Ethnographia* 13. évf. (1902), 3. sz.: 111–117; 5. sz.: 208–214; 6. sz.: 260–267; 8. sz.: 354–356; 9. sz.: 405–411.
- Gombocz 1914a – Gombocz Zoltán: Jules Martha: La langue étrusque. Paris (E. Leroux), 1913. 8°. XIV+493 S. *Keleti Szemle* 14. évf., 3. sz. (1914). 318–320.
- Gombocz 1914b – Gombocz Zoltán: Jules Martha: La langue étrusque. Paris (E. Leroux), 1913, 8-r., XIV+493 l. *Egyetemes Philologiai Közöny* 38. évf., 4. f. (1914). 302–305.
- Gömbösné Galamb 1901 – Gömbösné Galamb Margit: Lótuszvirág. *Magyarország* 8. évf., 121. sz. (1901. május 23). 1–3.
- Halmágyi 2018 – Halmágyi Miklós: A Gangesz partjától a Hunyadiak hollójáig – Petőfi, Arany és Ady történelmi témájú műveinek középkori forrásháttéréhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122. évf., 2. sz. (2018). 193–204.
- Hasznos Multságok* 1830 – Az epekörság' elterjedésének története. *Hasznos Multságok* 1830, 47. sz. 369–373; 48. sz. 379–382; 49. sz. 385–387; 50. sz. 394–396.
- Horvát 1825 – Horvát István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*. Pest: Petrózai Trattner Mátyás, 1825.
- Horvát 1829 – Horvát István: *A KAJÁN magyar szóról a teremtés könyvében*. Pest: Trattner–Károlyi, 1829.
- Ilia 1966 – Ilia Mihály: Egy vers értelmezésének lehetőségei. Ady Endre: Az ős Kaján. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 6. évf. (1966). 43–52.
- J. 1902 – J., Nyaralás. *Budapesti Napló* 7. évf., 131. sz. (1902. május 14). 9.

- Klima 2020 – Klima László: A genetikai adatok nem cáfolják nyelvünk finnugorságát – Klima László a Mandinernek. *Mandiner*, 2020. október 24. <https://mandiner.hu/belfold/2020/10/klima-laszlo-magyar-ostortenet-finnugorok-nyelveszet>
- Komoróczy 1976 – Komoróczy Géza: *Sumér és magyar?* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1976.
- Krausz 1898 – Krausz Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia* 9. évf. (1898), 1. sz. 9–27; 2. sz. 109–118; 3. sz. 197–203; 4. sz. 293–305; 5. sz. 348–354.
- Kúnos 1882 – Kúnos Ignác: Kaján. *Magyar Nyelvőr* 11. évf., 10. f. (1882). 450–451.
- Budapesti Napló 1898 – Lótusz. *Budapesti Napló* 3. évf., 243. sz. (1898. szeptember 4). 5.
- TESz 1970 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2.* Főszerk. Benkó Loránd, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.
- Mahler 1899 – Mahler Ede: A szumer ősnép nemzetisége. *Ethnographia* 10. évf., 2. sz. (1899). 81–99.
- Multatuli 1901 – Multatuli [Dekker, Eduard Douwes]: *Szaidzsa és egyéb elbeszélések.* Ford. Gábor Ignác, Budapest: Lampel, 1901.
- Multatuli 1907 – Multatuli [Dekker, Eduard Douwes]: Nem erkölcsös – erkölcstelen. *Népszava* 35. évf., 291. sz. (1907. december 8). 4.
- Multatuli 1911 – Multatuli [Dekker, Eduard Douwes, Erkölcstelen és erkölcsnélküli. *Kecskeméti Újság* 3. évf., 134. sz. (1910. június 12). 2.
- Multatuli 1919 – Multatuli [Dekker, Eduard Douwes]: A szamojed. Ford. Kor Jolán. *Tükör* 7. évf., 22. sz. (1919. június 8). 1.
- Németh et al. 2019 – Németh Endre, Kustár Ágnes, Székely Gábor, Klima László: Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai baskírok, tatárok és magyarok genetikai kapcsolatrendszerében. *Anthropologiai Közlemények* 60. k. (2019), 43–64.
- Otrokocsi 1693 – Otrokocsi Fóris Ferenc: *Origines Hungaricae.* Franeker: Leonard Strik, 1693.
- Párhuzamos történetek 2021 – Párhuzamos történetek.* Interdiszciplináris őstörténeti konferencia. Budapest, 2020, november 11–13. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 23 – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021.
- Pesti Napló* 1914 – A szamojédek. *Pesti Napló* 65. évf., 38. sz. (1914. február 13). 19.
- Pesti Napló* 1913 – Az etruszk-magyar kérdés a francia egyetemen. *Pesti Napló* 64. évf., 153. sz. (1913. június 29). 9–10.
- Radics 2007 – Radics Katalin: Az ős Kaján és Georg Bendemann. Ady és Kafka. *Iskolakultúra* 17. évf., 5. sz. (2007). 23–33.
- Réthy 1890 – Réthy Dezső: Budapesti divat. *Budapesti Hírlap* 10. évf., 17. sz. (1890. január 18.). 1–2.
- Somogyi Cs. 1826 – Somogyi Cs[izmazia]. Sándor, *Dentu Mogerek, vagy a' Magyaroknak Ős-elei.* Buda: Landerer Anna. 1826.
- Somogyi 1903– Somogyi Ede: *Szumirok és magyarok.* Budapest: Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1903.
- Somogyi 1912 – Somogyi Ede: Etruszkok és magyarok. *Világ* 3. évf., 38. sz. (1912. február 14.): 6.

- Soós 1912 – Soós Elemér: Etruszk emlékek. *Az újság* 10. évf., 125. sz. (1912. május 26.): 68.
- Sümegei 2004 – Sümegei István: „Ős Kaján és Dionüszosz”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 108. évf., 5-6. sz. (2004). 682–691.
- Szeifert et al. 2018 – Szeifert B, Csákyová V, Stégmár B, Gerber D, Egyed B, Botalov SG, Goldina RD, Danich AV, Türk A, Mende BG, Szécsényi-Nagy A: Maternal genetic composition of early medieval (6th-10th centuries AD) populations lived in the Cis- and Trans-Ural and Volga-Kama Regions. *Arkheologiya Evraziyskikh stepi* № 6, 202–221.
- Szilády 1880 – Szilády Áron: *Régi magyar költők tára. Második kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. 1527–1546.* Budapest: M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1880.
- Szilágyi 1977 – Szilágyi Ferenc: Ady Csokonai-élményéről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 81. évf., 4–6. f. (1977), 637–651.
- Szini 1912 – Szini Gyula: AA megszólalt múmia. Az etruszk-magyar rokonság kérdése. *Vasárnapi Újság* 59. évf., 11. sz. (1912. március 17.). 205–206.
- Szinnyei 1900 – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* VII. Budapest: Hornyánszky, 1900.
- Szinnyei 1905 – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* X. Budapest: Hornyánszky, 1905.
- Sz. Török 1872 – Sz. Török János: Kelet Indiából (Eredeti levelek). I–II, *Vasárnapi Újság* 19. évf., 49. sz. (1872. december 8.). 619; Kelet Indiából (Eredeti levelek). III–IV, *Vasárnapi Újság* 19. évf., 50. sz. (1872. december 15). 635.
- Tábori 1901 – Tábori Róbert: Tavasz arcok. *Pesti Napló* 52. évf., 78. sz. (1901. március 19). 1–3.
- Tábori 1902 – Tábori Róbert: Kain. *Pesti Napló* 53. évf., 93. sz. (1902. április 5.). 1–3.
- Török 2023 – Török Tibor: Integrating Linguistic, Archaeological and Genetic Perspectives Unfold the Origin of Ugrians. *GENES* 14(7), (2023), 1345. <https://www.mdpi.com/2073-4425/14/7/1345>. Letöltve: 2023.11.05.
- Trócsányi 1914 – Trócsányi Zoltán: Martha könyve a finnugor-etruszk rokonságról. *Magyar Nyelv* 10. évf., 4. sz. (1914). 185–186.
- Tverdota 1999 – Tverdota György: Kicsoda az ős Kaján? *Irodalomtörténeti Közlemények* 103. évf., 3-4. f. (1999). 398–408.
- Vass 1895 – Vass Bertalan: *Horvát István életrajza.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1895.
- Verő 1902 – Verő György: Kain. Szerző a darabjáról. *Budapesti Napló* 7. évf., 93. sz. (1902. április 5.). 12.

A finnugor nyelvrokonság a mai középiskolai nyelvtankönyvekben

Lajos Panna

magyar–matematika tanárszakos hallgató, Debreceni Egyetem

1. Bevezetés

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a ma használatos magyar-nyelvtan-könyvekben a magyar nyelv rokonságának témaköre. A tankönyvek változatos feladatokat ellátó és eltérő szerepköröket betöltő eszközei az oktatásnak, a tanítási-tanulási folyamatnak. A tankönyv egyszerre a „közoktatás dokumentuma, vezérfonal a tanár számára, a tanuló könyve és tömegkommunikációs eszköz” (Takács 1981: 815). Ilyen minőségében, a közműveltség egyfajta alappilléréként a kommunikációs eszközök és a szociális média segítségével futótűzként terjedő tévedések világában még nagyobb szerepe van. Ebből a szempontból is érdekes a magyar nyelv eredetének és rokonságának vizsgálata a középiskolai tankönyvekben, hiszen egy több szempontból is társadalmilag megosztó témáról van szó (Imreh 2017).

A magyar nyelv eredetének a kérdése érzékeny téma a nemzeti nagyságot fontosnak tartók számára. A nyelvrokonságnak – gyakran a néprokonság fogalmával keverve – a túlzott hazaszeretet jegyében a legkülönbözőbb elméletei alakultak ki, amelyek általában a magyarság nagyságát, ősiségét, tehát összességében a presztízsét hivatottak emelni (Bakró-Nagy 2018; Maticsák 2020: 65–68). A téves elméleteknek és nézeteknek a terjedését meggátolni az oktatás és így a tankönyvek feladata is (lenne).

Ezzel szemben a manapság használatos történelemtankönyvek a finnugor rokonság ellen szólnak (Borhegyi – Szabados 2020; Száray – Szabados 2020). A nyelv rokonsága helyett kifejezetten a néprokonságra fordítják a figyelmet, s ehhez eredetmítoszokat, genetikai, néprajzi és régészeti eredményeket vonultatnak fel. A nyelvészet eredményeit csak a néprokonság hipotézisei között szerepeltetik, mint egy elméletet a sok közül. (A történelem-tankönyvek kritikáját ld. Oszkó – Sipos 2020.)

Írásomban azt tekintem át, mit tesznek, egyáltalán, tesznek-e valamit a jelenleg használt magyar-nyelvtan-könyvek a nyelvrokonsággal kapcsolatos tévhitek ellen.

2. A nyelvrokonság helye a Nemzeti alaptantervben

A tanterv olyan dokumentuma az oktatásnak, mely „megállapítja valamely iskolánem vagy iskola számára a tanulóknak átadandó művelődési javakat, kitézi a

különbéle tantárgyak tanításával elérendő célokat, felsorolja és osztályok szerint elosztja a tananyagot” (a Pedagógiai Lexikon *Tanterv* c. szócikke). A tantervek között kitüntetett szerepű a Nemzeti alaptanterv (NAT). Ez az államnak a közoktatásra vonatkozó alapidokumentuma, az oktatás tartalmát szabályozó előírások közül ez a legfelső fokú. „A NAT [...] meghatározza az elsajátítandó tanulási tartalmakat, valamint kötelező rendelkezéseket állapít meg az oktatásszervezés körében. A NAT lefekteti a köznevelés elvi és tartalmi alapjait és kereteit” (Magyar Közlöny 2020: 290). Egyszerre oktatáspolitikai és pedagógiai dokumentum, amelynek célja a mindenkori oktatásnak a tartalmi egységét és az iskolatípusok közötti átjárhatóságot biztosítani (Ballér 1996: 170).

2003-tól az éppen aktuális NAT-hoz úgynevezett kerettantervek készülnek, melyek „kitérnek az adott tárgynak a szerepére, oktatásának célkitűzéseire, bemutatják és magyarázzák az alaptanterv struktúráját, meghatározzák – kompetenciaalapú megközelítésben – a tanítás-tanulás folyamatának tartalmát és elvárt eredményeit, esetenként konkrét elsajátítandó ismeretekre is ajánlást tesznek” (Reményi 2015: 43). A legutolsó, napjainkban is érvényes NAT 2020-ban lépett érvénybe (Magyar Közlöny 2020: 290–446). Az ehhez készült kerettantervek elérhetőek az Oktatási Hivatal honlapján.

A 2020-as NAT-ban a 9–12. évfolyam magyarnyelv-oktatásának fő témakörei között szerepel a *Nyelvtörténet – nyelvrokonság, nyelvemlékek* (Magyar Közlöny 2020: 303–304). Az ettől a korosztálytól elvárt tanulási eredmények *Anyanyelvi kultúra, anyanyelvi ismeretek* pontjában is megjelenik nyelvünk eredete és rokonsága. Az ide tartozó célok: „a diák ismeri és érti a nyelvrokonság fogalmát, annak kritériumait” és „ismeri a magyar nyelv eredetének hipotéziseit, és azok tudományosan megalapozott bizonyítékait” (Magyar Közlöny 2020: 310). Ennek helyén 2012-ben még a következő szerepelt: „A magyar nyelv eredetének, a nyelvcsaládba tartozás főbb bizonyító eljárásainak megismerése” (Magyar Közlöny 2012: 10666–10667).

Ha a 2020-as NAT-hoz készült, a gimnáziumok 9–12. évfolyamának kerettanterveit összehasonlítjuk elődeivel, akkor világosan látszik a nyelvrokonság témakörére szánt órák csökkenésének tendenciája. 1978-ban a *Nyelvünk élete* tanegységre 15 óra volt kiosztva, ez az éves óraszám több mint felét jelentette (Szabolcs 1979: 52–53). A 2012-es kerettanterv a törzsanyag feldolgozására összesen 60 órát szánt a 11–12. osztályban, ebből a magyar nyelv történetének egészére mindössze nyolc óra jutott. A jelenlegi kerettantervben 68 óra nyelvtan van – a szabadon választhatókkal együtt – a két évfolyamban, de ebből a *Nyelvtörténet – a nyelv változása, a nyelvrokonság kérdései, nyelvemlékek* témakörére csak hat óra jut. Igaz, a nyelvcsaládok fogalmának bevezetése ebben a kerettantervben már az előző tananyagegységben megtörténik.

A tanítandó ismeretek mennyisége nem sokat változott, inkább a fókuszai tolódtak el. 1978-ban esett szó utoljára a rokon nyelveinket beszélő népek életéről

és kultúrájáról (az ajánlott tananyagok között). Ekkor ugyanúgy szerepeltek a követelmények között az összehasonlító nyelvtudomány bizonyító eljárásai, a magyar finnugor nyelvcsaládba tartozásának bizonyítékai és a tévhitektől való elhatárolódás (Szabolcs 1979: 53–54), mint a 2012-es kerettantervben is. 2020-tól azonban már a magyar nyelv rokonságának *hipotéziseit* kell ismerniük a tanulóknak.

1978-tól követelménye volt a tanterveknek a magyar nyelv eredetéről kialakított többféle elmélet bemutatása, azonban a 2020-as NAT-ig az is elvárás volt, hogy ez úgy történjen, hogy a tanulók el tudják különíteni a tudományost a tudománytalantól (Szabolcs 1979: 53–54; Magyar Közlöny 2003: 218; 2008: 373; 2012-es kerettanterv 36. oldala). Újabban ehelyett az ajánlott anyagok közé bekerült a származási modellek felülvizsgálata, ill. az újabb régészeti és genetikai adatok bemutatása.

3. A használatban lévő nyelvtankönyvek

A gimnáziumok 9–12. évfolyamára vonatkozó 2020-as kerettanterv kétéves felbontásban jelöli ki a tanítandó ismereteket, a 11–12. osztályosok tananyagát együtt tárgyalja. A gyakorlatban a 11. osztályos tankönyvek tárgyalják a *Nyelvtörténet – a nyelv változása, nyelvrokonság, nyelvemlékek* témakört.

Jelen pillanatban két, a 2020-as NAT-nak megfelelő nyelvtankönyv használható, mindkettő címe *Magyar nyelv 11*. Az egyik tananyag készítője Pomozi Péter és Katona József Álmos, míg a másiké Hargittay Gergely.¹ Ez utóbbinak a magyar nyelv rokonságával foglalkozó része nagyban hasonlít a 2012-es NAT-hoz igazodó, Baranyai Katalin főszerkesztésével a 12.-esek számára készült nyelvtankönyvére (Baranyai 2021).

A továbbiakban a tankönyvek kiadói kódjának megfelelően a Hargittay által szerkesztettet A-jelűnek, a Pomozi és Katona által szerkesztettet pedig B-jelűnek fogom említeni. Azt vizsgálom, hogy a nyelvrokonság kérdéseinek egyes aspektusai hogyan jelennek meg ezekben a tankönyvekben.

A nyelvrokonság fogalma

A nyelvrokonsági viszonyoknak és a nyelvek eredetének tárgyalásához elengedhetetlen a nyelvrokonság fogalmának a definiálása. Az A-jelű tankönyv *A magyar nyelv története* című leckéjének elején tisztázza a nyelvrokonság fogalmát:

---

¹ Pomozi Péter magyar–olasz–finnugor szakos tanár, az ELTE Finnugor Tanszékének docense, a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának igazgatója. Katona József Álmos magyar–angol szakos tanár, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, majd a Magyarságkutató Intézet Nyelvtervezési Kutatóközpontjának munkatársa. Hargittay Gergely magyar–német szakos tanár, a Budapesti Kossuth Lajos Két Tantervű Gimnázium igazgatóhelyettese.

„Két nyelv rokonságáról akkor beszélhetünk, ha bizonyítani/valószínűsíteni tudjuk, hogy a két rokonnak vélt nyelv egy közös ősrre megy vissza, abból származik” (A 44). A definíció hiányossága, hogy nem derül ki belőle, mely tudományágak feladata e bizonyítás, s a *valószínűsítés* szó is a félreértés veszélyét hordozza magában.

A tankönyv az újlatin nyelvekből hozott nyelvi példákkal szemlélteti a rokonság fogalmát, tehát először (helyesen!) olyan nyelvekről beszél, melyek között a rokonság könnyen belátható. Kiemeli, hogy a hasonlóságokra a térbeli és időbeli közelségük ad magyarázatot. Velük ellentétben említi az angol és a német nyelvet, amelyek rokonságát a szabályos hangmegfelelések példáin keresztül szemlélteti, itt vezetve be e fogalmat először. A szerző hangsúlyozza, hogy a nyelvrokonság nem csak hasonlóságon alapul (A 44).

Ezzel szemben a B-jelű könyv a nyelvrokonság fogalmát a hasonlóság felől közelíti meg, közeli rokon nyelvek említésével (pl. cseh, szlovák, szerb, horvát), nyelvi példák nélkül. Ezután tér ki arra, hogy a távolabbi rokonság már csak nyelvészeti eszközökkel mutatható ki. A nyelvrokonságnak azonban teljes, a tanuló által megtanulható, egyértelmű definícióját nem adja (de érdekes módon a számítógépes filogenetikának igen) (B 42–43).

Később, egy a hun–magyar rokonsággal foglalkozó idézet után szerepel a feladat: „Gondolkodjatok közösen történeti, földrajzi és nyelvi ismereteitek alapján a népek és nyelvek rokonságáról! Vajon azonos-e a kettő? Milyen történelmi és nyelvi körülményektől függ, hogy azonos lehet-e?” (B 46). De csak ezután, a következő három alfejezetben tér ki a tankönyv a nép- és nyelvrokonság viszonyának közelebbi tárgyalására, így tehát a tanulókat bármiféle előzetes információ nélkül buzdítja a feladat a fogalmak keverésére.

Összességében elmondható, hogy a tankönyvek nem fordítanak elegendő figyelmet a nyelvrokonság fogalmának félreérthetetlen tisztázására.

Néprokonság vagy nyelvrokonság?

Külön kiscímet kap az *Embertani és kulturális rokonság* Hargittay tankönyvében, aminek szövege egyértelműen elkülöníti a nyelvrokonságot az embertanitól és a kulturálistól. Népmozgásokkal magyarázza „a magyar és a finn nép embertani különbségeit”, bár arra nem tér ki, mik is ezek. Kiemeli a szláv és a török kulturális hatásokat, amelyek a magyarságot érték, ennek mértékét a jövevényszavak sokasága mutatja (A 45).

Hargittay *A nyelvrokonság-kutatás története és fejlődése* című olvasmány elején ismét egyértelműen kijelenti, hogy a nép- és nyelvrokonság nem azonos fogalmak, azonban az olvasmányban ezek mégis keverednek, ugyanis a szöveg hol nyelvekről, hol népekről beszél. Megjelenik például a hun–magyar rokonság, melynek elméletét Wilhelimus Rubruktól eredezteti, majd leírja, hogy Anonymus és Kézai Simon „a hun és a magyar nép közös eredete mellett tesz hitet”.

Megemlíti, hogy a „szkíta–hun (szittyá–hun) eredettudat mélyen beleivódott a magyar köztudatba, és a mai napig is él, köszönhetően többek között a számtalan irodalmi, képzőművészeti és zenei feldolgozásnak” (A 56).

Pomozi és Katona tankönyvében *Az őstörténet interdiszciplináris kutatási területe* című rész azzal a megállapítással indul, hogy a nép- és nyelvrokonság nem egyezik, és hozzáfűzik – a 2020-as NAT-ba bekerült családfakritika fényében –, hogy ezt a tévedést elsősorban a családfák sugallják. Az őstörténetkutatást a nyelvtörténet, a folklór, a régészet, a populációgenetika és az archeogenetika közös feladatának tekintik (B 48).

Ebben a tankönyvben talán a kelleténél hangsúlyosabban szerepel egy kép a tullni Nibelung-emlékműről, amely Attila találkozását mutatja Krimhilddel. A szerzők többször felelegetik a nyelvcsere lehetőségét és a magyar eredetmondákat is. A záró mondat sok mindent elárul: „a hun–magyar néprokonság hagyománya semmilyen szempontból nem áll szemben a magyar nyelv uráli nyelvrokonságának tényével” (B 48–49). A *Nyelvtörténet és őstörténet* fejezet Illyés Gyulának a hun–magyar rokonsággal foglalkozó idézetével indul. A tankönyvből összességben az a nézet formálódik ki, hogy ugyan nyelvileg nem vagyunk a hunok rokonai, de néprokonaik lehetünk, s finnugor nyelvünket valamikor a vándorlás során szedtük magunkra (B 48–49). (A nép- és nyelvrokonság kérdéséről ld. Maticsák 2020: 29–34.)

A nyelvrokonság bizonyítékai

A nyelvrokonság bizonyítékai meg kell, hogy győzzék a tanulót a magyar nyelv finnugor rokonságáról, hiszen a magyar és rokon nyelvei közötti hasonlóságra nem építhetünk. Ezek a bizonyítékok, érvek (lennének) azok, amelyek felkészítik a tanulót arra, hogy az iskolán kívül is képes legyen majd önállóan különbséget tenni a tudományos és tudománytalan rokonságelméletek között: ismerje fel, mi tévhit, és mi nem az.

Mindkét tankönyv egyértelműen kimondja a magyar nyelv uráli/finnugor eredetét. Hargittay három érvet mutat be: közös alapszókincs, az alapszókincsben felfedezhető szabályos hangmegfelelések és a nyelvtani rendszer legfontosabb elemeinek egyezése más finnugor nyelvekével. Ezek mindegyikére több példát is hoz (A 55). *A történeti-összehasonlító módszer* c. alfejezetben kitér a szóalakok rekonstruálásának módszerére (használatára egy példát ad a germán nyelvekből), melynek tanulsága, hogy „a módszer helyessége [...] régészeti oldalról kapott megerősítést”, amikor a történeti-összehasonlító nyelvtudomány a feltételezéseiket igazoló írásos emlékeket talált. A könyv egy Dél-Dániában talált aranykürtöt említ, aminek a felirata alátámasztott egy, a nyelvészek által kikövetkeztetett ősgermán jellegzetességet (A 44–45).

Pomoziék tankönyve szerint „az alapszókincs, a névmásrendszer, az esetrendszer (esetek jellege, irányhármasság), a számjelölés, a birtokos személyra-

gozás és az igeragozás összehasonlítása alapján hasonló következtetésre jutunk: a magyar nyelv az uráli nyelvekkel, azon belül a finnugor nyelvekkel mutat rokonságot, más szóval az uráli nyelvcsaládba tartozik” (B 44). Ebben a tankönyvben egyedül itt, pusztán felsorolásként jelenik meg a magyar nyelv eredetét igazolni képes bizonyítékok jelentős része.

Sajátos és sajnálatos, hogy Hargittay könyvében a gyöknyelvészet többször is előkerül, például az ehhez a fejezethez kapcsolódó *Gyakorlás* részben két idézet és három feladat segítségével tájékozódhatnak a tanulók a gyökök fogalmáról (A 58). (A gyöknyelvészet kritikáját ld. Honti 2012: 160–170; Maticsák 2020: 144–147.)

Az alapszókincs

Hargittay alapszókincs kategóriái: testrésznevek, rokonságnevek, természeti jelenségek nevei, számok, a legfontosabb igék, valamint a személyes, mutató és kérdő névmások. Ezen csoportok mindegyikére 3-4 példát hoz (A 44). Néhány oldallal később azonban eltérő kategóriákat ad. Itt a csoportok a következők: névmások, számnevek, rokonságnevek, testrésznevek, a legfontosabb életjelenségek igéi, a vadászat szavai, a halászat és a vízi élet szavai, a természeti jelenségek nevei, és az egykori lakás, ruházkodás és táplálkozás szavai. Ezek mindegyikének több magyar nyelvű példáját is adja a szöveg (A 55). Ez a tankönyvön belüli inkonzisztencia didaktikailag nem szerencsés.

A tankönyv szerint „minden nyelv legősibb elemei” a névmások, de ennek az állításnak semmilyen bizonyítékát nem adja. Az is érdekelheti az olvasót, hogy mire gondol a szöveg a „vízi élet szavai” alatt, ugyanis a felsorolt példák (*háló*, *hab* ’hullám’, *jó* ’folyó’, *hal* és *keszeg*) csak a halászattal kapcsolatosak (A 55).

Helyesen emeli ki a tankönyv, hogy az alapszókincs elemei az „ember közvetlen környezetét jelölik, egyetemes emberi tapasztalatokat fejeznek ki”. Különösen úgy, hogy a *Nyelvi kölcsönhatások* alfejezetben a könyv kitér a nyelvrokonságot nem igazoló szóegyezésekre, így például az olyan vándorszavakra, amelyek később keletkezett fogalmakat jelölnek (A 44).

A második lecke (*A magyar nyelv története*) első fejezete (*A magyar nyelv eredete és rokonsága*) egy idézettel kezdődik, amely részletesen kitér a nyelvrokonságot nem bizonyító szóegyezésekre és a tipológiai azonosságra (A 53). Az idézethez tartozó feladat azonban már kevésbé szerencsés: „Lehet-e bizonyíték a magyar és a finn nyelv rokonságára a következő szavak hasonlósága: *muzsika* (finnül *musiikki*), *kukurikú* (finnül *kukkokiekuu*)?” Nyilván az a válasz, hogy nem. De ez a feladat további idekapcsolódó feladat vagy magyarázat nélkül akár félreérthető is lehet, hiszen olyan, mintha annak bizonyítékát tálták volna, hogy a finn és a magyar nem rokon nyelvek, holott valójában csak arról van szó, hogy ezek a szavak nem bizonyítják a nyelvek rokonságát.

A Pomozi–Katona féle tankönyv második nagy leckéje *A magyar nyelv története*. Ez rögtön az alapszókinszhez kapcsolódó feladatokkal nyit, melyek közül az első egy 50 szavas szólista elkészítése. Olyan igék, névszók és névmások gyűjtését kéri, melyek nélkül képtelenség magyarul kommunikálni (B 42). Ezt azért emelem ki, mert a mai tanuló valószínűleg nem az alapszókinsz szavaira fog a szólistán ráhibázni, sokkal inkább az *internet* és a *telefon* szavakat fogja szerepeltetni.

A második feladatban Illyés Gyula *Ki a magyar?* című művének egy idézete szerepel, melyben hasonló hangzású finn és magyar alapszókinszbeli szavak vannak kiemelve egy humorosnak szánt történetben (B 42).

Az alapszókinsznek egy sárgával kiemelt részben adják meg a definícióját: „a legfontosabb igék, a számnevek tízig, a névmások, a rokonságnevek, a legfontosabb éghajlatfüggetlen névszók. Ezek minden nyelv legősibb szókinszrétegébe tartoznak” (B 42). Ez eléggé merész kijelentés, a magyarra például nem igaz, hogy a számnevek tízig mind alapnyelvek lennének (a *hét* és a *tíz* iráni eredetű). Miért csak az „éghajlatfüggetlen” névszók lennének az alapnyelv részei, mikor például a magyarban több időjárás szó is ide sorolható (pl. *fagy*, *jég*)?

Később ismét visszatérnek az alapszókinsz definíciójához: „Minden emberi lény [...] mindennapi cselekvéseket végez. Ilyen cselekvéseket jelölnek a fajfenntartáshoz, a betegségekhez és gyógyításukhoz, s végül a halálhoz kapcsolódó igék is. Ezek az igék az alapszókinszbe tartoznak, a legfontosabb névmásokkal és egyéb névszókkal együtt” (B 43). Sajnos, itt nem hoznak példákat.

Célszerű lett volna több magyar nyelvű példát bemutatni, esetleg azoknak rokon nyelvi megfelelőivel együtt megadni őket, ahogy azt a régebbi tankönyvek megtették (pl. Antalné – Raátz 2019: 49; Balázs – Benkes 2014: 41; Jobbágyiné – Széplaki – Törzsök 2002: 29).

A szabályos hangmegfelelések

Hargittay a nyelvrokonságot igazolni képes eszköznek az alapszókinszen megfigyelhető szabályos hangmegfeleléseket tekinti, ez „a történeti-összehasonlító nyelvtudomány alapeljárása” (A 44). A szabályos hangmegfelelések közül kettőt emel ki, a szókezdő $p > f$ és a két magánhangzó közötti $t > z$ változásokat. A jelenségekhez kapcsoló néhány magyar példa mellett a *fül* és a *kéz* szavaknak több rokon nyelvi megfelelőjét is megadja (A 55).

Pomoziék tankönyve *A szókinsz vizsgálata. A szabályos hangmegfelelés* cím alatt magyarázza az alapszókinsz elemeinek a rokon nyelvekben ma élő változatainak különbözőségét és a szabályos hangmegfelelések fogalmát. Ez utóbbival csak felületesen foglalkoznak, a $k > \chi > h$ megfelelést említik, aminek kapcsán először a latin *cornus* szó német, angol és svéd átvételét mutatják be (*horn*) (B 43). Ezzel nem is lenne baj, ha valahol kitérne rá a tankönyv, hogy a

szabályos hangmegfelelések nem csak rokon nyelvek között fedezhetők fel. Itt megadják még a magyar *ho(l)* észtt, mari és manysi megfelelőit, de az alapnyelvi alakot nem, és a változást sem magyarázzák (B 43).

A fejezetet záró feladatok között az első: „Összegezzétek, mit jelent a szabályos hangmegfelelés és a hangváltozás!” Kérdés, hogy mi alapján, mert a tankönyvből nem derül ki a konkrét fogalom (B 45), csak egy táblázattal szemléltetik ezt *A magyar nyelv rokonsága* cím alatt. A táblázatban 12 magyar alapszókincsbeli ige észtt, mari, török és mongol megfelelői szerepelnek. Hogy a magyar az észttel és a marival rokon, míg a török és a mongol egymással, azt a táblázat alatti apróbetűs rész és a táblázat színezése is mutatja (B 44). A táblázat célja: „külön magyarázat nélkül is egyértelmű, mely nyelvek között rajzolódik ki alapszókincsbeli egyezés, azaz nyelvrokonság”. De pontosan a magyarázat hiányzik. A szabályos hangmegfelelések és a nyelvtörténeti változások bemutatása nélkül viszonylag keveset tud kezdeni a tanuló ezzel a táblázattal. Meg tudja állapítani, hogy az uráli nyelvek zölddel színezett szavaihoz az adott magyar szó jobban hasonlít, mint a pirossal színezett altajiakhoz. Azonban mivel a megadott török és mongol szavak ránézésre jelentősen különböznek egymástól, ez megzavarhatja a tanulót a nyelvrokonság fogalmának értelmezésében (B 44).

A következő kisebb táblázat a *ki*, *mi* és *ho*- névmásoknak adja meg manysi, mari és észtt megfelelőit; ezt is teljesen magyarázat nélkül hagyja a szöveg (B 44). A *ho(l)* kérdő névmásnak így ugyanazon rokonnyelvi megfelelőit kétszer is megadja a tankönyv – egyszer a főszövegben, egyszer pedig e táblázatban –, ahelyett, hogy más szavak beemelésével növelné példáinak az egyébként csekély számosságú halmazát. (A finnugor nyelvek szabályos hangmegfeleléseinek legújabb irodalma: Csúcs 2019: 26–59; Honti 2012: 16–50, Maticsák 2020: 345–392; Pusztay 2020: 133–164.)

A rokon nyelveket beszélő népek

Hargittay a rokon nyelveknek következetesen a belső elnevezéseit használja, például a családfán (A 54). A nyelvek/népek mai helyzetéről egyáltalán nem kapunk információkat, földrajzi elhelyezkedésük és életmódjuk is homályban marad. Az, hogy vannak kihalt finnugor nyelvek is, egy alkalommal kerül szóba, a holt nyelvek emléknapijával kapcsolatos egyéni kutatómunka kapcsán (A 55).

Pomozi és Katona tankönyvéből is hiányzik a rokon nyelveket beszélő népek bemutatása, még ott is, ahol magától értetődőnek tűnne az említésük. Például *A nyelvek veszélyeztetettsége – Aggasztó földi folyamatok* és *A nyelvi-kulturális és a biológiai sokszínűség összefüggései. Küzdelem a nyelvek eltűnése ellen* kiscímek alatt foglalkoznak a kihalástól fenyegetett nyelvekkel, azonban nyelvrokonsáinkról, amelyek közül számosat érint ez a probléma, itt egyáltalán nem tesznek említést (B 11–14).

Hasonlóan a másik tankönyvhöz, a tanórán kívülre szorul a tanulók e népekről való információszerzése. A fejezetzáró feladatok egyike, hogy a tanulók nézzék meg térképen, hogy az uráli nyelveket beszélő népek hol laknak. Egyedül ennek a feladatnak az elvégzésével tudnának meg a tanulók bármit a rokon nyelveket beszélő népekről, hiszen a szövegből semmi nem derül ki róluk (B 45).

Sajnos, ezeknek az információknak az ismerete nem kritériuma a jelenleg érvényes NAT-nak, sőt, már az 1995-ös NAT-ban sem volt az (Magyar Közlöny 1995: 5306–5548). Nem csoda tehát, hogy a tankönyvekből kikoptak a róluk származó információk. De korábban legalább voltak olyan tankönyvek, amelyek az olvasmányok segítségével csempészték be ilyen információkat (Hajas 1996: 15–19; 2010: 41–42; Szende 1981: 71–76).

Egyéb rokonítási kísérletek

Hargittay könyvében a sumér, hun, héber, japán és görög rokonítaseszme és a magyar mint ősnyelv elképzelés jelenik meg röviden. Azonban nem hangsúlyozza egyértelműen, hogy ezek a kísérletek tévesek, ezért tudományosan nem elfogadottak. A rokonítások leírásai nevekre, évszámokra és műcímekre szorítkoznak, s így majdnem teljességgel kritika nélkül maradnak. Egyedül a sumérral való rokonítás kapcsán minősít: „Ezek a nyelvrokonítási kísérletek azonban többnyire nélkülözik a tudományosságot”. De még itt sem mondja ki, hogy *tudománytalan*, hanem csak azt, hogy *többnyire* nélkülözi a tudományosságot. A szöveg második felében a téves elméletek addigi el nem ítéletét azzal orvosolja a szöveg, hogy kijelenti, a finnugor nyelvrokonság az egyetlen elfogadott elmélet (A 56–57).

Pomozíék tankönyvében a héber, görög, sumér, etruszk, latin, japán, angol, maori és örmény kerül elő, pusztán felsorolásként. Ezután a könyv kijelenti, hogy tudományosan csak az uráli rokonság elfogadott (B 45).

Mindkét tankönyvben kritika és magyarázat nélkül maradnak a téves nyelvrokonítási kísérletek, a tanulók e tankönyvek alapján nem fogják tudni, miért nem fogadják el ezeket a tudomány. (A tudománytalan rokonítások újabb irodalmából: Honti 2010; 2012: 51–220, Maticsák 2018; 2020: 75–158; Pusztay 2020: 9–70; Rédei 1998: 47–105; Sándor 2011: 12–30.)

A családfamodell és a kritikája

Míg a téves nyelvrokonítási kísérletek kritikája hiányzik a tankönyvekből, addig a családfáké már nem marad el. Nem csoda, ugyanis ez utóbbi szerepel a 2020-as NAT-ban, míg az előbbi nem. Hargittay a „finnugristák által is felállított” családfamodellről nem közöl ábrát, tehát a tanuló nem láthatja, miről is van szó. A családfák hiányosságaként tünteti fel egyrészt az alapnyelvek konstruált mivoltát, másrészt az uráli alapnyelv előzményeinek bizonytalanságait. Ez utóbbi orvoslására a következőt javasolja: „a nyelvészeknek még szorosabban együtt

kell működniük a régészekkel, a folkloristákkal, az etnológusokkal, a genetikusokkal, az antropológusokkal, a paleontológusokkal” (A 57). Itt említi először és utoljára a nyelvészet segédtudományait.

Pomoziék tankönyve a *Nyelvtörténet = őstörténet? Komoly kérdőjelek a családfák körül* provokatív című részben részletesen tárgyalja a családfamodellek témakörét. Itt először Charles Darwinnak a nyelvekre vonatkoztatott evolúciós elméletével foglalkoznak, a családfák két példáját is bemutatva (B 47).

A szöveg részletesen, hat pontban fogalmazza meg kritikáit a családfákkal szemben: 1) az alapnyelv nem a semmiből keletkezik; 2) a családfák a mai standardizált nyelvekkel számolnak, pedig a szétválás idejében valószínűleg ezek még nem voltak egységesek; 3) a nyelvi egyesülési folyamatokat képtelen szemléltetni a családfa; 4) az elágazások mindig binárisak, de ez nem valószínű; 5) hiányzik a nyelvek közötti másodlagos kapcsolatok feltüntetése; 6) a családfa nem képes ábrázolni a nyelvcserefolyamatokat és a külső hatásokat, és „szükségképpen köti az etnikumot a nyelvhez”. Azt is a családfák számlájára írják, hogy azok a nép- és nyelvrokonság egyezését sugallják (B 48).

Ezek a tankönyvek kritizálják a családfa-ábrázolást, de a rokonság más szemléltetési eszközét nem mutatják be. Azt a finnugor nyelvészek is elismerik, hogy a családfa nem a legtokéletesebb, de nincs jobb eszköz, amely ugyanígy lenne képes szemléltetni a rokonságot. Még az egyik jelenlegi történelemtankönyvben is szerepel az uráli nyelvek családfája (Borhegyi – Szabados 2020: 113). Honti Mária és Jobbágyiné András Katalin nyelvtankönyvében szerepelt Hajdú Péter kör alakú, a tanításban nehezen használható nyelvcsaládmmodellje, sőt Hajdúnak az uráli nyelvek rokoni kapcsolatait ábrázoló halmazábrája is (Honti – Jobbágyiné 1996: 184–185; vö. Hajdú – Domokos 1978: 69; Hajdú 1975: 37).

Őstörténeti kérdések

Mindkét tankönyvben szerepel egy, a nyelvekkel általánosan foglalkozó bevezető, amelyekben széleskörű, több tudományterületet átfogó ismeretek átadására törekednek a tananyagfejlesztők, de ezek gyakran pontatlanok.

Hargittay *A magyar nyelv eredete és rokonsága* című fejezetének főszövege az ember és a nyelv történetével kapcsolatos rövid bevezetővel kezdődik. „Mintegy 70 ezer évvel ezelőtt alakult ki az a beszélő és mai értelemben vett tagolt nyelvet használó Homo sapiens...” – állítja a tankönyv (A 54). Kérdés, hogy a „70 ezer évvel ezelőtt” a Homo sapiens kialakulására utal, vagy a beszélt nyelvre. A Homo sapiens első fosszíliai 2–300 ezer évesek (Callaway 2017; Tattersall 2017). A beszélt nyelv kialakulásának idejére több elmélete létezik. Ezek egyike szerint 70-100 000 évvel ezelőtt alakulhatott ki a beszélt nyelv (Tattersall 2017), de van, aki ezt korábbra teszi (Boë et al. 2019).

A Pomozi – Katona féle tankönyv a családfakritikához kapcsolódóan próbálja a tudatosítani, hogy a nyelvcsaládok születésének előzményei vannak. „Nem aprócska területen, nem a semmiből jött létre. Épp ellenkezőleg: sok-sok, korábban beszélt nyelv közötti, olyan »szuperegységesülési« pillanatnak (e »pillanat« akár több száz évet is jelenthetett) tekinthető, amikor különféle katonai, gazdasági és/vagy kulturális okból egy nagy területen egyetlen nyelvnek nagy lett a presztízse” (B 8). Ezután az újlatin nyelvekkel folytatja a tankönyv, melyek kialakulásában valóban a fenn leírt folyamat játszott szerepet, de ezt az összes nyelvcsaládra kiterjeszteni alaptalannak tűnik.

Hargittay A *Történelmünk és nyelvünk története* alfejezetben a magyar nép vándorlásával foglalkozik. A magyarság korai történetének mesélését a 2. századtól kezdi, holott még az is vitatott, hogy egyáltalán mikortól beszélhetünk magyar népről (A 54). A szöveg szerint „bizonyos, hogy a 2. században a Volga és az Urál hegység között élt” a magyar nép. Hargittay „Klaudiosz Ptolemaiosz görög nyelvű földrajzi művére” támaszkodik. Feltételezem, a *Geográfiára* gondol a szerző, melynek Szarmatiát ábrázoló térképén fedezhetőek fel a *chuni* és a *savari* népnevek (a mű angol változatát használtam: Ptolemy 1991: 80, 210–211). Hunnak valóban nevezték a magyarokat, de csak a 10. századtól (Róna-Tas 1996: 238). A *savari* itt jelölheti a *szabir* és a *szavár* népet is, melyek azonosítása a magyarral nem valószínű (Klima 2017; a *szavarti aszfaloi* megnevezésről ld. Benkő 2009, Róna-Tas 1996: 177). Tehát a fenti állítás semmiképp sem nevezhető bizonyosnak.

A nyelvrokonságunk kutatói

Mindkét tankönyvben a főszövegtől elkülönülő részben kerülnek elő a nyelvrokonságunk kutatói. Hargittay könyvében Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel, Reguly Antal, Hunfalvy Pál és Budenz József neve bukkan fel. Sajnovics munkásságáról beszél a legrészletesebben, a *Demonstratio* eredményeinek hazai fogadtatásáról is említést tesz, a vele kapcsolatos összeesküvés-elméleteket emeli ki – ezekkel ugyanúgy bánik, mint a nyelvrokonság téves elméleteivel, nem határolódik el tőlük. Hunfalvy és Budenz csak Vámbéry Ármin kapcsán merül fel, akinek a fontosságát hangsúlyozza, ezzel is relativizálva a finnugor rokonságot (A 57). Az olvasmányhoz kapcsolódó feladatok egyikében egymás mellett szerepel „Sajnovics János munkássága” és „A magyar nyelv gyökszerkezete”... (A 57).

Pomoziék könyvében nyelvrokonságunk kutatói közül kizárólag Sajnovics János kerül elő, a *Demonstratio* elkészülési folyamatáról, tartalmáról és megjeleléséről írnak röviden (B 45).

4. Összefoglalás

A tankönyvekhez ajánlott tanmenetek szerint a Pomozi–Katona féle könyvet használó osztályokban egy óra jut a nyelvrokonság témájára, egy pedig a nyelv-történet és az őstörténet viszonyának tanítására (a letölthető tanmenet 6. oldala). Hargittay Gergely tankönyvének tanmenete két órát szán a magyar nyelv eredetére (a letölthető tanmenet 7. oldala).

A 2020-as NAT alapján készült tankönyvekben a tananyag súlypontjai nagymértékben eltolódtak a korábbiakhoz képest. A nyelvrokonság bizonyítékaival nagyon keveset, a nyelvrokonságot kutatókkal alig, a rokon nyelveket beszélő népekkel egyáltalán nem foglalkoznak a tankönyvek. Csak érintik az uráli/finnugor őshaza lokalizációjának és kronológiájának a kérdéseit. Ezzel szemben az őstörténetkutatásra, a vándorlásra, a családfák kritikájára és a különböző „divatos” tudományágak ismertetésére (archeogenetika, számítógépes filogenetika) lényegesen több idő jut.

A tankönyveket lapozgatva kettős benyomásunk alakulhat ki. A tankönyvek egyértelműen elfogadják a finnugor rokonságot, de sokszor relativizálni is igyekeznek azt. Ilyenek például Hargittay kijelentései: „A magyar nyelv – a tudomány mai állása szerint – az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozik” (A 45), ill. „a 20. században a finnugor nyelvrokonság általánosan elfogadottá, a finnugrisztika pedig a történeti nyelvészet egyetlen hivatalos, az Akadémia és az egyetemek által is elismert és támogatott ágává vált. Ennek ellenére időről időre felbukkantak más rokonítási kísérletek is. [...] A magyar nyelv finnugor rokonsága ma a Magyar Tudományos Akadémia által elfogadott egyetlen hivatalos álláspont, ám a finnugristák által is felállított családfamodellnek a nyelvekre történő alkalmazását egyre inkább kritika éri” (A 57). Ezek a szöveghelyeken hiába ismeri el a tankönyv a magyar nyelv finnugor eredetét, rögtön a finnugrisztika valamely hiányosságára irányítja a figyelmet. Ráadásul egy olyan olvasmányban szerepel ez utóbbi idézet, ahol a téves rokonítási kísérletekről olvashatunk, amelynek a tévedései és tudománytalan jellege egyáltalán nincsenek hangsúlyozva.

Összességében elmondható, hogy a tankönyvek elégtelen mértékben mutatják be az uráli nyelvrokonság bizonyítékait, és nem készítik fel a tanulókat arra, hogy képesek legyenek a nyelvrokonsággal kapcsolatos tévhiteket a tudományostól elkülöníteni. A szövegek helyenkénti pontatlansága, az egyes fogalmak kifejtetlensége és sok állítás magyarázat nélkülsége nem segíti kellőképpen a tanítási-tanulási folyamatot.

Irodalom

- BAKRÓ-NAGY MARIANNE (szerk.) 2018: Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben. Budapest, Gondolat Kiadó.
- BALLÉR ENDRE 1996: Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. A tantervelmélet forrásai 17. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2009: A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BOË, LOUIS-JEAN – SAWALLIS, THOMAS R. – FAGOT, JOËL – BADIN, PIERRE – BARBIER, GUILLAUME – CAPTIER, GUILLAUME – MÉNARD, LUCIE – HEIM, JEAN-LOUIS – SCHWARTZ, JEAN-LUC 2019: Which way to the dawn of speech? Reanalyzing half a century of debates and data in light of speech science. *Science Advances* 5/12. <https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.aaw3916#R3> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 09. 11.)
- CALLAWAY, EWEN 2017: Oldest Homo sapiens fossil claim rewrites our species' history. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/nature.2017.22114> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 09. 11.)
- CSÚCS SÁNDOR 2019: Miért finnugor nyelv a magyar? Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FINÁCZY – KORNIS – KEMÉNY 1936: Pedagógiai Lexikon II. Budapest, Révai Irodalmi Intézet.
- HAJDÚ PÉTER (szerk.) 1975: Uráli népek. Nyelvrokaink kultúrája és hagyományai. Budapest, Corvina Kiadó.
- HAJDÚ PÉTER – DOMOKOS PÉTER 1978: Uráli nyelvrokaink. Budapest, Tankönyvkiadó.
- HONTI LÁSZLÓ 2012: Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ (főszerk.) – CSÚCS SÁNDOR (szerk.) – KERESZTES LÁSZLÓ (szerk.) 2010: A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI MÁRIA 1981: A tankönyvről – tanár- és diákszemmel. *Pedagógiai Szemle* 1981/9: 823–827.
- HORVÁTH ZSUZSANNA 1996: Tankönyvelemzési szempontok és eljárások. *Új Pedagógiai Szemle* 1996/10: 29–36.
- IMREH RÉKA 2017: A laikus nyelvrokónítási kísérletekkel kapcsolatos oktatásmódszertani kérdések. *Anyanyelv-pedagógia* 2017/10: 22–33.
- KLIMA LÁSZLÓ [ZEGERNYEI] 2017. szabirok a magyarok a szabirok a magyarok a. *Nyelv és Tudomány*. <https://m.nyest.hu/renhitek/szabirok-a-magyarok-a-szabirok-a-magyarok-a> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 09. 12.)
- HYMAN, LARRY M. 2008: Universals in phonology. *The Linguistic Review* 2008/25: 81–135.
- MATICSAK SÁNDOR 2018: „A tízmillió nyelvész országa” – tények és tévhitik a magyar nyelv eredetéről. *Debreceni Szemle* 26/3: 240–257.
- MATICSAK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Budapest, Gondolat Kiadó.

- OSZKÓ BEATRIX – SOIPOS MÁRIA 2020: Hun vagy finnugor? Az új történelemkönyvek a nyelvrokonságról. *Finnugor Világ* 25/3: 3–14.
- PTOLEMY, CLAUDIUS 1991: *The Geography* (ford. EDWARD LUTHER STEVENSON). New York, Dover Publications, Inc. https://archive.org/details/clauidius-ptolemy-the-geography_202105/page/n5/mode/lup (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 09. 12.)
- PUSZTAY JÁNOS 2020: Még mindig ugor–török háború. Budapest, Nap Kiadó.
- RÉDEI KÁROLY 1998: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája.* Budapest, Balassi Kiadó.
- REMÉNYI JUDIT 2015. Tanterv és standardok viszonya a nemzetközi gyakorlatban. In: Bánkuti Zsuzsa – Lukács Judit (szerk.), *Tanterv, tankönyv, vizsga.* Budapest, OFI. 33–56. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/1505771_tanterv_tankonyv_vizsga_beliv.pdf (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 09. 07.)
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1996: *A honfoglaló magyar nép.* Budapest, Balassi Kiadó.
- SÁNDOR KLÁRA 2011: *Nyelvrokonság és hunhagyomány: rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet.* Budapest, Typotex.
- TAKÁCS ETEL 1981: Milyen könyv a tankönyv? *Pedagógiai Szemle* 1981/9: 813–817.
- TATTERSALL IAN 2017: The material record and the antiquity of language. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 81/B: 247–254.
- VICTOR ANDRÁS 1981: A tankönyv szerepe a műveltség elosztásában. *Pedagógiai Szemle* 1981/9: 818–822.

Alapdokumentumok

- 130/1995. (X. 26.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról. *Magyar Közlöny* 1995/91: 5306–5548. <https://njt.hu/jogszabaly/1995-130-20-22> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 04. 11.)
- 10/2003. (IV. 28.) OM rendelet a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 2003b/43/II.
- 2/2008. (II. 8.) OKM r. A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról szóló 17/2004. (V. 20.) OM rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 2008/20/I.
- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. *Magyar Közlöny* 2012/66: 10635–10847.
- 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* 2020/17: 290–446.
- Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára 2012. https://kerettanterv.oh.gov.hu/03_melleklet_9-12/index_4_gimn.html (Utolsó megtekintés dátuma: 2023.04.12.)
- Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára 2020. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Utolsó megtekintés dátuma: 2023.04.12.)
- SZABOLCS OTTÓ (főszerk.) 1979: *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve.* Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat.

Tanmenetjavaslat a Magyar nyelv 11. tankönyv (OH-MNY11TB) számára. <https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvany/OH-MNY11TB> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023.10.21.)

Tanmenetjavaslat a Magyar nyelv 11. tankönyv (OH-MNY11TA) és munkafüzet (OH-MNY11MA) számára. <https://www.tankonyvkatalogus.hu/site/kiadvany/OH-MNY11TA> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023.10.21.)

Tankönyvek

ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES – RAÁTZ JUDIT 2019: Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 12. évfolyam számára. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatási és Fejlesztési Intézet (OFI).

BALÁZS GÉZA – BENKES ZSUZSA 2014: Magyar nyelv 12. A gimnáziumok és a szakközépiskolák 12. évfolyama számára. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.

BARANYAI KATALIN (főszerk.) 2021: Magyar nyelv 12. Budapest, Oktatási Hivatal.

BORHEGYI PÉTER – SZABADOS GYÖRGY 2020: Történelem 9. Budapest, Oktatási Hivatal.

HAJAS ZSUZSA 1996: Magyar nyelv IV. Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó Kft.

HAJAS ZSUZSA 2010: Magyar nyelv 12. Debrecen, Pedellus Tankönyvkiadó Kft.

HARGITTAY GERGELY 2023: Magyar nyelv 11. Budapest, Oktatási Hivatal.

HONTI MÁRIA – JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN 1996: Magyar nyelv IV. osztály. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN – SZÉPLAKI GYÖRGY – TÖRZSÖK ÉDUA 2002: Magyar nyelv. Tankönyv és szöveggyűjtemény a 12. évfolyam számára. Veszprém, Nodus Kiadó.

POMOZI PÉTER – KATONA JÓZSEF ÁLMOS 2022: Magyar nyelv 11. Budapest, Oktatási Hivatal.

SZÁRAY MIKLÓS – SZABADOS GYÖRGY 2020: Történelem 9. Budapest, Oktatási Hivatal.

SZENDE ALADÁR 1981: Magyar nyelv a szakközépiskola IV. osztálya számára. Budapest, Tankönyvkiadó.

Gondolatok Dénes Iván Zoltán *Választott nemzet: Marczali Henrik élete és munkássága* című könyve alapján

Lévai Csaba

történész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK Egyetemes Történeti Tanszék

Tisztelegve Gunst Péter történészprofesszornak,
a Debreceni Szemle korábbi főszerkesztőjének
a munkássága előtt

Nagyon fontos és érdekes könyv jelent meg 2022-ben a Balassi Kiadó gondozásában. Témája Marczali Henrik (1856–1940), az egyik legjelentősebb, ám mára kissé elfeledett magyar történetíró pályaképének megrajzolása. Szerzője pedig az a Dénes Iván Zoltán, aki méltán nevezhető a hazai eszmetörténeti és historiográfiai kutatások egyik doyenjének, hiszen az ezekre a témákra vonatkozó első publikáció még az 1970-es évek elején láttak napvilágot.¹

A szerző kutatói lendülete a legutóbbi évtizedben sem tört meg. 2015-ben fontos monográfiát tett közzé a sokak által legnagyobb hatásúnak tartott magyar történetíró, Szekfű Gyula (1883–1955) munkásságáról, s még ugyanabban az évben szerkesztőként jegyzett egy gyűjteményes kötetet, amelyben a hazai eszmetörténet-írás sok jelenbéli kiválóságának írásai olvashatók. Az elmúlt években pedig a Marczali Henrikre vonatkozó kutatásai előzetes részeredményeit is sorra publikálta.²

---

¹Dénes Iván Zoltán: *Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága*. Balassi Kiadó, Budapest, 2022.

²Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye: Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Kalligram Kiadó, Pozsony – Budapest, 2015; *A magyar történetírás kánonjai*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2015a; Dénes Iván Zoltán: *Háborús pszichózis vagy tárgyilagosság? Marczali Henrik írásai a nagy háború idején*. Aetas – Történettudományi Folyóirat, 36. évf., 4. szám (2021) 100–117.; Dénes Iván Zoltán: „Áldozatok” védője, „elkövetők” vádlója? *Marczali Henrik az első világháborút lezáró békéről*. Történelmi Szemle, 64. évf., 1. szám (2022), 155–168.

A magyar történetírás panteonjában ritkán kapnak előkelő helyet olyan historikusok, akiknek fő kutatási területe nem Magyarország története volt. Itthon továbbra is erősen él az a felfogás, amelyik az internacionalistának tekintett természet- és társadalomtudományokkal szemben a történetírást a „nemzeti tudományok” egyikeként fogja fel. Ez természetesen nem véletlen, hiszen a 19. században, a modern értelemben vett nemzeti identitások kialakulásában/kialakításában az akkoriban professzionizálódó történettudománynak kitüntetett szerepe volt.³ Marczali Henrik viszont azon kevés számú magyar történetíró közé tartozik, akiknek a munkásságában a magyar és az egyetemes történelemmel való foglalkozás egymással teljesen egyenrangú és elválaszthatatlan elemekként volt jelen. Ezért Dénes Iván Zoltán könyvének elolvasása arra ösztökélt, hogy alaposabb vizsgálat tárgyává tegyem: Marczali történetírásában milyen szerepet játszott az egyetemes történelemmel való foglalkozás, illetve ez milyen hatással volt a magyar történelemre vonatkozó nézeteire? Ezt a feladatot úgy igyekszem megoldani, hogy összehasonlítom egymással: Marczali életművének talán két legjelesebb kutatója – Gunst Péter (1934–2005) és Dénes Iván Zoltán – miként értelmezte a jeles historikus felfogását a magyar és az egyetemes történelem viszonyára vonatkozóan? Erre a megoldásra az a személyes motívum is ösztönöz, hogy Gunst Péter akkor volt szakdolgozati témavezetőm, amikor a Marczali életéről szóló kismonográfiáján dolgozott, később pedig a historiográfiai témájú doktori értekezésemet is az ő szakmai irányítása mellett készítettem el. Ennek volt köszönhető, hogy már hallgató koromban elolvastam Gunst 1983-ban kiadott Marczali-életrajzát.⁴ Írásom tehát tisztelgés is volt professzorom munkássága előtt, aki kiemelkedő szerepet játszott a Debreceni Szemle újraindításában, s aki hosszú éveken át szerkesztette a folyóiratot.

Egyetemi éveim alatt szakmai érdeklődésem az egyetemes történelem felé fordult, s az akkori történészképzést megtapasztalva az a benyomás alakult ki bennem, hogy Magyarországon az egyetemes történelemmel való foglalkozást másodlagos, mi több, némileg másodrendű dolognak tekintették. Ez valamennyire érthető is volt, hiszen az akkori körülmények között egy magyar kutató sokszor csak nagy nehézségek árán tudott hozzáférni – mondjuk az Egyesült Államok eszmetörténetével kapcsolatos

---

³Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi tekintéssel*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 106–166.; Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 129–152.; Gyáni Gábor: *Kulturális nacionalizmus és a tudományok: a történetírás példája*; Gyáni Gábor: *Professzionizáció és nemzeti öntudat. A Századok első évei*. In: Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Kalligram Kiadó, Pozsony – Budapest, 2018. 67–88., 139–160.

⁴Gunst Péter: *Marczali Henrik*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

– kiadatlan forrásokhoz vagy a szakirodalomhoz. Ráadásul, a külföldi – főleg a nyugati – partnerekkel való kooperáció lehetőségei is sokkal korlátozottabbak voltak. Azt a felfogást érzékelttem, hogy az „igazi” történészek a magyar történelemmel foglalkoznak, hiszen ők kiadatlan levéltári forrásokra alapozzák a megállapításaikat, míg az akkori körülmények között az egyetemes történelemmel foglalkozó magyar történészek legfeljebb az elérhető, de sok esetben már elavult külföldi szakirodalom összefoglalására lehetnek képesek. Ez pedig nem „igazi” történetírás.

Úgy látszik, hogy az 1980-as évek elején nemcsak bennem alakult ki ez a benyomás. Gunst Péter a Marczali-életrajzában úgy fogalmazott, hogy „a magyar történetírás ma sem gazdag egyetemes történeti munkákban”, és ebből a szempontból Marczali korát is úgy ábrázolta, mint amelynek viszonyai nagyon hasonlítottak az 1970–1980-as évek körülményeihez. Mint megállapította, a magyarországi egyetemes történeti munkák „legfeljebb a kultúr- és diplomáciatörténetet érintették”, külföldi munkák „egyszerű kompilációi” vagy „magyarosításai” voltak. Gunst véleménye szerint ehhez – és ezek szerint a késő Kádár-korszak időszakához – képest képviselt teljesen más szemléletet Marczali Henrik felfogása a magyar és az egyetemes történet viszonyáról. Ezt az is jelezte, hogy kismonográfiájában Gunst Péter külön fejezetben tárgyalta Marczali egyetemes történelemmel kapcsolatos munkásságát.⁵ Ebben az is szerepet játszhatott, hogy történésszé válásában is nagy szerepet tulajdonított Marczali Henrik hatásának. Amint azt egy 2005-ben megjelent életút-interjújában megfogalmazta, 13 éves korában, „1947 nyarán egy távoli rokonunktól ajándékba kaptam a Marczali Henrik által szerkesztett és részben írt Nagy Képes Világtörténet mind a 12 kötetét. Még azon a nyáron elolvastam minden kötetet. Annyira érdekesnek tartottam, hogy elkezdtem történelmi tárgyú könyveket olvasni, persze csak történelmi regényeket, hiszen fogalmam sem volt arról, hol találhatnék szakmunkákat”.⁶

---

⁵Gunst, 1983. 85., 80–106.

⁶Gunst Péter: *Hogyan lettem történész? A Korall körkérdése a pályaválasztásról*. Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat, 2005. november, 21–22. szám, 184. *Nagy képes világtörténet, I–XII. kötet*. Szerk. Marczali Henrik. Franklin Társulat – Révai Testvérek, Budapest, 1898–1905. Marczali a VII–XII. kötetek szerzője volt: VII. kötet: A reformatio kora; VIII. kötet: Az ellenreformatio kora; IX. kötet: Az abszolutizmus kora; X. kötet: A forradalom és Napoleon kora; XI. kötet: A reformok kora; XII. kötet: Korunk államai és társadalmi alkotásai. A teljes sorozat online is elérhető: <https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/> Letöltve: 2023.11.05.

Gunst Péter felfigyelt arra, hogy Maczalinál a magyar és az egyetemes történet olyan szerves egységet alkot, amelynek alkotóelemei kölcsönösen hatnak egymás alakulására és mindkettőt alapvetően azonos mozgatórugók határozzák meg: „Az emberi közösség élete az, melynek megismerése feladatunk. Egyének, rendek, sőt nemzetek is csak annyiban érvényesülnek, a mennyiben munkájuk az egészre visszaható. Egy embernek vagy nemzetnek élete csak annyiban történet, a mennyiben része a világtörténetnek. Magában, külön állítva, érthetetlen, előzményeit, hatását csak az egésznek reá való befolyása és az, mivel munkájával az egésznek fejlődéséhez járult, magyarázhatja meg”. Marczali tehát teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy „a magyar történelem csak úgy tárható fel előítéletektől teljesen mentesen, ha mind szélesebb körre terjed ki az egyetemes történelem, az egyetemes fejlődés ismerete”.⁷ E felfogás szellemében, Marczali Henrik olyan feladatot vállalt magára, amit csak nagyon kevés magyar historikus: egyedül írta meg a reformációtól 1830-ig terjedő korszak egyetemes, lényegében európai történetét.⁸

Miért vállalkozott erre az akkor még nagyon fiatal, 27 éves történetíró? Gunst Péter szerint ebben többféle tényező játszott szerepet. Először is az, hogy nagy valószínűséggel, legtöbb hazai kortársánál jobban ismerte a nemzetközi szakirodalmat és berlini, párizsi és oxfordi tanulmányainak is köszönhetően, szélesebb körű európai szakmai tapasztalattal rendelkezett. Innen tudta, hogy mivel jár egy ilyen vállalkozás, az egyetemes történelemmel való foglalkozás pedig esetében nem pusztán járulékos elem volt, hanem kezdettől fogva szakmai érdeklődése szerves részét képezte, hiszen már 1878-ban, 22 éves korában magántanári próba-előadását Jeanne d’Arc-ról tartotta. Mindezen túlmenően, a vállalkozás olyan anyagi előnyökkel is kecsegtetett, ami egy fiatal, éppen a feladat indulásának évében, 1883-ban házasságot kötött historikus számára különösen vonzó lehetett.⁹

---

⁷Marczali Henrik: Előszó a világtörténethez.

<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm> Letöltve: 2023.11.04. Gunst, 1983. 90.

⁸Ez a vállalkozás még nem a *Nagy képes világtörténet* című 12 kötetes sorozat volt, hanem a *Világtörténet a mívelt magyar olvasóközönség számára* című gyűjtemény (Mehner Mór kiadása, Budapest, 1883–1884.). Ennek a következő három kötetét írta Marczali Henrik: I. kötet: A reformatiótól a vesztfáliai békéig; II. kötet: A harmincéves háborútól a nagy francia forradalomig; III. kötet: a demokratikus mozgalmak és a francia forradalom. Az ókort feldolgozó első három kötetet Ribáry Ferenc, a középkort feldolgozó két kötetet pedig Molnár Antal írta. Gunst, 1983., 86.

⁹Gunst, 1983. 86–87; Dénes, 2022. 29–34.

Mi jellemezte Gunst Péter ábrázolásában Marczali egyetemes történetírását *A világtörténelem a művelt magyar közönség számára* című sorozat általa írott három kötetében? Történeti összefoglalások mellett, amennyire csak lehetett, igyekezett elsődleges forrásokra is támaszkodni. Ennek lehetősége persze az akkori körülmények között korlátozott volt, de úgy vélte, hogy ebben a tekintetben egy francia, brit vagy német történész helyzete sem sokkal más. A korabeli magyarországi egyetemes történeti irodalomhoz képest nagy újdonságot jelentett, hogy lábjegyzeteket használt. Mindezekén túlmenően, a nagy nemzetek szempontjain „kívülálló” magyar perspektíva „függetlenebb szempont” érvényesülését is eredményezhette. Összességében Gunst azt állapította meg, hogy akkoriban „aligha lehetett elképzelni az övénél tartalmasabb, adatokban gazdagabb egyetemes történeti feldolgozást”.¹⁰

Valamivel később Marczali az 1825 és saját kora közötti időszak történetét is megírta *A legújabb kor története. 1825–1880* címmel, amely ugyan a fentebb említett sorozat pótkötetként látott napvilágot 1892-ben, de Gunst értékelése szerint „szinte mindenben felülmúlja, meghaladja az újkor történetét”.¹¹ Egykori professzorom úgy látta, hogy ezt a művét maga Marczali a korábbi három kötetnél is fontosabbnak tartotta, mivel megírását a II. József koráról írott könyve külföldi kiadásának elkészítése elé helyezte. Szerinte ez abban is kifejezésre jutott, hogy ez a kötet még több módszertani újdonságot tartalmazott. Ebben még jobban törekedett a kiadott elsődleges források, például Napóleon, Nelson, Cavour és Metternich leveleinek vagy Bismarck emlékiratainak használatára. Ezen túlmenően újságokat, röpiratokat és parlamenti naplókat is felhasznált, és sokkal részletesebb jegyzetapparátust is alkalmazott. Ennek köszönhetően, Gunst Péter még a korábban említettéknél is emelkedettebb hangon nyilatkozott róla. Mint megfogalmazta, módszertani szempontból a könyv „párját ritkítja nemcsak a magyar, hanem a korabeli európai irodalomban is”. De Gunst a mű „haladó” történetfelfogását is újnak tartotta a magyar történetírásban, amit a Kádár-korszak elvárásainak megfelelően azzal illusztrált, hogy Marczali, könyvében széleskörűen felhasználta Louis Blanc (1811–1882), a korai munkásmozgalom nevezetes alakjának írásait. Igaz, Marczali „semmiképpen sem volt tehát felforgató vagy szocialista tanok híve. De érzékelte e tanok meglétét, s nemcsak tudomásul vette azokat, hanem következtetéseket is levont belőlük, részben a fennálló rend fennmaradása, másrészt pedig az általános előrehaladás érdekében”. Ezzel Gunst Péter – a Kádár-

---

¹⁰Gunst, 1983. 87–93., 91.

¹¹Gunst, 1983. 94.

korszak terminológiájával élve – Marczalit lényegében „haladó polgári történetírónak” minősítette, de ehhez azt is hozzátette, hogy a korabeli magyar céhbeli történetírók eddig az álláspontig sem nagyon jutottak el.¹²

Annak vizsgálata szempontjából, hogy Marczali ebben a 930 oldalas könyvében milyen viszonyt állapított meg az egyetemes és a magyar történelem között, mindenképpen figyelemre méltó, hogy – a korábbi kötetektől eltérően – az utóbbi munkájában ezt a két területet egyszerre tárgyalta. Ez alapján Gunst arra a következtetésre jutott, hogy a magyar történeti részek még több újítást tartalmaztak, mivel – korábban említett ego dokumentumokon túlmenően – még élő kortárs szereplőkkel is készített interjúk is szerepeltek benne. Az egykori debreceni professzor szerint „ha ez a módszer meghonosodik, ma nemcsak jobban ismerjük a dualizmus korának történetét, hanem talán a magyar történettudomány is gazdagodhatott volna egy módszerrel, s azt nem 1945 után kellett volna felfedeznie”.¹³ Az egyetemes történetírás Kádár-korszakbeli helyzetét is szem előtt tartva Gunst Péter azt is megjegyezte, hogy Marczalinak erről, a lényegében jelenkor-történetinek tekinthető munkájáról, „általában egyetemes történeti tevékenységéről, nem vesz tudomást a magyar történettudomány... Ha munkája bekerült volna a magyar történetírás véráramába, történetírásunk talán nem tekintí máig annyira másodrendűnek, alkalmasint teljesen értéktelennek a kortársak által szolgáltatott adatokat, s nem idegenkedik a tudományos igényű kortörténettől”.¹⁴

Gunst Péter világosan felismerte, hogy az egyetemes történelemmel való foglalkozást Marczali nem másodlagos tevékenységnek tekintette, illetve, hogy a magyar és az egyetemes történetet úgy ábrázolta, mint amelyeket közös, egymást átható fejlődési tényezők határozzák meg. Ugyanakkor, az is megállapítható, hogy ezeket a közös fejlődési tényezőket és azok érvényesülését a magyar és az egyetemes történelem egyes korszakaiban nem vizsgálta meg részletesen. Ezt a feladatot Dénes Iván Zoltán végezte el jóval terjedelmesebb és átfogóbb célokat kitűző monográfiájában. Gunst

---

¹²Gunst, 1983, 96–98. Terjedelmi korlátok, illetve a miatt, mert az jelentősen megtörné írásom fő gondolatmentét, nem térek ki arra, hogy Marczali felfogása, illetve egyéb tényezők milyen szerepet játszottak abban, hogy az 1920-as évek elején, a budapesti egyetemen fegyelmi eljárást indítottak ellene, majd kényszerszabadságra küldték, 1924-ben pedig nyugdíjazták. Erre lásd: Dénes, 2022. 254–292.

¹³Gunst, 1983. 98–104., 104.

¹⁴Gunst, 1983. 105–106. Marczalinak a saját kora történéseinek feldolgozására irányuló úttörő törekvéseit Gunst Péter a már a rendszerváltás után megjelent historiográfiai összefoglalójában is kiemelte. Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. 167.

professzor, annak elemzése során, hogy Marczali szerint milyen a magyar és az egyetemes történelem viszonya, illetve, hogy ezeket és általában a történelmet milyen erők mozgatják, kizárólag a fentebb említett egyetemes történelmi könyvsorozat három alap- és egy kiegészítő kötetére támaszkodott. Dénes Iván Zoltán viszont Marczali akadémiai székfoglalóját, egy 1905-ben tartott előadás-sorozatát és más munkáit is bevonta az elemzésbe. Ezzel nemcsak arra nyílt lehetőség, hogy nagyobb terjedelemben és részletesebben mutassa be Marczali felfogását, hanem arra is, hogy annak esetleges időbeli változásaira is reflektáljon.

Mindezek alapján Dénes Iván Zoltán arra a következtetésre jutott, hogy Marczali a történelmet olyan társadalomtudományként fogta fel, „amelynek feladata egy nép gondolkodása és érzése, virágzása és hanyatlása feltételeinek meghatározása”.¹⁵ A történetíró megbízhatósága és hitelessége szerint megrostálja a történelmi anyagot, és megállapítja, hogy az adott elem milyen szerepet töltött be egy adott nemzet és általában a történelem menetében. Ennek során Marczali egy olyan megfigyelést is tett, ami mai korunk viszonyai között is nagyon ismerősnek hangzik: „Minden korban hajlandók voltak a történetírók az elmúlt eseményeket, a régi intézményeket saját koruk, saját felfogásuk szemüvegén át nézni és a teljes történelmi objektivitás most is csak ideál, mely csupán nagy elvonás (elvonatkoztatás) árán közelíthető meg”.¹⁶ Megközelíthető, el nem érhető, mégis törekedni kell rá. Ez már csak azért is így van, „mert a történetben az objectiv ténytől el nem választható az írónak subjectiv meggyőződése és színezése”.¹⁷

Bár több írására támaszkodott, Marczalinak az egyetemes és a magyar történelem összekapcsolódására és a történelem menetére vonatkozó felfogását legnagyobb mértékben egy 1905-ben tartott, *A nemzetiség történetbölcséleti szempontból* címet viselő hat részes előadássorozata alapján rekonstruálta Dénes Iván Zoltán. Narratívájából az derül ki, hogy a nemzet – amit Marczali sokszor nemzetiségnek nevezett – nem állandó, változatlan képződmény, hanem a történelem során változott, és három alapvető formában jelent meg. Ezek az ősi, eredeti nemzet, a középkori nemzet, illetve a modern civilizált nemzet.¹⁸

Az ősi, eredeti nemzet esetében az állam hódítás útján kapcsolta egybe a család, a nemzetség és a törzs, illetve a helység, a község és az állam elemeit. Az ilyen módon

¹⁵Dénes, 2022.48.

¹⁶Marczali 1895-ben megfogalmazott véleményét idézi: Dénes, 2022. 48.

¹⁷Marczali Henrik: Előszó a világtörténehez.

<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm> Letöltve: 2023.11. 04.

¹⁸Marczali Henrik: *A nemzetiség történetbölcséleti szempontból*. Franklin Társulat, Budapest, 1905.

óriásivá növekedett család élén az istenséggel közvetlen kapcsolatban álló király állt. Marczali fogalomalkotása szerint így jöttek létre az olyan nagy világbirodalmak, mint a Perzsa, a Nagy Sándor-i, a Római és a Nagy Károly-i birodalmak, illetve az utóbbiból kifejlődő Német-római Birodalom. Ezek a világállamok akarták a maguk uralma alatt egyesíteni az akkor ismert világot, és ennek során kapcsolatba hozták egymással az egymástól nagyon különböző nemzeteket és az általános emberi eszméket. A Perzsa birodalmat a nyers erő tartotta össze, és amikor Nagy Sándor hódítása megrendítette a központi hatalmat, a birodalom is összeomlott. Nagy Sándor birodalma elterjesztette ugyan a görög kultúrát a Keleten, de ez az ottani népek mélyrétegeit nem tudta megérinteni. A rómaiak a hódítás révén más népek hagyományait is átvették, ami saját nemzeti hagyományaik elvesztéséhez vezetett. E folyamat eredményeként meggyengült a nemzet ereje és Róma elbarbárosodott. Katonai hatalomként elbukott ugyan, de lelki hatalomként meghódította legyőzöit. Nagy Károly birodalma a középkor felé közvetítette a császárság isteni jogú intézményét, és a német császár az egységes nemzeté válás szempontjából mintát mutatott a többi nemzetiségnek. Ráadásul, kiterjesztette az európai civilizáció határait, amennyiben Róma a Nyugatot, Nagy Károly pedig a Keletet és az Északot civilizálta. Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy Marczali egyetemes történelmen az európai történelmet, vagy kissé másként fogalmazva, a nyugati civilizáció történelmét értette. Egyedül az ősi, eredeti nemzetekkel, illetve a régi nemzetek és a világvallások (buddhizmus, iszlám, kereszténység) kapcsolatával foglalkozó részben terjedt ki figyelme az ezen túlmutató körökre. Mint láttuk, a jelentős Európán kívüli területeket is magába foglaló Perzsa, Nagy Sándor-féle és Római birodalmak fejlődése a kifejezetten európai jelenségként leírható Nagy Károly-féle, majd Német-római birodalomba futott bele, azt követően pedig döntően ezen a nyomvonalon haladt.¹⁹

A nemzet második típusát a középkori nemzet képviselte. A Római Birodalom bukása megerősítette a népvándorlás eredményeként létrejött nemzeteket, de a rendiséget úgy ítélte meg, hogy a nagy rendek tagjai közelebb álltak más nemzetek hasonló rendjeihez, mint saját nemzetüknek a rendi struktúra alatt elhelyezkedő tagjaihoz. Ez azt jelentette, hogy a nemzeti szervezet olyan „mélyrétegei”, mint a nemzeti karakter, a nemzet sajátos észjárása, érintetlenek maradtak az egyház és az állam részéről.²⁰

A modern, civilizált nemzet kialakulásában Marczali a reneszánsznak, a racionalizmusnak és a felvilágosodásnak tulajdonított nagy jelentőséget. Ezek hozták létre a

---

¹⁹Dénes, 2022. 50–53.

²⁰Dénes, 2022, 53.

szekuláris, értelmiségi műveltséget és azt a felfogást, amelyik a műveltség egységesedését, az emberiség egységét és a világpolgárság eszményeit hirdette meg. Ezek az irányzatok ugyan nem tulajdonítottak jelentőséget a nemzetnek, mégis annak a felfogásnak a megjelenéséhez vezettek, hogy a törvényhozás hatalmának forrása nem az egyes ember, hanem a nemzet. Ekkor születik meg a modern nemzeti öntudat és gondolkodás. Az erényes élet fogalmát a nemzethez kapcsolják, az általános műveltség helyébe pedig a nemzeti műveltséget állítják. E folyamat kettős irányultságára, vagyis a műveltség emberiség szintű egységesülése és a nemzeti keretek közé ágyazódása egymásra hatásának legjobb példáját Marczali II. József (uralkodott 1780–1790) törekvéseiben találta meg. Az uralkodó a német nyelv általánossá tételével kívánta birodalmát bekapcsolni a felvilágosult racionalizmus szellemi áramába, ám ez az egyes országokban olyan visszahatást váltott ki, ami az ottani nemzeti öntudatok megerősödéséhez vezetett. De a francia forradalomnak is hasonló következményei voltak. Egyfelől a felvilágosodás általános emberi eszményeit kívánta megvalósítani, ugyanakkor a nemzeti eszmét is szolgálta. Az európai francia hegemonia kiépítésének kísérlete pedig azt a visszahatást váltotta ki, hogy a többi európai nemzet is modern nemzeté akart válni. Marczali véleménye szerint ezen az úton elsőként a németek indultak el.²¹

Mindezek alapján fogalmazott úgy Marczali, hogy az emberiség haladása nem az emberiség műve, hanem a nemzeteké, az egyes nemzeté. Nem törvényszerű azonban, hogy minden nemzet szükségszerűen végighalad ezen az úton. Azokat a nemzeteket, amelyek lemaradnak, barbárrá válnak, becsapják és leigázzák. Marczali úgy látta, hogy az ebben az értelemben vett haladásban az egyes nemzetek akkor tudnak sikeresen helyt állni, ha bennük megvalósul a „személyiség, a nemzetiség és az emberiség” közötti összhang... Egyéniségünk erkölcsi és szellemi kiművelése által nemcsak a nemzet ügyét visszük előbbre, hanem vele és általa az egész emberiségét is”.²² Marczali úgy látta, hogy a modern civilizált nemzet azért magasabb fokú, mert ezt a hármas egységet azáltal tudta megvalósítani, hogy mindhárom eleme számára biztosítja a szabad kifejlődés lehetőségét. Korábban viszont az volt a helyzet, hogy ez a három tényező egymás ellen harcolt.

A modern, civilizált nemzetek kialakulásának fontos mozzanata volt, hogy a középkori nemzetben még a rendi struktúrák alatti társadalmi csoportoktól elkülönülő három hagyományos rend (egyház, lovagság, polgárság) csatlakozik a nemzethez. A

---

²¹Dénes, 2022. 53–55.

²²Marczali Henrik: *A reformok kora. Végző.* Szerk. Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet XI. kötet, Franklin Társulat – Révai Testvérek, Budapest, 1905. <https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/11kotet/11r03f22.htm> Letöltve: 2023. 11.04.

modern fejlődés következményeként viszont egy negyedik rend a munkásság is elkezdett kialakulni. Kora egyik nagy kérdését abban látta, hogy a nemzetközileg szerveződő tőke által meghatározott, szintén nemzetközileg szerveződő munkásságot hogyan sikerül a nemzetbe integrálni. Marczali úgy látta, hogy ennek érdekében csökkenteni kell a gazdagok és a szegények közötti, egyébként a modern fejlődés következtében megnőtt különbséget, mivel az gyengíti a nemzet egységét.²³

De hogyan határozták meg ezek a nagy egyetemes történeti folyamatok a magyar történelem menetét, annak a Magyarországnak a történelmét, amelyet saját korában Marczali egyértelműen ilyen modern, civilizált nemzetnek tekintett? Világosan leszögezte, hogy Magyarország annak köszönhet, hogy idáig jutott, hogy az erős nemzeti érzés mellett, az emberi civilizáció vívmányait is magáévá tette, vagyis felfogásában a műveltség és a hazafiság nem állt ellentmondásban egymással. Úgy vélte, hogy más nemzetek – a normannok és az angolszászok, a frankok és a gallok, a törökök és a szláv bolgárok – példájához hasonlóan, a magyar nemzet fejlődésének is az uralkodó török, illetve az alávetett finnugor eredetű népesség összeolvadása jelentette a kezdetét. A középkori magyar állam nem egyetlen nemzet királysága volt, s így virágkorában – a császársághoz hasonlóan – birodalmi politikát folytatott.²⁴

Marczali Magyarország török ellenes küzdelmeiben szép példát látott arra, hogy miként valósult meg a korábban emlegetett hármasság, hiszen az nemcsak a magyar szabadságért, hanem az egyetemes vallás- és lelkiismereti szabadságért is folyt. A hagyományos magyar alkotmányt, a magyar szabadságot azonban olyan erős támadások érték, hogy az ősi alkotmány szent, sérthetetlen és megváltoztathatatlan dologgá vált. Így, ennek makacs védelme mégis ellentétbe került az emberiség haladásának humanitárius eszményeivel és Magyarország maradi országgá vált. Ez a szembenállás fejeződött ki Mária Terézia (uralkodott 1740–1780), majd II. József haladást megtestesítő törekvései és a hagyományos értelemben vett magyar szabadság konfliktusában. Magyarországon ugyanis a művelt európai államok négy sajátosságából csak kettő volt meg: a vallás és a középkori állam. Hiányzott viszont az európai közös műveltség és a munka megbecsülése. A modern, művelt magyar nemzet csak akkor születhetett meg, ha az utóbbi kettőt is magyarrá téve, azokat a magyar állam megerősítésére használják fel. Ezt a folyamatot két további tényező tette nehezzé: az Ausztriához, illetve a nemzetiségekhez fűződő ellentmondásos viszony. Marczali úgy látta, hogy a nemesség és az egyház irányába végbe ment a nemzetiségek asszimilációja, a városi polgárság és a parasztság tekintetében azonban nem. A reformkor azzal, hogy

---

²³Dénes, 2022. 56.

²⁴Dénes, 2022. 56–57.

az utóbbi csoportok képviselőire is kiterjesztette a polgári jogokat, őket is beemelte a politikai életbe, és így megteremtette magyarrá válásuk lehetőségét.²⁵ Összességében mindez azt eredményezte, hogy – Dénes Iván Zoltán megfogalmazásában – „a modern magyar nemzet megteremtése olyan eszközökkel történik, amelyek közelítik az általános emberi berendezkedéshez”, humanizálják, emberségesebbé teszik a magyarországi viszonyokat. Vagyis, „a magyar államszervezet alkotmányos és politikai formája 1848 óta megfelel annak, ami Európában érvényes és leginkább haladó”.²⁶ Mindezek alapján Dénes Iván Zoltán arra a következtetésre jutott, hogy Marczali egyfajta középutas felfogást fogalmazott meg a nemzet perennalista és modernista felfogása között. Vagyis nem mondja azt, hogy a nemzet kezdettől fogva a mai formájában létezett, de azt sem, hogy nemzetről csakis a francia forradalom, a modern nemzetudatok kiformalódása utáni időszakra vonatkozóan lehet beszélni.²⁷

Ami a történetíró tárgyilagosságának kérdését illeti, Dénes Iván Zoltán is azt a részletet hozta fel Marczali álláspontjának érzékeltetésére, amit Gunst Péter is idézett a történetírói objektivitás ideáljának elérhetetlenségére vonatkozóan. Az utóbbi kutatóhoz képest viszont Dénes Iván Zoltán részletesebben tárgyalta azokat a kérdéseket, hogy van-e iránya az emberiség történetének, illetve, hogy lehet-e haladásról beszélni a történelemben. Dénes szerint Marczali ebben a tekintetben is középutas álláspontot alakított ki, amennyiben sem elkerülhetetlen haladásról, sem pedig egy feltételezett aranykorhoz képest megvalósuló folyamatos hanyatlásról sem lehet beszélni. Számomra az is nagyon érdekes, amit Marczali a történelmi tények összessége feltárási lehetőségéről mondott: „Csak olyan, ki nem ismeri a történelmi anyag természetét, gondolhat teljességre. Mi ezt – a mi különben is mindig csak vélt és nem valódi – szívesen feláldozzuk annak, hogy művünk feldolgozott legyen, igaz képet nyújtson. Nem a téglák száma, hanem elrendezése és egybeforrasztása teszi az épületet. Nem úgy értjük ezt, mintha a történetírónak nem kellene arra törekedni, hogy az igazolt tények lehető bő sorával rendelkezzenek. Előadása csak úgy lehet kellően színezett, ítélete csak úgy lehet alapos. De minden ténynek a felsorolása, melyet ismer, nem csupán az előadás szépségének menne a rovására. Ez az igazsághoz képest csak másodrendű érdek. Az adatok elmondása válogatás, kiemelés nélkül meghamisítaná a képet, nem engedné, hogy a mi valóban fontos és történelmi, az őt megillető helyet foglalja el.”²⁸

---

²⁵Dénes, 2022. 56–58.

²⁶Dénes, 2022, 58–59.

²⁷Dénes, 2022.60.

²⁸Marczali Henrik: Előszó a világtörténehez.

<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm> Letöltve: 2023.04.

Marczali ezzel megint köztes álláspontra helyezkedett, amennyiben elfogadta, hogy a történész nem képes a kutatási témájára vonatkozó minden tény összegyűjtésére és feltárására, de ez számára nem jelentette annak feladását, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló anyagból ne lehetne érvényes és valós következtetéseket levonni. Az általa használt hasonlat számomra azért is nagyon érdekes, mert egyik kedves történetíróm, az egyesült államokbeli Carl Lotus Becker (1873–1945) szintén a téglá hasonlatot használta annak érzékeltetésére, hogy szerinte a történész nem képes a történelmi tények rekonstruálására. Mint megfogalmazta: „Az egyszerű történelmi tényről kiderült tehát, hogy nem egy szilárd, rideg, lezárt formával rendelkező és mérhető tömeggel rendelkező valami, mint egy téglá. A történelmi tény – már amennyire ismerhetjük – csupán egy *szimbólum* (kiemelés az eredetiben – L. Cs.), egy egyszerű megállapítás, ami ezer és egy egyszerűbb tény általánosítása, amelyeket pillanatnyilag nem akarunk felhasználni, és ezt az általánosítást magát nem alkalmazhatjuk azoknak a tágabb kört érintő tényeknek és általánosításoknak a figyelembevétele nélkül, amelyeket szimbolizálnak”.²⁹A fentebb idézett részlet viszont arra utal, hogy Marczali ebben a vonatkozásban nem ment el odáig, mint a nála egyébként csak 17 évvel fiatalabb egyesült államokbeli kortársa, hiszen úgy vélte, hogy „a téglák” mégiscsak megfogható, önmagukban létező dolgok, amelyeket a történész el tud rendezni, és értelmes konstrukcióba tud forrasztani.

Marczali szerint a történetírás tárgya az emberi közösség életének teljességére irányul. Ez azonban nem egy, a 20. századi Annales iskolai értelemben vett totális történetírást jelentett nála.³⁰ Úgy látta, hogy a fenti célt kétféle szempont érvényesítésével lehet elérni. Egyrészt fel kell tárnai a történelem irányultságára hatást gyakorló általános eszméket, a részleteket pedig a történeti kritika eszközeivel kell feldolgozni. Ez a történelem menetét meghatározó eszmék, illetve az azokat megvalósító intézmények vizsgálatát jelenti. Ebből kiindulva Marczali úgy vélte, hogy a történetírás elsődleges témája a politikatörténet, az állam vizsgálata, mivel elsősorban ez hozza létre azokat az intézményeket, amelyek megvalósítják, kifejezik a történelem menetére meghatározó befolyást gyakorló eszméket. Ugyanakkor, a társadalom- és mentalitás-történeti tényezők szerepét, a társadalom hagyományainak, érdekeinek, ösztöneinek és szenvedélyeinek vizsgálatát sem hanyagolta el. Úgy gondolta, hogy az utóbbiak,

---

²⁹Becker, Carl L.: Mi a történelmi tény? In: : *Történetelmélet I.* Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Osiris Kiadó, Budapest, 165.

³⁰A francia Annales-iskola történetfelfogására lásd: : *Az Annales. A gazdaság,- társadalom- és művelődéstörténet francia változata.* Szerk. Benda Gyula – Szekeres András. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

valamint az állam és intézményei között kölcsönös viszony figyelhető meg, mivel azok vissza is hatnak az államra és intézményeire.³¹

Az egyetemes történelem problematikája szempontjából Marczalinak a történelem korszakaira és helyszíneire vonatkozó felfogása is nagyon fontos. S bár úgy vélte, hogy a történelemben sem elkerülhetetlen haladásról, sem pedig folyamatos hanyatlásról nem lehet beszélni, mégiscsak úgy gondolta, hogy a világtörténelem menete a barbárság állapotából a civilizált állapot felé halad, a történelem helyszíneinek változásai pedig ezt a haladást tükrözik. Így az ókorban lényegében a klasszikus ókori civilizációk és India területére tekintett úgy, mint a fenti folyamat előre haladásának helyszínére. A középkor vonatkozásában Európát, illetve, az Európán kívüli területek közül az iszlám világot és a keresztes hadjáratok helyszíneit tekintette a fenti folyamatok színtereinek. Az újkorhoz és a legújabb korhoz érkező viszont, figyelme szinte teljes egészében Európa története felé fordult, az itt megvalósuló viszonyokra tekintett úgy, mint amelyek a civilizáció kiteljesedésének folyamatát megtestesítették. Mindezek alapján Dénes Iván Zoltán joggal mutatott rá arra, hogy „a *Nagy képes világtörténet* kötetei, fejezetei, korszakolásuk, és maga a tárgyalás azt mutatja, amit az ő korában a fehér ember civilizációjának neveztek. Azt, amit a 19. század végén, a 20. század elején Európában, mindenekelőtt Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában és egyre inkább Magyarországon is a *barbársággal* szemben a *civilizációnak* (kiemelések az eredetiben – L. Cs.) tartottak”.³²

Már Gunst Péter is felfigyelt arra, hogy Marczali Henriknél milyen szoros kapcsolat van az egyetemes és a magyar történelem között, s hogy részben ennek köszönhetően, az egyetemes történelemmel való foglalkozás jóval hangsúlyosabb részét képezi életművének, mint a legtöbb kortárs vagy későbbi magyar historikus esetében. Ebben a vonatkozásban Marczali életművét pozitív példaként állította szembe általában a magyar történetírás, illetve saját kora, az 1970–1980-as évek nem ebbe az irányba mutató gyakorlatával. Úgy vélem, hogy Gunst saját történetírói törekvéseinek előképét, a nagy elődöt találta meg ebben a vonatkozásban Marczali Henrikben. Hasonló helyzete számára is azokat a kérdéseket vetette fel, hogy lehet-e Magyarországon érvényes és hiteles módon egyetemes történelmet kutatni és tanítani, illetve, hogy hozzá tehet-e valamit egy magyar kutató az egyetemes történelem írásához, s ha igen, akkor mit és hogyan? Hallgatóként, majd kollégájaként is jól emlékszem, hogy Gunst Péter milyen erőfeszítéseket tett arra, hogy a történészképzésben nagyobb szerepet kapjon az Európán kívüli területek történetének oktatása. Amikor az általa vezetett

³¹ Dénes, 2022.64; Marczali Henrik: Előszó a világtörténethez.

<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm> Letöltve: 2023. 11. 04.

³² Dénes, 2022. 64–65.

tanszék vagy a doktori iskola erőforrásai ezt lehetővé tették, igyekezett Afrika vagy más földrészek történetével foglalkozó előadókat meghívni a Debreceni Egyetemre. Ezt a szándékot magam is fontosnak tartom, s oktatási és kutató gyakorlatomban ennek érvényesítésére törekszem.

Gunst Péter külön fejezetben foglalkozott Marczali egyetemes történeti munkásságával, és az sem véletlen, hogy a historikus történetelméleti-módszertani felfogását is ebben tárgyalta. E témák kiemelkedő szerepét Dénes Iván Zoltán is világosan felismerte, s részben monográfiája jóval nagyobb méretéből adódóan, sokkal átfogóbban és részletesebben tárgyalta. Talán nem olyan személyes élel, mint Gunst Péter vonatkozásában, de nála is felmerült az a kérdés, hogy „mit tehet hozzá a magyar történetíró az egyetemes történetíráshoz?” Miért kell a magyar történészeknek egyetemes történelemmel is foglalkozniuk? Ennek egyik okát Marczali abban látta, hogy „ha a tudomány e jelentékeny ágát eddig jobbára csak idegen könyvekből ismertük, önkénytelenül is idegen gondolkodásnak, idegen ítéletnek jutottunk függésébe”. Ezzel szemben arra lenne szükség, hogy „a magunk szemével nézzük, a magunk elméjével ítéljük meg a történelem nagy drámájának lefolyását”. Az egyetemes történeti folyamatok magyar szemmel történő értelmezése pedig „új és igazolt szempontoknak, csoportosításoknak” bevitelét jelenti az egyetemes történeti irodalomba, ami „csak hasznára válhatik a tudománynak, melyet szolgálunk”. Marczali azonban nem elégedett meg ilyen szűkebb, történész szakmai értelemben vett célok megvalósításával, hanem ezzel az eszközzel is a történelem haladását, a civilizáció fejlődését kívánta elősegíteni. Amint megfogalmazta, a magyar közönség az övétől eltérő fejlődési utakat ismerhet meg, a magyar történész pedig a magyar fejlődés sajátosságainak bevitelével gazdagíthatja az egyetemes történelemre vonatkozó tudásunkat. Mindennek pedig tanító, a civilizáció fejlődését elősegítő hatása is van, hiszen „az erkölcsök, a vallásos és az állami formák sokfélesége, ne közömbösségre tanítson, hanem méltánylásra, igazságra”.³³ Ha nem lenne anakronisztikus, azt mondhatnánk, hogy a kultúrák egymás iránti megértését, méltánylását és tiszteletét hangoztató multikulturalizmus előképét fogalmazta meg.

Dénes Iván Zoltán leggyakrabban használt kifejezései Marczalival kapcsolatban a „mértéket és távolságot tartó tárgyilagosság”. Mint láttuk, a legtöbb esetben a szakma szabályait szem előtt tartó középutas, kiegyensúlyozó megoldásokat részesítette előnyben, s úgy látom, hogy ebben a tekintetben Dénes Iván Zoltán is egyértelműen olyan követendő, példamutató historikusként ábrázolja hősét, aki ezzel a felfogásával kivételt jelentett kora történetírói között. Jómagam a magyar és az egyetemes

³³Marczali Henrik: Előszó a világtörténehez.

<https://mek.oszk.hu/01200/01267/html/01kotet/01r00f02.htm> Letöltve: 2023.11.04.

történelem viszonyára vonatkozó problémafelvetését tartom a magam történetírói gyakorlatát illetően a leginkább releváns kérdésnek, hiszen olyan dilemmákat fogalmazott meg, amelyekkel még ma is szembe kell néznie minden olyan magyar történésznek, aki az egyetemes történelem kutatásával és írásával (is) foglalkozik.

Jogbölcséleti hatások Dósa Elek jogszemléletében

Szabadsfalvi József

jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Dósa Elek (1803-1867)¹ – számos jogterületet művelő erdélyi jogtudós, politikus, református egyházi vezető, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja² – munkásságát bemutató és értékelő írások mindeddig nem foglalkoztak behatóbban jogbölcséleti nézeteivel. Ez nem véletlen, hiszen megjelent művei alapvetően nem elméleti jogi irányultságúak. Ugyanakkor a 19. század első felében a kiegyezésig alkotó jogtudós nem tudta, de vélhetően nem is akarta függetleníteni magát a korabeli meghatározó jogbölcséleti eszméktől, jogi ideológiáktól. Ennek rekonstruálására történik kísérlet e rövid írásban.

Dósa Elek a neves erdélyi jogtanár, Dósa Gergely fiaként született Marosvásárhelyen. Tanulmányait szülővárosában, a Református Kollégiumban folytatta. 1827-ben hazai jogból, törvényszéki gyakorlatból és hazai történelemből vizsgázott. Ezt követően Bárczay Pál pest megyei alispán, később Hubay József ügyvéd mellett gyakornokoskodott. 1828-ban ügyvédi censurát, 1829-ben jogi doktori szigorlatokat tett, és ezzel Erdélyben az első jogi doktor (jogtudor) lett. 1831-től 1848 májusáig a marosvásárhelyi református jogakadémia tanára volt. A kétéves képzés keretében erdélyi köz- és magánjogot, perjogot, büntetőjogot, római magánjogot és református egyházjogot tanított. Az 1830-as évektől kezdve aktív résztvevője lett a marosvásárhelyi, majd az erdélyi politikai küzdelmeknek. Mérsékelt szabadelméletű gondolkodóként Széchenyi István követőjének számított. 1849. február 12-én Marosvásárhely kormánybiztosává nevezték ki. A szabadságharc bukását követően az osztrák kormány Marosvásárhelyre internálta, s javait zár alá vette. 1851-ben négy évi várfogságra ítélték. Fél évi fogság után császári kegyelemben részesült. 1857-ben a marosvásárhelyi református egyház algondnokává, 1865-

---

¹ Vö. Nagy Péter: Dósa Elek életéről és egyházi munkásságáról. *Theológiai Szemle*, LVIII. évf. (2015) 1. sz. 43–49.; Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós. *Erdélyi Jogi Magazin*, I. évf. (2015) 5. sz. 47–52.; A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, XIII. évf. (2015) 2. sz. 34–41.; Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola. *Jogtörténeti Szemle*, XV. évf. (2017) 4. sz. 35–39.; Veress Emőd: Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekről (1803–1867). In: Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Könyv. Erdélyhoni közjogtan. Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019. 5–15.

² Székfoglaló előadását betegsége, majd halála miatt nem tudta megtartani. *A' jog bizton-sága föltételeitől* [Pest, 1866.] című előadás befejezetlen kéziratát a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (Central University Library Cluj) Ms 2215 nyilvántartási szám alatt őrzi. Vö. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/47631> (Letöltve: 2023.12.01.)

ben főgondnokává választották. 1860-ban meghívták a gyulafehérvári értekezletre a székely nemzet képviselőjében. 1862-ben egykori alma materében újra kinevezést nyert a jogi tanszékre. 1866-ban szülővárosa képviselőjévé választották a pesti országgyűlésbe, ahol a képviselőház megválasztotta alelnökének. A Magyar Tudományos Akadémia 1861. december 20-án választotta levelező és 1865. december 10-én tiszteleti tagjának. Főbb, nyomtatásban megjelent jogtudományi tárgyú művei: *Erdélyhoni jogtudomány, az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-ik év óta törvényszerűen költ s az 1849. évig érvényességgel bírt törvények és szokások szerinti szerkesztve*. Három könyvben. I. könyv: *Erdélyhoni közjogtan*. II. Könyv: *Erdélyhoni magánjogtan*. III. Könyv: *Erdélyhoni magyar pertan*. Gámán, Kolozsvárt, 1861.; *Az erdélyhoni evangelico-reformatusok egyházi jogtana*. Osterlamm, Pest, 1863.

Dósa még jogi tanulmányainak részeként 1827 szeptemberében Kövy Sándort,³ a 19. század első harmadának jeles magyar magánjogászát, a sárospataki református jogakadémia alapító professzorát, Csokonai Vitéz Mihály, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Teleki László egykori tanárát hallgatta a Bodrog-parti Athénban. Fölvetődik a kérdés, hogy milyen szellemiséggel szembesülhetett az ifjú Dósa Kövy előadásain?

A 18. század végére, a 19. század elejére a felvilágosodás, illetve a francia forradalom eszméivel a legtöbb elemében ellentétes, az abszolutista törekvéseket szolgáló Carl Anton Martini-féle természetjogi felfogás oktatása, művelése egyre inkább anakronisztikussá vált. A szabadság, az egyenlőség, a népszuverenitás, valamint az emberi és polgári jogok eszméi ellenállhatatlanul kerítették hatalmukba Európát. Mindennek folyományaként a klasszikus (naturalista) természetjog „tisztá észjoggá” formálódott.⁴ Immanuel Kant 1785-ből származó meghatározása szerint: „A jog [...] azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a

³ Kövy életéről és munkásságáról lásd Ballagi Géza: Kövy Sándor. *Sárospataki Lapok*, XII. évf. (1893) 47. sz. 1025–1031.; Szinyei Gerzson: Kövy Sándor életrajza. *Sárospataki Lapok*, XII. évf. (1893) 47. sz. 1031–1033. (Másodközlés: *Jog*, XIII. évf. /1894/ 10. sz. 74–76.); Finkey Ferenc: *Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján*. Miskolci Jogászélet Könyvtára 61. Ifj. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1930.; Szathmáry Béla: Kövy Sándor emlékezete. *Zempléni Múzsza*, XIII. évf. (2013) 2. sz. 15–21.

⁴ Vö. Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908. 44. (A magyar észjogi gondolkodás és jelentős alakjainak bemutatását lásd: 192–195.); Szabadsfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 33–59.

másik emberével.”⁵ A szabadság értelme ebben a jogi összefüggésben függetlenséget jelent mások kényszerítő hatalmától, önkényétől. A szabadságot tekinti az egyetlen „velünk született jognak”, amely az embert mint személyt megillet.⁶ Ennek az összefüggésnek a felismerése kétségtelenül természetjogi nézőpontra vall, hiszen a jog vonatkozásában mércévé emeli a szabadság biztosítását.

Kövy eredetileg 1800-ban Kassán megjelent *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* című műve bevezetőjében a jog legáltalánosabb kérdései kapcsán – a hazai jogirodalomban az elsők között – Kant szellemében értekezett. A jog és erkölcs elválasztásából kiindulva megkülönböztette a külső- és belső szabadságot, s a jog jellemzésekként így fogalmazott: „[K]ülső szabadság azt cselekedni, mi mások külső szabadságával nem ellenkezik.”⁷ A jog definiálásakor is kantianus érveléssel találkozunk: „Jog, [az] embernek azon szabadsága, miszerint akarátát teljessé teheti másnak sérelme nélkül. – Ettől különbözik az állományi jog. [...] Állományi jog azon szabadság, miszerint akarátát minden állományi tag a törvényírta határok közt másnak sérelme nélkül korlátlan teljessé teheti.”⁸

Az uralkodói udvar, illetve a helytartótanács észlelve az egyetlen hazai egyetemen és főképpen a protestáns jogakadémiákon Kant filozófiai tanainak terjedését, 1795-ben döntést hozott az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kanti tételek előadása meg lett tiltva, s a helytartótanács állásfoglalása értelmében csupán „irodalomtörténeti megemlézésére” kerülhetett sor.⁹ A indoklás szerint: „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvvel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt scepticismusra, továbbá új meghatározásokra és definitiókra vezetnek, veszélyes és egyébként is homályos és annyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagynak

⁵ Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája. In: Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. (Ford.: Berényi Gábor) Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 325.

⁶ Uo. 333.

⁷ Idézi: Fogarasy János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei. Kövy Sándor után*. Eggenberger, Pest, 1842. 2.

⁸ Kallós Lajos [(1819-1882) sárospataki, majd debreceni jogakadémiai tanár]: *Alapelvek a magyar honi polgárjogban Kövy Sándor szerint. Rendszeresítve, példákkal fölvilágosítva, és egy röpirati példánnyal ellátva*. Beemel, Pest, 1846. 1. Kövyről érdemes megjegyezni, hogy ő volt az, aki a sárospataki kollégiumban elsőként szorgalmazta a „gyakorlatias” jogi oktatást. Vö. A feudális magyar magánjog összefoglalásáról lásd Kövy Sándor: *A magyar törvények rövid summája a gyermekek számára*. Pozsony, 1798.

⁹ Pauler Tivadar: *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története*. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1880. 351–352.

hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felől.”¹⁰ Mindez azonban nem akadályozta meg a kanti szellemben fogant gondolatok megjelenését az oktatásban, illetve a tudományos gondolkodásban; így elsősorban a protestáns intézményekben, melyek sem a Ratio Educationis előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek. Különösen érdekes fejleménye a hazai jogbölcselet történetének, hogy az észjogi gondolkodás megjelenésében és elterjedésében a protestáns intézmények, jogakadémiák jeleskedtek, holott a 18. század végén és még azt követően is a jogakadémiák – mint „az egyetem leányai” – fölött a jogi kar minden fajta oktatási kérdésben, beleértve a megüresedett állások betöltésére tett javaslatvételi jogtól kezdve, az oktatók előadási jegyzeteinek értékelésén át a könyvbeszerzés ellenőrzéséig a helytartótanács kérésére vagy felhatalmazása alapján döntöttek, illetve tettek javaslatot.¹¹ Mindezek ellenére a 19. század elejétől kialakult hazánkban egy igen erős kanti hagyomány, amely magára Kantra, majd később a posztkantianus gondolkodók nézeteire támaszkodott.¹² Említésre érdemes, hogy a Kant tanaival szembeni ellenézés a birodalom központjában, a bécsi egyetemen is hamarosan eloszlott. Martini bécsi utóda, Franz Zeiller már 1802-ben megjelent művében felhasználta Kant gondolatait, sőt az 1809-ben Franz Eggerrel közösen publikált munkájában immár meghatározóvá váltak a „königsbergi bölc” tanításai.¹³

---

¹⁰ A helytartótanács rendeletét idézi Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 230. Ugyanerre utal Horváth, Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Bd. XXIV (1930/31) H. 1. 38.

¹¹ Vö. Eckhart, 1935. 183–184.

¹² E téren leginkább az evangélikus gondolkodók jártak élen. Vö. Mészáros András: *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században*. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Szerk. Mester Béla, Percz László. Áron Kiadó, Budapest, 2004. 128–129. Kant magyarországi recepciójáról lásd még Horkay László: *Kant első magyar követői*. In: *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 201–228.; Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000.; Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008.

¹³ Vö. Zeiller, Franz – Egger, Franz: *Das natürliche öffentliche Recht*. I–II. Geistinger, Wien – Triest, 1809–1810.

A 19. század második évtizedének elején az új filozófiai nézőpontról a hazai bölcséleti irodalomban ekképp vélekedtek: „[M]a már Kant, Fichte, Schelling adják a tónust, az ő húrjukon pendül a philosophia.”¹⁴ Hasonló véleményt olvashatunk a *Tudománytár* első évfolyamában megjelent írásban is: „Kanttal mind a’ philosophiára közönségesen, mind a’ jogtudományra új fény derült.”¹⁵ A kanti tanok hatásáról – a legjelentősebb hazai észjogi gondolkodó – Pauler Tivadar így vélekedett: „Kant rendszerének érdemét a gyakorlati bölcsészet körül, még ellenei sem vonták kétségbe; működése ép e téren válpontot képez a régibb és újabb korok között. [...] A kik Kanttal ellenkeztek is, azt és irányát, ha czáfólolag is, de minden esetre tekintetbe venni kénytelenültek.”¹⁶ A sok szempontból konzervatív jogi teóriákkal szemben a kanti filozófiai és (ész)jogi tanok ez idő tájt végképp előtérbe kerültek.

A korabeli észjogi szerzők sorából említésre méltó Szibenliszt Mihály, akinek Zeiller és Egger hatását tükröző művei a Martinitől való elszakadást és az önálló útkeresést példázzák.¹⁷ Deák Ferenc egykori jogbölcsélet-tanára művének különlegessége, hogy „hivatalos” tankönyvben először vált bírálat tárgyává Martini természetjoga, illetve a jogtan és erkölcsstan kantiánus megkülönböztetésével hozzájárult a jogbölcsélet hazai diszciplináris önállósodásához. Pauler szavaival élve Szibenliszt „az újabb jogbölcsészeti elveknek első hirdetője lett az egyetemen”,¹⁸ ahol Dósa pesti tanulmányai idején, illetve „jogtudori” oklevelének átvételkor éppen ő tartotta a tárgy előadásait.

A hazai kantiánus jogbölcselők sorából mindenképpen kiemelkedik Csatskó Imre, akinek a nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelent koherens elméleti rendszer megalkotása. Az 1839-ben közzétett művében főleg a német szakirodalomra támaszkodva fejtette ki nézeteit.¹⁹ Csatskó munkásságának köszönhetően az észjogi szemléletmód végleg teret nyert a hazai jogi gondolkodásban, ugyanakkor a „hivatalos” jogi álláspontot és tananyagot ekkoriban Virozsil Antal művei

¹⁴ Ertsey Dániel: *Philosophia*. Debreczen, 1813. 5. (Érdemes hivatkozni Ertsey filozófiatörténeti művére is, melyben részletesen ír az új filozófia képviselőiről. Vö. Ertsey Dániel: *Philosophia históriája*. Debreczen, 1825. 170–193.)

¹⁵ Warga János: Az okosságtörvény alapvonatai. *Tudománytár*, 4. köt. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1834. 32.

¹⁶ Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1878. 295.

¹⁷ Szibenliszt Mihály: *Institutiones iuris naturalis*. I. köt.: *Jus naturae extrasociale complectens*. Jaurini, 1820., II. köt.: *Jus naturae sociale complectens*, Jaurini, 1823.

¹⁸ Pauler, 1878. 297.

¹⁹ Vö. Csatskó Imre: *Bevezetés a természeti jogba és a tiszta általános természeti jog*. Győrött, 1839. (Művének első fele már korábban napvilágot látott „Bevezetés a természeti jogba”, illetve „A természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről” címen: *Tudománytár*, III. évf. 1836. 11. kötet 84–131. és *Tudománytár*, Új folyam I. évf. 1837. Értekezések. 1. kötet 1. füzet 96–154.)

jelentették. Latin és részben német nyelven írt könyvei – a korabeli felsőoktatási politika bonyolult világát idéző módon – formálisan a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett „segédkönyvként” szolgálták a jogászképzést. 1833-ban jelent meg háromkötetes természeti magánjoga, mely egyes vélemények szerint a magyar jogbölcseleti irodalom első originális darabja.²⁰ A természetjog (észjog) értelmét és legfőbb alapelveit Virozsil – következetes kantianusként – az észből, az „ember erkölcsi természetéből” vezette le. Mindazonáltal elmélete sajátosan ellentmondásos maradt. Kiindulópontjait tekintve a kanti szabadságeszményt követte, következtetéseiben azonban számos abszolutista igénynek megfelelő megoldás szerepelt. Az 1840-es évektől Pauler Tivadar munkássága révén lehetünk tanúi a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósodásra irányuló első jelentős törekvéseinek, aki elsőként használta az észjogi tanok hazai elnevezésére az „észjogtudomány” terminust.²¹ Pauler – a kanti filozófiára alapozottan vallotta, hogy „vannak örökös és szent igazságok, mellyeket az ész természetszülte hatalmas szózata socialis viszonyaink zsinórmértékül kiszabott.”²²

A kanti hatás természetesen nem csupán a jogbölcseleti kérdéseket tárgyaló művekben és szerzőknél figyelhető meg. A tételes jogtudomány művelőire is termékenyítőleg hatottak az új eszmék. Ennek példáját láthatjuk Dósa *Erdélyhoni jogtudomány* című fő műve első kötetének bevezetésében olvasható fejtegetésekben. „A jogról és törvényről” című alfejezetet az alábbi gondolatokkal kezdi: „Az embernek, mint szellemi s érzéki valóságnak, rendeltetése az erkölcsi tökély és boldogság. Ezen kettős irányú törekvéseiben ösztöne, az öntudatában elébe tűzött erkölcsi szép és jó, s a gyönyör és fájdalom érzete; eszközei pedig a működéseiben végnélkül tökélyesíthető lelki és testi tehetségek, segedelmezve a kültermészet által. Ezen eszközök használhatása azonban működésének szabadsága, vagy is az által van feltételezve, hogy lelki s testi tehetségei lelkiismeretének ösztönzése sze-

²⁰ Vö. Virozsil Antal: *Jus naturae privatum, methodo critica deductum* I–III, Pestini, 1833. Jogbölcseleti fő műve 1839-ben *Epistome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (Pestini, 1839.) címen látott napvilágot, aminek magyar fordítása 1861-ben jelent meg. Vö. Virozsil Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. I. Főrészt: Magán-termesztetjog*, ford. Márki József, Pest, Heckenast, 1861.; *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. II. Főrészt: Természetes nyilván- v. közjog*, ford. Hoffmann Lajos Pál, Pest, Heckenast, 1861.

²¹ Vö. Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. *Tudománytár* (Új folyam) VI. évf. (1842) 12. köt. 12. füz. 351–371.; VII. évf. (1843) 13. köt. 3. füz. 188–194.; 13. köt. 4. füz. 233–254.; 14. köt. 7. füz. 26–49.; 14. köt. 8. füz. 77–94.; 14. köt. 9. füz. 147–163.; 14. köt. 10. füz. 208–215.; *Jog és államtudományok encyclopaediája*. Emich, Pest, 1851.; *Bevezetés az észjogtanba*. Emich, Pest, 1852.; *Észjogi alaptan*. Pest, 1854.; *Észjogi előtan*. Athenaeum, Pest, 1864.

²² Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. *Tudománytár* (Új folyam), VI. évf. (1842) 12. köt. 12. füz. 352.

rinti munkásságukban ne gátoltathassanak. Mivel pedig a működés ezen szabadságát minden ember, mint olyan, igényelheti, több embernek rendeltetése megközelítésére irányzott működhetése csak is ezen szabadság viszonyosságának feltétele alatt lehetséges; mely abban áll, hogy saját működési szabadságát mindenki csak embertársai hasonló szabadsága sérthetlenségének feltétele alatt gyakorolhatja. A szabadság viszonyosságának sérelme nélküli illetén működhetés általában jognak nevezetik; mely mint az egynél több emberek közti viszony jellemzője, midőn kimutatja az egyikre nézve azt a mit cselekedhetik, abban kijeleli egyszersmind azt is, a mit a többek nem cselekedhetnek, a jogosított szabadságkörének sérelme nélkül; az, a minél fogva a cselekvésre jogosított mások által nem gátoltatik, kötelelességnek nevezetvén.”²³

A kantianus hatás egyértelműen tükröződik e sorokból, még akkor is ha a kiindulópont, így az ember erkölcsi tökélyre és boldogságra törekvésének „rendeltetésére” való utalás a felvilágosult abszolútizmus gondolatiságát képviselő Martini-féle természetjogi szemléletmód reminiscenciájának tűnik. Az életművet eddig legbelsőbban kutató Nagy Péter véleménye szerint ezt a megfogalmazást a korabeli kormányzat kényszerítette ki a szerzőtől,²⁴ ugyanakkor a „szellemi” és „érzéki” világ megkülönböztetése, illetve a szabadságeszmény „viszonos” jellege és az ezen nyugvó jogfelfogás, már egyértelműen Kant szellemében fogant gondolat, melyet Kövy és a hazai kantianus filozófia és az ezen nyugvó észjogtudomány képviselői közvetítettek Dósa számára. Így az sem véletlen, hogy a már említett bevezető fejtegetésekben a törvények fajtáinak distinkciójaker – melyek a jogok és kötelezettségek részletes szabályozását tartalmazzák – szintén a hazai észjogtani fogalomhasználatnak megfelelően tesz különbséget „okossági” és „polgári” törvények között. Az ész-, azaz okossági törvényekről a következőket írja: „[A]z emberekre, mint olyanokra nézve, általános törvényhozói tekintélyvel csak is az okosság birhat, ilyen törvényeket csupán az okosság alkothat, melyek ennél fogva méltán nevezethetnek okosságiaknak.” A polgári, azaz pozitív törvényeket pedig ekképp jellemzi: „Azon törvények pedig, melyek az embert, mint valamely polgárzatnak tagját [társadalom – Sz. J.] érdeklik, mint főleg a bizonyos időben és helyen alakult polgárzat által létesített, s azért mindenhez nem is alkalmazható viszonyokat szabályozók, csakis a társaság elismert törvényhozói tekintélyének lehetnek műveletei, s az embereket, mint bizonyos polgárzat tagjait, vagyis mint polgárokat illethetők polgáriaknak (*leges civiles positivae*) szoktak nevezetvén.”²⁵ A két törvényfajta viszonyáról – szintén a korabeli észjogtan téziseit követve – megállapítja: „Az ezen kétféle törvények közti viszony hasonlít a jog

²³ Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Könyv. *Erdélyhoni közjogtan*. Gámán, Kolozsvár, 1861. 1. Lényegében e kanti gondolatokkal szembesülünk akadémiai székfoglaló beszédének bevezetésében. Vö. Dósa Elek: *A' jog biztonsága föltételeitől* [Pest, 1866.]

²⁴ Vö. Nagy, 2017. 36.

²⁵ Dósa, 1861. 2.

és törvény köztihez; a mennyiben a polgárzatok azért alkottatván, hogy az ember okossága által kitűzött rendeltetési célját azok segédelmével megközelítse, s ugyanazért polgárrá léte által, az ember nem szűnven meg ember lenni: a polgári törvények az okosságiakkal nem ellenkezhetnek, s nem is lehetnek egyebek, mint az okossági törvényeknek hely- és időbeli körülmények által módosított emberi viszonyokhoz illesztett alkalmazásai.”²⁶ Azaz az észjog elveivel nem ellenkezhetnek a pozitív törvény rendelkezései, vagy másképpen az észjog előírásai a tételes-jog alkalmazása révén jutnak érvényre.

Ugyancsak a törvények megkettőzésének tétele jut kifejezésre a „törvények rendszeres ismertetésével foglalkozó tudományról” szóló fejtegetéseiben, azaz a jogtudományi diszciplínák rendszertanában is szembesülhetünk a természetjogi gondolkodásra általában jellemző ismeretelméleti kiindulóponttal. Dósa szerint „ahoz képest, a mint az okossági vagy polgári törvényeket tűzte ki ismertetése feladatául, lehet vagy okossági vagy polgári törvénytudomány. Az egész emberiségnek csak egy okossági törvénytudománya van, a törvényhozó okosság ugyanazonosságánál fogva. Polgári törvénytudomány pedig annyi lehet és van, a hány saját törvényhozással bíró polgárzatokra oszlott fel az egyetemes emberiség.”²⁷

Mindebből egyértelműen kiderül, hogy Dósát nem hagyta érintetlenül a hazai jogtudományi gondolkodásban az 1820-as évektől hegemon szerepbe kerülő észjogi szemléletmód. Jogtudósként ugyanakkor elsősorban szülőföldje „jogtudományának” művelésével, a pozitív (polgári) törvények számbavételével és elemzésével foglalkozott. Ennek során nem csupán a történeti jogot kívánta összegyűjteni, hanem a hatályban lévő erdélyi szokásjog dokumentálására is törekedett. E munkája során egy másik, a 19. század első felét jelentősen befolyásoló jogtudományi, de nevezhetjük jogbölcseleti irányzat hatása is kimutatható. Ez pedig nem más, mint a történeti jogi iskola szemléletmódja, amely a német jogirodalomban az észjogi felfogással konkuráló, azt sok szempontból tagadó álláspontot képviselt.

Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy amikor Dósa a jogtudori oklevelét a pesti egyetemen megszerezte a jogi kar nagyhatású magánjog professzora Frank Ignác volt.²⁸ Dósa egykori tanára az 1820-as évek legelején írt, csak kéziratban

---

²⁶ Uo. 2–3.

²⁷ Uo. 3.

²⁸ Frank Ignác életéről és munkásságáról lásd Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd Frank Ignác m. acad. tag felett*. Tartotta a M. Académia ülésén nov. 25. 1850. Pest, 1851. (Újból megjelent: Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1878. 158–171.); Fürst László: Frank Ignác (1788–1850) In: *Jogi professzorok emlékezete*. Sárkány-nyomda, Budapest, 1935. 52–64.; Nizsalovszky Endre: Frank Ignác. A jogtörténeti iskola és a szabadságharc. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. III. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 193–212.; Horváth Pál: Frank Ignác és a történeti jogi iskola. In: Horváth Pál: *Tudománytörténeti*

fennmaradt *Észjogtani vázlatában* – elutasítva a korabeli uralkodó Martini-féle jogi tételeket – részben akceptálva a kantianus tanokat, az emberi jogokat nem a természeti állapotból, hanem az emberi természet „örökös változtathatatlan forrásából” eredeztette, illetve részben átvéve az ekkoriban a német jogi gondolkodásban meghatározóvá váló történeti jogi szemléletmódot, például a tulajdonjogot nem az „ész törvényeiből”, hanem a „nemzetek tételes intézeteiből” származtatta.²⁹ Ebből is látszik, hogy nem csupán Dósa műveiben, hanem egykori professzoránál is tetten érhető a korabeli rivalizáló jogbölcséleti nézetek iránti nyitottság, és azok alkalmankénti eklektikus interpretációja.

Frank – mint Friedrich Carl von Savigny kortársa – a későbbiekben egyre inkább a történeti jogi iskola hazai szószólójává válva hangoztatta, hogy a „bölcseleti jogtan” (értve ezen az észjogi iskolát) nemcsak felesleges, de veszélyes irányzata a jogbölcséletnek, ezért az oktatásból kiküszöbölendő és a római jog tudományával helyettesítendő. Továbbá a Savigny-féle iskola főbb tételeinek megfelelően – írta róla Pauler – „a törvénykönyvek rendszerezésére irányzott munkálatokat [...] a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.”³⁰ A kodifikáció elutasítása terén Savigny feltétlen követőjének számított. Habár sok szempontból akceptálta és vallotta a jogképződés ún. organikus elméletét, a német történeti jogi iskolára oly jellemző nemzeti romantikus látásmódtól – főleg annak hazai „szittyás”, naiv változatától – mentes volt az elmélete. A jogfejlődés egyetemes törvényszerűségeit tagadó és az egyes nemzeti jogok sajátosságait előtérbe helyező felfogás néhány hazai követője között meghatározó szerepet játszott a Dósára hatást gyakorló Frank, aki az 1820-as évek második felétől az ún. történeti-kritikai módszer alkalmazásával – az utókor által „realisztikus történeti jogi iskolaként” meghatározott felfogás hazai alapítójaként – inspiráló hatással volt tanítványaira.³¹

és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 115–207.; Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXIII. Fasc. 6. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1976. 92–109.; Horváth Pál: *Frank Ignác.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.; Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve.* Pólay Elemér Alapítvány – Iurisperitus Betéti Társasága, Szeged, 2015. 65–70.

²⁹ Vö. Pauler, 1878. 161. (Érdemes e helyen utalni arra, hogy Frank 1823-ban Kassán megjelent „*Specimen elaborandarum institutionum juris civilis Hungarici*” című művében az alanyi jog fogalmát Kant nevének megemlítésével használja.)

³⁰ Uo. 169.

³¹ Vö. Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Szerk. Jakab András – Menyhárd Attila. HVG-ORAC LAP- ÉS Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015. 389. ; *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve...* 65; Nagy, 2017. 35.

A 19. századi jogi gondolkodást Európa-szerte befolyásoló szemléletmóddal Dósa nem csupán pesti professzora közvetítése révén, hanem 1830-ban barátjával, Szentkirályi Mórral közösen tett fél éves tanulmányútján is szembesült. A legjelentősebb német egyetemek meglátogatása során a berlini jogi fakultáson alkalma volt Savignyt hallgatnia. A német államokban szinte kizárólagos, politikai eszközökkel is támogatott pozíciókkal rendelkező irányzat Magyarországon a 19. század első felében a jogtudomány művelőire ugyanakkor viszonylag szerény hatást gyakorolt. A történeti jogi iskola hazai térhódításának több akadályja is volt. Így a népszerű, de alkalmanként hamis illúziókra támaszkodó *ius patrium* kutatása gátolta Savigny és követői tanainak hatását a magyar jogtudományban. Ugyancsak a történeti jogi szemléletmód elterjedésének ellenében hatott a kanti észjogtudomány hazai elterjedtsége, és itt elsősorban Pauler megkerülhetetlen tekintélyére kell gondolni. Továbbá említésre érdemes az OPTK hatása és jelenléte, mely elmentmondott az iskola tudatos jogalkotást negligáló megközelítésének.³²

Végül szót kell ejteni egy harmadik impulzusról, melynek behatóbb vizsgálata az előző két jogbölcseleti befolyáshoz képest további kutatást igényel. Nagy Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy Dósa munkásságában felfedezhető az utilitarista (jog)filozófia hatása. A korabeli erdélyi közállapotok megváltoztatására irányuló törekvések vonzó elméleti kiindulópontjaként tekintett a Jeremy Bentham által kidolgozott haszonelvű (konzekvencializmus) felfogásra. A reformkori Erdélyben népszerű angol filozófus, jogbölcselet *Theory of Legislation* című művét franciából Dósa fordította le 1851-ben, fél éves josefstadi fogsága alatt.³³ *Az Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, melyet Bentham Jeremiás angol jogtudós kézírataiból szerkesztett Dumont István genevai képviselő* című kéziratban fennmaradt munka beleillik abba a korabeli törekvésbe, mely a korszakos jelentőségű angol tudós munkásságának hazai megismertetésére irányult.³⁴ A magyarországi Bentham-recepció történetében ugyanakkor voltak már Dósa előtt is jelentős fejlemények. Az utilitarizmus atyjának egyes művei Gindery Jánosnak és Récsi Emilnek köszönhetően már az 1840-es évek elején napvilágot láttak magyar nyelven.³⁵ Mindez azonban semmit sem von le Dósa érdeméből, aki a fennmarad

³² Vö. Horváth, 1974.102. skk.; Pólay, 1976. 90. skk.; Szabadfalvi József: A történeti jogi szemléletmód hazai történetéhez. *Zempléni Múzsá*, VIII. évf. (2008) 4. sz. 13–18.; Stipta, 2015. 63–73.

³³ Kolozsvári Központi Egyetemi könyvtár Kézirattár. Ms. 1818. A kéziratra Nagy Péter hivatkozik. Vö. Nagy, 2017. 39. (16. lábjegyzet)

³⁴ Bentham kézíratait Étienne Dumont rendezte össze francia nyelven és ennek második kiadása képezte a fordítás tárgyát: Vö. Jérémie Bentham: *Principes de législation, Traité de Législation. Civile Et Pénale. I-III.* Bossange, Paris, 1820.

³⁵ 1840-es évek első felében magyar nyelven megjelent Bentham művek: *Ál-okoskodási módok törvényhozási kérdésekben.* Bentham után. Francziából fordította 's kiadta Gindery János. Beimel, Pest, 1842.; *Polgári s büntető törvényhozási értekezések.* 1–2. Bentham

dokumentáció szerint 57 ív terjedelmű kéziratban fordította le a jeles művet. Az utókor elgondolkodhatna ennek esetleges publikálásán!

Összességében megállapítható, hogy a jogbölcseleti hatások csak közvetett impulzust gyakoroltak Dósa jogtudományi munkásságára. A 19. század első felében uralkodó elméleti jogi nézetek interpretálása alkalmanként eklektikus megállapításokhoz vezettek. Ugyanakkor nemcsak Dósa, hanem az elődök, a kortársak és kései utódok tudományos működésének jobb megértéséhez fontos adalékul szolgálhat az életművek jogbölcseleti beágyazottságának a feltárása. Ez még inkább elősegítheti az egyes tételes jogi diszciplínák tudománytörténetének alapos megismerését. E téren még sok munka vár ránk!³⁶

Jeremias kéziratából kiadta Dumont István. (ford. Récsi Emil) Tilsch, Kolozsvár, 1842-1844.; *Taktika, vagy A' politikai gyülekezetek tanácskozási rendének theoriája*. Bentham Jeremiás-tól. Francziából fordította Dumont István után Gindery János. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1843.

³⁶ Pozitív példaként csupán Peschka Vilmos hat és fél évtizeddel ez előtt megjelent tanulmányát lehet megemlíteni, amely a 18-19. század fordulójától a második világháború végéig tekinti át a magyar magánjogtudomány fejlődésében hatást gyakorló legfontosabb jogfilozófiai gondolatokat. Az írás ugyan magán viseli a korszak jogtudományi fogalomhasználatának egyes markáns jegyeit, de mindennek ellenére ma is hasznos és részben „hézagpótló” olvasmány. Vö. Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, II. köt. (1959) 1–2. sz. 37–74. A tanulmány elemzését lásd Szabadválvi József: „A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai”: Peschka Vilmos nézeteinek rekonstrukciója. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. LIII–LIV. Ann. 2016–2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) ELTE, Budapestini, 55–65.

„Sajnáltuk őket, éreztük, hogy ennek nem szabad így lennie és mégsem tehattünk semmit, ami lényegesen segített volna a nyomorgók során” – A Magyar Norma tevékenysége Beregszászban 1939–1944 között*

Marusziics Erik

történész, PhD hallgató, Debreceni Egyetem

A két világháború közötti Magyarországon elsőként Egerben, majd Debrecenben vezettek be egy jelentős eredményeket felmutató átfogó szegénytámogató rendszert. Az alábbi tanulmány ennek a rendszernek az általános bemutatására és elsősorban az 1938 és 1944 között Beregszászban történő alkalmazásának ismertetésére vállalkozik.

Az Egri és a Magyar Norma

Magyarország mint a „hárommillió koldus országa” – a meghatározás Oláh György 1928-ban megjelent munkája által vált ismertté,¹ a második világháborút követően pedig a marxista történetírás átvette ezt a jelzőt. A „hárommillió koldus országa” megnevezés egyértelmű túlzás, mindazonáltal az tagadhatatlan, hogy sokan tengődtek nehéz körülmények között a Magyar Királyságban. A szociális állapotok javítását megcélozva a két világháború közötti időszakban számos intézkedést hajtottak végre. Az 1920-as években a munkásság közel 80–90%-a részesült már betegségi és balesetbiztosításban. 1928-ban a városi munkásság számára bevezették a kötelező nyugdíjellátást, a nyolcórás munkaidőt, a fizetett szabadságot, 1938-tól kezdve pedig már gyermeknevelési pótlékot is kaptak. Ezek az intézkedések azonban nem érintették a mezőgazdaságban dolgozókat, s az öregségi biztosítást is csak 1938-ban terjesztették ki rájuk. A Horthy-korszak szociálpolitikájának egyik legnagyobb hiányossága azonban az volt, hogy nem vezették be a munkanélküli biztosítást, ehelyett a karitatív és az eseti szegénygondozás került előtérbe.² Ilyen eseti kezdeményezésnek indult 1927-ben Eger városában az Egri Norma is. A program keretein belül központosítani kívánták a szegénygondozást, hogy visszaszorítsák a nyilvános koldulást a városban. Az elképzelés Os- lay Oswald ferences rendi szerzetestől származott, aki az egyházi, önkormányzati

---

* A tanulmány elkészültét a Collegium Talentum programja támogatta.

¹ Oláh György: *Három millió koldus*. Magyar Jövő, Miskolc, 1928.

² Romsics Ignác: *A Horthy-korszak*. Helikon Kiadó, Budapest, 2018. 389–390.

és a társadalmi szolidaritásra építve akarta megoldani a kolduskérdést. A norma kifejezés a megélhetéshez szükséges élelem és egyéb közhasználati cikkek megállapítására vonatkozott. A rendszer működéséért három hivatal felelt. A Városi Szegénygondozó Hivatal az adminisztratív feladatokat látta el, itt vették nyilván tartásban a rászorulókat. A Szegényügyi Hivatal az önkormányzat megbízottjait, a vallási felekezetek képviselőit, illetve a civil támogatókat fogta össze, ők irányították együttesen a rendszert. A Szegénygondozó Nővérek Társulata tartotta a kapcsolatot a rászorulókkal, s rájuk hárult a feladat, hogy elkészítsék az úgynevezett környezettanulmányokat (szegénykatasztert), amelyek segítségével döntöttek a segélyezés formájáról és mértékéről, mindemellett a nővérek végezték a segélyek szétosztását is.³ A segélynek több formája volt: készpénz, tüzelő, élelmiszer stb. Az Egri Norma jelentősége a központosításban rejlett, amely lehetővé tette, hogy kiszűrjék azokat, akik több forrásból is részesültek a segélyezésből, és megátolta azt, hogy egyesek teljesen kimaradjanak belőle. Mindemellett összefogta az adakozni kívánó szervezeteket és személyeket.⁴

A modell lassan országos ismertségre tett szert, és több más városban is alkalmazni kezdték. Debrecen városa például 1935 novemberében határozott úgy, hogy „*rátér az egri rendszerre.*” Vay László főispán és Kölcsey Sándor polgármester nyílt levélben kérték a lakosság támogatását, s még azt is leszögezték, hogy az adományokból „*...egyetlen fillért sem fordítanak adminisztrációra.*” Mielőtt a helyi elit a nyilvánossághoz fordult volna, már tett bizonyos lépéseket annak érdekében, hogy biztos forrásokat szerezzenek a rendszer működtetésére. Erről tanúskodik az is, hogy a debreceni helyőrség tisztjei és altisztjei látszólag önkéntes felajánlást tettek, amelynek értelmében öt havi fizetésük egy százalékát adományozták a rászoruló támogatására. Az állami szolgálatban álló személyeket, ahogyan Debrecen vagy a későbbiekben Beregszász esetében is látni fogjuk – valójában a helyi szervek kérték fel az adományozásra. A szegénygondozás Debrecenben végül december 1-jén indult meg. Az adományok összegyűjtését a hatóság által kijelölt személyek végezték minden hónap elején, míg a segélyek eljuttatását és a szegények gondozását apácák és diakonisszák látták el.⁵ Az Egri Norma debreceni meghonosítása válaszreakció volt a városban megoldatlan koldulási és egyéb szociális problémákra. A Városok Lapja 1935 februárjában arról cikkezett, hogy 1934 decemberében és 1935 januárjában összesen 110 000 ingyen ebédet osztottak szét a városban, s 13 262 főt részesítettek ínségmunkában. A polgármester-

³ Stipta, István: *Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma.* In: Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica (79). Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2016. 600–602.

⁴ Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között.* Budapest, 2013. 128–130.

⁵ Városok Lapja, 1935. december 15. 25. szám. 535.

helyettes számtalanszor fordult az illetékes minisztériumhoz annak érdekében, hogy legalább engedjék el az építkezésekre kivetett pótdókat, amelynek az öszszegét a szociális helyzet javítására fordíthattak volna. Egy másik szemléletes példa a kenyérfogyasztás csökkenése, ami ahhoz vezetett, hogy Vargha Elemér polgármester-helyettes felvetette a kenyér árának szabályozását.⁶ A már említett Városok Lapja 1936 januárjában arról tájékoztatta az olvasóit, hogy „*Debrecen is megoldotta a kolduskérdést.*” A taglalt évben a lakosság 40 ezer pengőt ajánlott fel szegénygondozásra, s a város szociális ügyosztálya úgynevezett „*koldusellen-őröket*” foglalkoztatott, akik az utcákat járva figyeltek arra, hogy a kéregetők ne zavarják a járóelőket.⁷ A következő hónapban már 519 személynek biztosítottak lakhatást és élelmiszerellátást, sőt havi 4–12 pengő segélyben⁸ is részesítették a gondozottakat.⁹ Az Egre Norma Debrecenben végezetül az egyik pillére lett azon kezdeményezésnek, amelynek keretein belül a csecsemőkortól egészen az aggkorrig kívántak gondoskodni a rászorulókról. A szegény-, gyerek- és családvédelemmel foglalkozó intézményeket a debreceni Népházból koordinálták, amely magában foglalta a városi népjóléti hivatalt,¹⁰ a Stefánia Szövetség helyi fiókszervezetét,¹¹ az Országos Stefánia Szövetség által működtetett két anya- és csecsemővédő

⁶ Városok Lapja, 1935. március 1. 5. szám. 107.

⁷ Városok Lapja, 1936. január 15. 2. szám. 54.

⁸ Városok Lapja, 1936. február 1. 3. szám. 84.

⁹ Debrecenben az 1930-as években több karitatív egyesület is működött: Debreceni Jótékony Nőegylet, Debreceni Ágostai Hitvallású Evangélikus Női Filléregylet, Debreceni Ref. Elemi Iskolai Tanítók Segély Egylete, Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete, Debreceni Nyugdíjas és Kegydíjas Tisztviselők és Alkalmazottak, ezek özvegyei és árvái Egyesülete, Szent Erzsébet Egyesület, Debreceni Izraelita Nőegylet, Debreceni Közjótékonsági Egyesület stb. Erről bővebben lásd: Gazdag István: *Egyesületek Debrecenben a harmincas években.* In. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI. 91–102. Debrecen, 1989. 98–99. A felsorolás alapján látható, hogy a különböző vallási felekezetek és társadalmi csoportok többnyire csak a saját közegükre koncentráltak. Némileg ezért is volt más az Egre Norma, amely például vallási hovatartozástól függetlenül gondoskodott a rászorulókról, bár azt is hozzá kell tenni, hogy a kezdeményezés részint éppen annyira specifikus volt a maga nemében, mint az említett szervezetek, hiszen egy adott csoportról kívánt gondoskodni – a magatehetetlen, koldussorsra jutott személyekről.

¹⁰ A városi népjóléti hivatal felügyelte a debreceni szegényházat, s ide tartozott a szegénygondozás feladatköre is. Továbbá a Népház adott otthont a hivatal által működtetett népfürdőnek, népkonyhának, napközi gyermekotthonnak és nyári gyermekjátzóterének is, de a szükségmunkák során akár műhelyeket is létesítettek az épületben.

¹¹ A Stefánia Szövetség debreceni fiókszervezete anya- és csecsemőotthont, napközit, bölcsődét, valamint tejkonyhát is üzemeltetett a Népházban.

intézetet (a városban összesen hat volt), illetve a Debreceni Közjótékonyági Egyesületet.¹²

Az Egri Norma végül – Petró Kálmán független parlamenti képviselőnek köszönhetően (a nyilvánosság előtt rendszeresen kiemelte a modell eredményeit) – országos szintű kezdeményezéssé nőtte ki magát. Kozma Miklós belügyminiszter 1936-ban kiadott egy rendeletet: „*a könyöradomány gyűjtésének, koldulásnak, továbbá a munkaképtelen szegények és munkanélküli inségesek támogatásának szabályozásáról.*”¹³ A rendelet értelmében az úgynevezett Magyar Norma bevezetését a városok számára kötelezővé, míg a nagyközségeknek ajánlottá tette. A kezdeményezést számos más település átvette a továbbiakban: Esztergom, Baja, Szolnok, Veszprém, Vác, Sátoraljaújhely stb. Igaz, a kivitelezés és a segélyezés formájában is voltak eltérések, ezért is érvel tanulmányában Bartal Anna Mária amellett, hogy inkább sajátos városi normákról van szó, mintsem egy egységesen centralizált szegénygondozó modellről.¹⁴ Ilyen sajátos elképzelés volt például a Komáromi Norma, ami a mezőgazdasági munkások életkörülményeit szerette volna javítani.¹⁵

A csehszlovák időszak és az első bécsi döntés

Beregszász gazdasági vonzáskörzete a Párizs környéki békék következtében lényegesen lecsökkent.¹⁶ Az államfordulatot követően pedig számos kedvezőtlen közigazgatási intézkedés érte a települést. 1921-ben megyeközponti, majd 1923-ban városi státuszát veszítette el. A dualizmus során Beregszász legjelentősebb felvásárló erejét a városban működő különféle hivatalok közszolgái képezték, a hivatalok elvesztése pedig további jövedelemkiesést jelentett a településre nézve. A költségvetés szűkössége számos további problémát szült. A település vezetőségének például már az is komoly gondot okozott, hogy hivatásos tűzoltóságot tart-

¹² A Debreceni Közjótékonyági Egyesület szülőotthont és gyermekkórházat tartott fenn az épületben, illetve egy tüdőbeteggondozó intézetet a városban. Ezekről bővebben lásd: Városok Lapja, 1937. március 1. 5. szám. 142–143.

¹³ Magyarország Rendeletek Tára 1867–1945: 211. A m. kir. belügyminiszter 1936. évi 172.000. számú rendelete, a könyöradomány gyűjtésnek, koldulásnak, továbbá a munkaképtelen szegények és munkanélküli inségesek támogatásának szabályozásáról. 760.

¹⁴ Bartal Anna Mária: *Ki volt a szegény? Gondolatok a két háború közötti magyar szociálpolitikáról az Egri és a Magyar Norma kapcsán*, Valóság 1996. 12. szám. 30–33.

¹⁵ Csöppös István: *Komáromi norma: egy szociálpolitikai kísérlet*. Századok, 1992. (126. évf.) 2. szám. 267.

¹⁶ Szakál Imre: *Beregszász és az első világháborút követő hatalomváltás*. In: Benő Attila, Gúti Erika, Juhász Dezső, Szothák Szilvia, Terbe Erika, Trócsányi András (szerk.) Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében: A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Pécs, 2016) három szimpóziumának előadásai. Törökbálint: Termini Egyesület, 2017. 235.

sanak fenn, ezért önkénteseket toboroztak, a felszerelések beszerzésére pedig nyilvános gyűjtést szerveztek, amibe a környező falvakat is kénytelenek voltak bevonni.¹⁷ Ortutay Jenő elöljáróvá való megválasztását követően a Prágai Magyar Hírlapnak adott interjújában nem véletlenül tért ki a településen uralkodó nehéz körülményekre: „...*a nyomort mindenütt megszüntetni, vagy enyhíteni a céloim. Régi tervem a szegényház felépítése...*”¹⁸ A két világháború közötti időszakban a munkanélküliek száma is folyamatosan növekedett. Több gyár is beszüntette a tevékenységét, mint például a téglagyár. Hogy csökkentsék az elbocsátott munkások terheit ingyen népkonyhát állítottak fel számukra.¹⁹ A nehézségek ellenére a csehszlovák időszakban történtek pozitív változások is a településen, kórház- és útépitések, valamint bővítették az energiaellátást, de ettől függetlenül a munkanélküliség és a szegénykérdés továbbra is megoldatlan maradt. Bár megpróbálták kezelni ezeket a problémákat, működött a vöröskereszt, a városi költségvetésből pedig finanszírozták az árvákat és a szegény tanulók költségeit, de az intézkedések nem voltak átfogók, és nem érintették a rászorulókat egészét.

Az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés értelmében a Csehszlovák Köztársaság 1 523 km² területet engedett át Podkarpatszka Ruszból a Magyar Királyságnak.²⁰ A visszatérő magyar hatalom tisztában volt a visszacsatolt területek elmaradottságával, ezért még a bécsi döntést megelőzően elkezdtek kidolgozni egy nagyszabású társadalmi és szociálpolitikai kezdeményezést, az úgynevezett Magyar a Magyarért Mozgalmat. A szociális helyzet azonban rosszabb volt, mint ahogyan azt előzetesen felmérték, ennek következtében pedig a visszacsatolás utáni eufória alább hagyott, s egyre feszültebb hangulat lett úrrá a lakosság körében. Ennek több oka is volt. Egyrészt a csehszlovák államnak átfogóbb szociálpolitikai intézkedései voltak, mint a Magyar Királyságnak – már 1918-ban bevezették a munkanélküli biztosítást például, mindemellett bevezetésre került a 8 órás munkanap, valamint olyan kezdeményezéseket indítottak, mint az állami lakásépítési program. Másrészt a csehszlovák kormány a revízió előtti időszakban elkezdte kivonni a tőkét azokról a területekről, amelyekről úgy gondolták, hogy elfognak veszíteni, így több gyárat is leszereltek, és először a magyar nemzetiségű munkásokat bocsátották el. A kivonulás előtti napokban a csehszlovák katonák számos településen rekvirálásba kezdtek, amelynek következtében élelmiszerhiány alakult ki egyes helyeken. Kedvezőtlenül alakult a valuta árfolyama is: míg

¹⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL), Notárský úrad pro město Berehovo, Fond 108, op. 7. od.zb. 199. 88, 90, 158.

¹⁸ Prágai Magyar Hírlap, 1928. június 20. 1767. szám. 6.

¹⁹ Bellyei László: *Beregszász*. Szerk. Csátár István – Ölvedi János: A visszatért Felvidék és Nógrád megye adattára. Budapest, Mahr Ottó és Tsa "Rákóczi" Könyvkiadóvállalata, 1939. 379.

²⁰ Fedinec Csilla: *A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938–1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 42.

korábban öt koronáért lehetett egy pengőt venni, a bécsi döntést követően már hét koronát kértek egy pengőért.²¹ A Magyar a Magyarért Mozgalom családok ezrein segített és fontos szerepet játszott a visszatért területek integrációjában, de a program finanszírozására létrehozott alap kiürült, a problémák viszont maradtak. A szegénykérdés és koldulás felszámolásának érdekében a Magyar Norma intézményét több visszatért településen is bevezették, Ungváron, Munkácson és Beregszászban is.²²

A Magyar Norma tevékenysége Beregszászban 1939 és 1944 között

Beregszászban a Magyar Norma 1939. július 1-én került bevezetésre,²³ de a település vezetősége már korábban elkezdte a munkát, hogy támogatókat találjanak a program finanszírozására: „*Beregszász minden polgárától önként megajánlott koldulásmegváltásra havi illetéket szed, amit az illető nevére kiállított külön könyvecskében nyugtáz. - Az így beszédett önkéntes adóból történik aztán a koldusok eltartása, ami természetesen együtt jár azzal, hogy a koldulást az egész város területén a legszigorúbban eltiltják.*”²⁴ A Magyar Norma beregszászi ügyvezetője, Krokovay Károly lett, aki egyben a Szegénygondozó Hivatalt is vezette. A Szegényügyi Bizottság élére dr. Hubay Kálmán, a város polgármestere került. A rászorulókat ellátásának a mértékét az ügynevezett Igénymegállapító Bizottság végezte, amely havonta ülésezett.²⁵ A gondozottakat rászorultságuk alapján hét osztályba sorolták, nemcsak élelmiszert kaptak, de tüzfát, szállást, és egyesek némi pénzügyi segílyt is. A Magyar Norma alapjából szobákat béreltek a rászorulóknak²⁶, ahová kettesével-hármasával voltak elszállásolva: „*Tóth bácsi például az öreg Hégerrel lakik, aki már 96 éves, így aztán bátyámnak szólítja, mert ő még csak kettővel haladta meg a 80-at.*”²⁷ A gondozónők látták el a szegényeket, ők vitték el az élelmiszert vagy élelmiszer-utalványokat, de a magatehetetlen rászorulókra akár mostak, főztek és takarítottak is, illetve ápolták őket: „*A szegénygon-*

²¹ Hámori Péter: *Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására: A Magyar a Magyarért Mozgalom története (1938–1940)*. Századok, 2001. (135. évf.) 3. szám. 569–587.

²² Simon Attila: *Magyar idők a felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014. 28.

²³ KTÁL, Beregszász megyei város polgármesterének iratai, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 1.

²⁴ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944*. Nostra Tempora sorozat 7. kötete – Lilium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely, 2002. 325.

²⁵ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 1–2.

²⁶ A gondozottak számának növekedésének következtében egy barakkot is felállítottak a beregszászi népkertben, ahova ideiglenesen helyezték el a rászorulókat, erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 847. 13.

²⁷ Az Őslakó, 1939. augusztus 6. 32. szám. 3

dozó Nővérek a szegények anyja, testvére, sőt orvosa és lelki vigasztalója is egyúttal.”²⁸ Szintén a gondozónők készítettek el a környezettanulmányokat, amelyeket az Igénymegállapító Bizottságnak juttattak el. A gondozók vallási hovatartozás alapján²⁹ gondoskodtak a szegényekről, külön a római és görögkatolikusokról, külön a reformátusokról és az izraelita közösség tagjairól. A program indulásakor felhasználták a Magyar a Magyarért Mozgalom által készített szegénykatasztereket, az ismeretlen vagy szemérmes rászorulókat pedig felkutatták. A szegénygondozás fedezése Beregszászban is több forrásból tevődött össze. A program elindítása előtt a település vezetősége személyesen keresett fel több hivatalt, hogy anyagi támogatást szerezzenek. A Magyar Kir. Honvéd állomásparancsnokság tisztjei és altisztjei havi 47 pengőt ajánlottak fel például, de megkeresték a főszolgabírói, illetve a törvényszék hivatalnokait is.³⁰ A Magyar Norma működtetéséhez a város és a vallási felekezetek is hozzájárultak, de a kiadásokat elsősorban a közadományokból fedezték. Az adományok begyűjtését a gondozók, illetve a gyűjtőhölgyek végezték és az úgynevezett gyűjtőkönyvek segítségével regisztrálták.³¹ Egy-egy ünnep során a városban működő egyéb társadalmi szervezetek, mint a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Karitás Egyesület, vagy a Református Asszonykör is támogatta a Magyar Normát különböző felajánlásokkal.³² A Norma bevezetését és kezdeti sikereit örömmel propagálták a közvélemény felé is: „Beregszászon már nem koldulnak az elesett emberek. A város, közelebről a városi közigazgatás keretében működő úgynevezett Magyar Norma tartja el valamennyijüket.”³³ Ennek ellenére Krokovay Károly egyik beszámolójában leszögezte, hogy „a lakosság zaklatása teljesen nem szűnt meg.” A Magyar Norma bevezetése a kezdeti időszakban képes volt eredményeket felmutatni, és kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy segítsék azokat, akik magatehetetlenek vagy teljesen nincstelenek voltak. A sajtóforrások betekintést nyújtanak néhány szélsőséges esetben. Ilyen volt például az is, amikor a gondozók egy kamrában bukkantak rá valakire, akit a

²⁸ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 15. 9.

²⁹ A város szerződést kötött a Ferences Szegénygondozó Nővérek Kongregációjával és a Beregszászi Római Katolikus Egyházközséggel arról, hogy két ferences nővért fogadnak fel a Beregszászban élő római és görögkatolikus, valamint görögkeleti felekezetekhez tartozó szegények gondozására. A nővérek bérét ekkor (1939. június 24-én) havi 80 pengőben határoztak meg, s további 20 pengőt kaptak lakbérre, amit a városi szegénygondozói alaptól finanszíroztak. Az egyéb kiadásokat, mint például az útiköltségeket a Beregszászi Római Katolikus Egyházközség állta. Erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 15. 9–10. A zsidó származású rászorulókkal Jakobovics Sándorné foglalkozott, akivel szintén szerződést kötött a város, míg a református nincsentelenek gondozását két diakonissza látta el, erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 11. 1.

³⁰ KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 391. 1–2.

³¹ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 2–4.

³² KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 1275. 16–22.

³³ Az Őslakó, 1939. augusztus 6. 32. szám. 3.

ház tulajdonosa erőszakkal tartott ott, arra hivatkozva, hogy „...*az már annyira oda szokott, hogy az idegenben még fel találja akasztani magát.*” Valójában arról volt szó, hogy a háztulajdonos igényt tartott az udvarán élő hajléktalan megtakarításaira, aki több év alatt körülbelül kétezer pengőt kéregetett össze, és a pénzt az egyik helyi bankban tartotta.³⁴

A Magyar Norma a kezdeti sikerek ellenére nem tudta megoldani a kolduskérdést, ennek elsődleges oka pedig az anyagi források hiánya volt. 1940 februárjában még a bevételek növekedéséről tájékoztatták a nyilvánosságot,³⁵ illetve a program fontosságát hangsúlyozták: „*A Magyar Norma minden teljesen nincstelen és egyedülálló szegényt igyekszik ellátni és sokakat állított vissza a szennyből, a fertőből emberi méltóságára, megmentve őket az idő előtti elpusztulástól.*”³⁶ A későbbiekben viszont a bevételek, már egyre kevésbé tudták fedezni a kiadásokat. Míg 1939-ben 1 780 személy adakozott, és 75 gyűjtőkönyv volt forgalomban, addig 1940-ben már csak 1 680 személy adakozott, és 64 gyűjtőkönyv maradt forgalomban.³⁷ Több váratlan kiadás is nehezítette körülményeket. 1940 január-februárjában kénytelenek voltak például növelni a kiutalt tüzelő mennyiségét, illetve 40–50 szegényt a népkonyhán étkeztetni. Krokovay Károly kérte a város vezetését, hogy az évi 4 800 pengős támogatást növeljék 6 450-re, mivel a Magyar Norma számos feladatot átvett a településtől. A várostól érkező támogatás mértékének növelésére egyértelműen szükség volt, mivel állandó jelleggel volt 25 ember, akiről a Magyar Norma nem tudott gondoskodni a tőkehiány miatt. Krokovay azt is nehezményezte, hogy a törvény értelmében nem számolhattak volna fel kezelési költséget, még a gondozók fizetésére sem. A gondozók ugyanis nem önkéntes tevékenységet végeztek, hanem fizetésért dolgoztak, amely az 1942-es költségvetési tervezet szerint 6 ezer pengőbe került. Hubay Kálmán polgármester végül elrendelte, hogy 1941-től ezer pengővel növeljék a hozzájárulást a város részéről, de ez közel sem volt már elégséges. A kerethiány miatt nem tudták bővíteni a támogatottak létszámát, de a rászorulókat sem akarták magukra hagyni, ezért egyszeri rendkívüli segílyt utaltak ki számukra.³⁸ A polgármester a vallási felekezetek vezetőit is felkérte, hogy ösztönözzék a híveket a további adakozásra.³⁹ A Görögkatolikus Lelkészi Hivatal azonban jelezte, hogy nem tudják növelni a hozzájárulás mértékét, mivel a saját költségeiket sem képesek fedezni maradéktalanul.⁴⁰ Az 1941-es év további terheket rótt, nemcsak a településre, hanem

³⁴ Az Őslakó, 1939. augusztus 23. 33. szám. 3.

³⁵ Kárpáti Magyar Gazda, 1940, március 17. 10. szám. 4.

³⁶ Kárpátalja, 1940. február 25. 8. szám. 3.

³⁷ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 232. 11, 48.

³⁸ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 232. 21–48.

³⁹ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 34.

⁴⁰ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 333. 7.

az egész országra, mivel 1941. június 27-én a Magyar Királyság belépett a háborúba.⁴¹

Év	Bevétel	Kiadás
1939	13 860 pengő és 32 fillér	12 857 pengő és 63 fillér
1940	26 451 pengő és 2 fillér	29 608 pengő és 59 fillér
1941. I. félév	13 314 pengő és 11 fillér	13 701 pengő és 14 fillér
1942	n.a.	n.a.
1943	38 824 pengő és 43 fillér	37 572 pengő 35 fillér

1. táblázat:

A Magyar Norma bevételei és kiadásai 1939 és 1943 között

Források: KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 1–5., KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 232. 11, 49., KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 333. 21., KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 462. 31.

A Magyar Norma költségvetéséről és kiadásairól – részletes források csupán az 1939 és 1941 közötti időszakról, illetve az 1943-as évről maradtak ránk. A táblázatban szereplő adatokból pedig látható, hogy a kiadások fokozatosan meghaladták a bevételeket, ami költségvetési hiányt okozott a Normánál. 1941-ben már csak 50 gyűjtőkönyv volt forgalomban, és az adakozók száma, még ha nem is drasztikusan, de tovább csökkent 1 677 főre. 1940 első felében a hivatalok és a gyűjtőkönyvekből származó adományok összege 9 064 pengő volt, addig ez a szám 1941-re 8 401 pengőre apadt. Az egyházi hozzájárulás mértéke váltakozó volt: 1940-ben összesen 1 445 pengőt adományoztak, ezzel szemben 1941 első felében már csak 1 245-öt. A város hozzájárulása 2 400-ról csupán 2 800 pengőre nőtt 1941-re, annak ellenére, hogy Hubay Kálmán ezer pengővel szeretne volna növelni a támogatás mértékét. A hozzájárulások mértéke pedig hiába növekedett egyes szegmensekben, ha az előző évi hiányt is fedezniük kellett. A Magyar Norma működtetésének egyik központi problémája az volt, hogy a hozzájárulások mértékét a külső tényezők határozták meg, és csupán a város részéről érkezett fix támogatás, amely közel sem volt elégséges.⁴² Az 1942-es költségvetési tervezet alapján 32 102 pengőre lett volna szükség a kiadások teljes fedezésére, illetve arra, hogy további 25 embert vegyenek fel a programba.⁴³ Az 1942-es bevételekről nem rendelkezünk forrásokkal, egyes kiadásokról viszont igen. 1942 első felében már 6 365 pengő hiányt sikerült felhalmozni, bár Krokovay Károly kalkulációi alapján a gyűjtőkönyvekből 4 000 pengő bevételt vártak még, de ezt csak akkor tudták volna igénybe venni, ha rendezték volna a tartozásokat. 1942 októberében annak érdekében, hogy el tudják látni a rászorulókat, más helyről vontak el forrásokat, illetve pótköltségvetést készítettek a hiányfedezésre, de még így is fennmaradt

⁴¹ Romsics Ignác: *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017. 169.

⁴² KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 333. 21.

⁴³ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 333. 1–3.

350 pengő tartozás. A megoldatlan anyagi kérdések következtében a polgármester felvetette a Magyar Norma felszámolásának a lehetőségét: „*Felhívom a Magyar Norma vezetőséget, hogy a szegénygondozókat utasítsa a Magyar Norma adományainak a növelésére, mert ha a társadalmi hozzájárulás nem lesz kielégítő, úgy a Magyar Norma szerinti szegénygondozást kénytelen lennék megszüntetni.*”⁴⁴ A polgármester további drasztikus intézkedéseket sürgetett, mint például, hogy vizsgálják felül a környezettanulmányokat. Ezáltal akarták megvonni a segélyezést azoktól a rászorulóktól, akiknek volt megfelelő jövedelemmel rendelkező hozzátartozójuk.⁴⁵ A Magyar Normát végül nem számolták fel, és az 1943-as évben is tovább folytatta tevékenységét⁴⁶, sőt egyes levéltári források alapján egészen 1944 októberéig – tehát a magyar közigazgatás utolsó hónapjában is gondoskodtak a rászorulókról.⁴⁷

A modellt számos kritika is érte, de ezek elsősorban abból adódtak, hogy sokan félreértelmezték a Magyar Norma „*feladatköreit.*” A Norma csak azokról gondoskodott, akik magatehetetlenek voltak, és már nem rendelkeztek közvetlen hozzátartozókkal. Egy másik lényeges tényező, hogy csak azon a településen voltak kötelesek ellátni a rászorulókat, ahol bevezetésre került a modell (adott esetben Beregszászban), s a környező falvakban lévő koldusok megsegítése már nem a beregszászi Norma feladata volt (erre az anyagi lehetőségek sem voltak meg), még ha ez egy kicsit erősen is hangzik. A környező falvakból átjártak koldulni Beregszászba, így egyes körökben felmerült az a lehetőség, hogy a város határán kívül lévő rászorulókról is a helyi Norma gondoskodhatna. Egy másik kritika során azt nehezményezték, hogy a Magyar Norma nem gondoskodott a kolduló roma gyerekekről, amellyel kapcsolatban a következő álláspont fogalmazódott meg: „*... a rendszertelen adakozással a szülőket rontjuk el ha a gyermeknevelés Isten adta terhétől fillérinkkel mentesíteni próbáljuk.*”⁴⁸ Máskor maga a város használta fel a Normát olyan kérdések megoldására, ami eredetileg nem tartozott annak hatáskörébe. 1943-ban (az előkészületek már 1942 őszén megkezdődtek) a város egyfajta kényszerszegregációba kezdett, s a folyamatba bevonták a Magyar Norma intézményét is. Faji alapon elkezdtek a „*Cigánytáborban lakó nem cigány fajhoz tartozók kitelepítését.*” A fajvédő intézkedések mögött azon elgondolás állt, hogy a csehszlovák hatóságok szándékosan hagyták, hogy „*...a nem cigány fajhoz tartozó szegény sorsban élő magyarságot a cigányok közé engedte letelepedni, ahol*

⁴⁴ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 450. 1–5.

⁴⁵ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 450. 5–21.

⁴⁶ A város 1943 áprilisában élelmiszerre és lakbérre 160 pengőt utalt ki a Magyar Norma részére, erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 43. 1–3.

⁴⁷ A rendőrkapitányság alkalmazottai még 1944 októberében is támogatták a Normát, erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 1513. 1.

⁴⁸ KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 43. 53.

*pusztulásra vannak kárhozthatva.*⁴⁹ A kitelepítések mellett büntetőjogi felelősség alá vonták azokat, akik a „*cigánytáborban*” kívántak letelepedni. A Magyar Normára az a feladat hárult, hogy akár a karhatalom által kitelepített személyek számára lakhatást biztosítsanak. A jelenlegi ismereteink szerint 14–15 személyt érintettek az intézkedések, és a kitelepítettek között több özvegyet találunk, illetve olyan egyéneket, akik rossz körülmények között, kunyhókban éltek.⁵⁰ A zsidó lakosság deportálását követően egyeseknek „*zsidó-lakás lett igényelve.*”⁵¹

Év	A gondozottak száma
1939	136–151
1940	143–164
1941	135–143
1942	n.a.
1943	160
1944	23 ⁵²

2. táblázat:

A Magyar Norma által gondozottak száma 1939 és 1944 között

Források: KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 824. 3., KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 232. 14., KTÁL, Fond 67, op. 3. od.zb. 333. 21., Kárpáti Híradó, 1943. október 10. 229. szám. 1.

A Magyar Norma a beregszászi társadalom azon szegmensének nyújtott segítséget, akik már nem tudtak önerőből gondoskodni magukról, nekik ételt, ruhát és szállást biztosítottak, ezzel kiemelve őket a nyomorból és a mindennapi nélkülözésből. Az utcán egyedül tengődő és kolduló rászorulóknak olyan gondoskodó közegekbe kerültek, ahol bizonyos esetekben halálukig ápolták őket, mind testileg, mind pedig lelkileg, sőt akár a haláluk után is, mivel a Magyar Norma gondoskodott az elhunytak temetéséről, illetve azok nyughelyéről is. A kezdeményezés azonban csak tüneti kezelést nyújtott, még annak ellenére is, hogy szinte minden évben több mint száz emberről gondoskodtak. A Norma bevezetését követően sem tűntek el a koldulók az utcáról, sőt egyesek már megszokásból kéregettek, nem beszélve azokról a személyekről, akikről a tőkehiány következtében nem tudtak

⁴⁹ KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 1457. 51.

⁵⁰ KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 1457. 1–117.

⁵¹ KTÁL, Fond 67, op. 1. od.zb. 1457. 48.

⁵² 1944 áprilisában a fokozódó háborús körülmények következtében ismét elrendelték a segélyezésben részesülő személyek jogosultságának felülvizsgálatát. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy a táblázatban szereplő adat csak az 1944 májusi időszakra vonatkozik. A gondozottak számának drasztikus csökkenése mögött nem kizárólagosan a nehezedő körülmények álltak, hanem a zsidó lakosság gettósítása, majd pedig deportálása. Erről bővebben lásd: KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 246. 24–26.

gondoskodni, és csak várólistára kerültek.⁵³ Ez nem jelentette azt, hogy ezeket az embereket magukra hagyták volna, nekik gyakran rendkívüli segély címén utaltak ki némi készpénzt, de egész évben már nem tudtak gondoskodni róluk. A Magyar Norma elsősorban a társadalmi szolidaritásra épített, az adományokat összegyűjtötte, majd pedig elosztotta, ezzel pedig bizonyos mértékben levettek némi terhet az önkormányzat válláról. Huzamosabb ideig azonban nem lehetett a modellt fenntartani csak társadalmi hozzájárulásból, hiszen számos külső tényező befolyásolta az adakozás mértékét, s Beregszász esetében, mint ahogyan sok más helyen is, az idő előrehaladtával csökkent az adakozási kedv. A háború, az infláció, az árak növekedése mind olyan tényezők voltak, amelyek hatással voltak a közhangulatra.⁵⁴ Beregszász népessége az 1941-es népszámlálás szerint 19 373 fő volt, amelyből 1 780–1 677 személy adakozott, ez a település lakosságának a 9,1%–8,6%-át jelentette.⁵⁵ Az adakozás mértéke persze eltérő volt, egyesek akár 10 pengővel is támogatták a Magyar Normát, mások néhány fillérrel járultak hozzá, és akadtak, akik végig bizalmatlanok maradtak a kezdeményezéssel szemben. A településen 1943-ban 1 363 rászoruló családot tartottak nyilván, ez 5 470 embert jelentett, akiről szintén gondoskodni kellett valamilyen formában.⁵⁶ A Magyar Norma működésének zálogát a biztos jövedelemforrások jelentették volna, de a városnak erre maradéktalanul nem volt meg a lehetősége, és a számos probléma miatt nem tudták növelni a támogatás mértékét, így a program a sikerei ellenére nem tudott átfogó kezdeményezésé válni.

---

⁵³ KTÁL, Fond 67, op. 2. od.zb. 333. 1.

⁵⁴ Kárpátalja, 1941. augusztus 18. 32. szám. 1

⁵⁵ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként (Országhatáron kívüli terület). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1990. 26.

⁵⁶ Kárpáti Híradó, 1943. október 10. 229. szám. 1.

Reményteli pusztulás: a gyermek ábrázolása Colm McCarthy *Kiéhezettek* (2016) című filmjében Balázs Fruzsina

anglisztika szakos bölcész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

Bevezetés

A kortárs filmvilágot vizsgálva jól látható, hogy a 21. század kiemelkedő érdeklődést mutat a disztópikus elbeszélések iránt, mely művek a kritikus társadalmi körülmények között kialakult komplex emberi létezés mélységeit kutatják. Ez a jelenség összefüggésbe hozható az elmúlt néhány évtizedben az emberek által világszerte tapasztalt társadalmi, politikai, környezeti és biológiai katasztrófákkal, illetve válságokkal, ideértve a terrortámadásokat, háborúkat, az éghajlatváltozás súlyos hatásait, valamint a COVID-19 világjárványt. Ahogyan azt Kalmár György *A válság mozija* (2023) című könyvében hangsúlyozza, mindezen események hatására a 21. század „a sokk, a zavarodottság, a kognitív zavarok és a valóságtól való regresszív menekülés kora, amikor szinte évről évre újra kell gondoljuk a normalitásról alkotott korábbi elképzeléseinket”.¹ Számításba véve a korunkon eluralkodó általános hangulatot, miszerint olyan, „[m]intha valami nem lenne rendben a 21. századdal”,² nem meglepő a disztópikus történetek megalkotása és fogyasztása iránti fokozott érdeklődés. Ez a jelenség az elmúlt néhány évtizedre kifejezetten jellemző, s nyomon követhető például a köztudatban még frissen jelen lévő COVID járvány következtében megújult, még inkább felerősödött érdeklődésben a fertőzőes és zombi filmek iránt. Margaret Atwood *Moving Targets* című kritikai esszégyűjteményében³ a következőképpen ír a disztópikus történetek mai érvényességéről: „Szomorú kommentárja korunknak, hogy a disztópiákat sokkal könnyebben hisszük el, mint az utópiákat: az utópiákat csak elképzelni tudjunk; disztópiáink már voltak”.

A negatív jövőképet bemutató filmekben a fennálló krízishelyzet hatására gyakran eltolódnak, deformálódnak a hagyományos felnőtt-gyermek kapcsolatdinamikák és szerepkörök, mely jelenség izgalmas távlatokat nyit meg a disztópiák elemzésére. Ezen művekben ugyanis a világ kiszámíthatatlanná válásával a gyermek alakja az emberi élet kiszolgáltatottságának szimbólumává is válik, hangsú-

---

¹ Kalmár György: *A válság mozija: A 21. századi európai rendezői film*, Gondolat Kiadó, 2023. 8.

² *Uo.*, 8.

³ Margaret Atwood: *Moving Targets: Writing with Intent, 1982-2004*. Anansi Press, 2004. 106. (saját fordítás)

lyozva a gondoskodás jelentősége mellett az önrendelkezés, alkalmazkodás és túlélés összetett kölcsönhatását. Patricia Kennon *‘Belonging’ in Young Adult Dystopian Fiction* című tanulmányában⁴ hangsúlyozza, hogy a gyermekkor disztópikus környezetben való felépítését „mélyen befolyásolja a gyermek alakjának alapvetően ambivalens mivolta, miszerint egyszerre jelenik meg egy jobb, egyenlőbb jövő reményének szimbólumaként, valamint a tekintélyelvű és konzervatív felnőttek által létrehozott és fenntartott elnyomó hatalmi dinamika tehetetlen áldozataként”.

A gyermek alakjának ez az ellentéttekkel mélyített kettőssége jelenik meg többek között Colm McCarthy *Kiéhezettek* (2016)⁵ című filmjében is, amely a hagyományos zombi filmek mitológiájának újragondolásával szembesíti a nézőt egy új, morálisan jóval terheltebb világvége felállással. Ahogyan az az IGN Hungary kritikájában olvasható, McCarthy filmje „nem spórol sem a látvánnyal, sem a vérrrel, sem pedig az akcióval, mégis gondolati síkon a leggazdagabb”, s ez a sajátossága kiemeli „a korunkban rothadásig hajszolt műfaj” többi képviselője közül.⁶ A film egy olyan gombák útján terjedő járványt mutat be, mely a fertőzötteket emberi hússal táplálkozó élőhalottakká, úgynevezett kiéhezettekkel változtatja. A történet műfajon belüli novumát többek között az adja, hogy a szülés kapujában álló kismamák megfertőződése után az anyaméhből magukat kirágva világra jött a fertőzöttek második generációja is, akik külsőre átlagos gyermeknek tűnnek, ösztöneikben azonban ott lapul a kiéhezettek vérszomja. A film a második generáció egyik képviselője, a tízéves Melanie (Sennia Nanua) köré épül, felidézve, s továbbgondolva a Kennon által is említett gyermeki létezés krízishelyzet kontextusában megfigyelhető jelképes kettősségét, valamint azt, hogy ez hogyan világít rá a korunk kiszámíthatatlan válságaiban való túlélés mélységeire. Molnár Kata Orsolya szavait idézve, McCarthy „egy sereg jól feltett kérdéssel, izgalommal és egy rendkívül okos új szemszöggel” gazdagítja a zombi filmek szubzsánerét, olyan egzisztencialista dilemmákat feszegetve, mint hogy „Egyetlen ember (?) túlélése szembeállítható-e az egész emberiségével?”, illetve, hogy tulajdonképpen „Mitől válik az ember emberré?”.⁷ A következőkben kifejtett elemzés végére világossá válik, hogy a *Kiéhezettek* című disztópia a klasszikus zombi narratíva újragondolásán keresztül olyan gyermek karaktereket és kapcsolatdinamikákat mutat be, melyek felfoghatók a mai válsághelyzetekben felborult és megváltozott társadalmi szerkezetek kommentárjaként is.

---

⁴ Patricia Kennon: *‘Belonging’ in Young Adult Dystopian Fiction: New Communities Created by Children*, Papers: Explorations into Children’s Literature, 15(2005), II, 40-49. (saját fordítás)

⁵ *Kiéhezettek*, rendezte Colm McCarthy, 2016.

⁶ Zalaba Ferenc: *Kiéhezettek – Kritika: Friss hús!*, IGN Hungary, 2016.

⁷ Molnár Kata Orsolya: *Zombiösvény – Kiéhezettek*, Filmtekercs, 2016.

Pusztítás, túlélés és remény

A disztópikus mozgóképek kifejezetten népszerű válfaja a zombi film, melynek középpontjában általában egy halálos vírus által megtizedelt társadalom áll, ahol a többség a zombivá váltsakkal harcolva küzd az életben maradásért, míg a túlélők egy kisebb csoportja az ellenszer megalkotásán fáradozik. A Mike Carey azonos című regénye alapján készült *Kiéhezettek*ben azonban egy olyan gomba áll az átváltozások hátterében, amellyel az anyaméhben megfertőződött, még meg nem született csecsemők képesek szimbiózist kialakítani, mely részlet fontos, a hagyományos zombi narratívából hiányzó etikai dilemmákat vet fel. Az említett új komponens fő jelentőségét a második generáció alkalmazkodó reakciójában nyeri el, hiszen ezek a gyermekek képesek együtt élni a gombával, gyakorlatilag létrehozva az emberi evolúció következő lépcsőfokát. Ennek megfelelően Melanie és az általa képviselt „hibrid gyermekek” felfoghatóak a túlélés reményének megtestesítőiként, mely minőségük azonban a jelentés két különböző síkján kerül ábrázolásra a filmben.

A kezdő képsorok az életben maradt és gyógymódot kutató értelmiségi embercsoport narratíváján keresztül mutatják be a második generációs gyermekeket, mint az ellenszer megtalálásának és kinyerésének egyetlen reményét jelentő entitásokat. A történet elején megismerkedünk Melanie-val, aki kívülről egy átlagos tízéves kislánynak tűnik. A cselekmény kibontakozásával azonban kiderül, hogy a lány az emberiséget rohamosan pusztító agresszív gombafajra részben immunisnak tűnő fertőzött gyermekcsoport tagja, akikre az ellenszert kutatók csapata egy szülészeti osztályon bukkant rá. Maga a történet már azon a Londonhoz közeli katonai támaszponton kezdődik, ahol a gyermekeket kísérleti alanyként használva Dr. Caroline Caldwell (Glenn Close) az ellenanyag létrehozásán dolgozik, Ms. Justineau (Gemma Arterton) pedig tanárnőként a szellemi és érzelmi fejlődésüket monitorozza. A bázison élő felnőttek által rendszeresen hangsúlyozott alapfelvétel szerint Melanie és a hozzá hasonlóak nem tartoznak egyértelműen sem az emberek, sem pedig a kiéhezettek közé: egy átmeneti, korábban nem létező hibrid állapotot képviselnek, ami azonban az emberek szemében nem kevésbé idegen és veszélyes, így elkülönített cellákban tartják és kerekesszékekhez szíjazva szállítják őket. A támaszpont védelméért felelős Eddie Parks őrmester (Paddy Considine) erélyesen hangoztatja a film elején, hogy Melanie és társai nem emberi lények, hanem veszélyes szörnyetegek. Látva, hogy Miss Justineau megsimogatja a lány fejét, Parks beront a tanterembe és a blokkoló krém⁸ a karjáról lemosva demonstrálja, hogy amikor a hibridek megérik az ember szagát, eluralkodik rajtuk a vérszomj (lásd 1. ábra): „Azt hiszi, emberek, mert kb. úgy kéznek ki” (00:15:04–00:15:09). Az emberiség képviselőinek szemszögéből tehát a Melanie-

---

⁸ A *Kiéhezettek* története szerint az emberek védelme érdekében a tudósok kifejlesztettek egy úgynevezett blokkoló krém⁸, ami elfedi az emberek szagát a fertőzöttek előtt. A hibrid gyerekek ellen is ezt a krémet használják.

hoz hasonló gyermekek egyszerre jelennek meg kiszámíthatatlan, vérszomjas szörnyetegként, valamint feltételezett immunitásukból adódóan a túléléshez szükséges vakcina előállításának kulcsaként.

1. ábra.

Melanie és társai a kerekesszékeikhez szíjazva Miss Justineau tanóráján, amint Parks örmester a blokkoló krémet karjáról lemosva odanyújtja azt az egyik hibrid gyermeknek, hogy bebizonyítsa Miss Justineau számára a lények veszélyességét.

A gyermekek kísérleti célra való felhasználásának érdekében tehát arra van szükség, hogy a hibrideket az emberi létformánál alsóbbrendű organizmusként értelmezzék, hiszen alárendeltségük, pontosabban nem emberi mivoltuk az emberiség szemében igazolhatja elpusztításukat a fertőzés leküzdése érdekében. Ennek megfelelően, ahogyan arra Kimberly Hurd Hale és Erin A. Dolgoy is rávilágít a *Humanity in a Posthuman World* című tanulmányban, „Caldwell soha nem tekinti Melanie-t és a többi hibridet embernek. Úgy véli, hogy a Homo sapiens túlélése megköveteli, hogy az embert részesítse előnyben a többi intelligens életformával szemben”.⁹ Hale és Dolgoy arra is kitérnek, hogy a „transzhumanisták ezt a fajta perspektívát ‚emberi rasszizmusnak’ nevezik, s érvelésük szerint ezt a felfogást csupán önkényes okok támasztják alá”.¹⁰ Dr. Caldwell Melanie-ről írt jegyzete is ezt a fajta önigazoló, morálisan vitatható hozzáállást bizonyítja: „Az alany választai a megfigyelt viselkedés kifinomult utánzása?” (00:09:07–00:09:21). Az „alany” megnevezés személytelenségéből adódóan egyértelműen távolságot teremt az emberek és Melanie között, a „más(ik)” pozíciójába helyezve a lányt, s

⁹ Kimberly Hurd Hale, Erin A. Dolgoy: *Humanity in a Posthuman World*. M. R. Carey's *The Girl with All the Gifts*, *Utopian Studies*, 29 (2018), III, 343–361. (saját fordítás)

¹⁰ *Uo.*, 351.

ezzel gyakorlatilag megfosztva őt az embereknek járó jogoktól. A mondat végi kérdőjel azonban a bizonytalanság jele, ami rávilágít a hibridek létformájával kapcsolatos kételyekre, valamint a lehetőségre, miszerint ők is az embergyermekhez hasonló *élő*lények. Ez az egyetlen mondat a film során visszatérő elemként jelzi a velük való önkényes kísérletezés morális és etikai megkérdőjelezhetőségét, s a mű végére már alapjaiban látszik megdőlni a Caldwell által fenntartani kívánt elmélet. Amikor az utolsó jelenetek egyikében a haldokló tudós utoljára próbálja meggyőzni Melanie-t, hogy áldozza fel magát Miss Justineau és a többi ember kedvéért, a lány Caldwell fent említett mondatának elismérlése után megkérdezi, hogy még most is úgy gondolja-e, hogy a hibridek valójában nem élőlények. Amikor Caldwell nemi válaszol, elismerve, hogy egy emberhez hasonlóan intelligens élőlényt készül elpusztítani, Melanie felteszi a film legfontosabb etikai kérdését: „De akkor miért mi haljunk meg magukért?” (01:35:23–01:36:06). A remény-motívum interpretációjának ez az első szintje tehát az emberiség – ahogyan azt ezidáig ismertük – fennmaradásáért harcolók nézőpontján keresztül ábrázolja a megfertőzöttek második generációját képviselő gyermekeket, akik így kvázi *eszközként* jelennek meg a Homo sapiensek túléléséért való küzdelemben.

A McCarthy filmjében fellelhető második, az előzőnél jóval dominánsabb jelentés-sík Melanie-t és társait, mint a túlélés *alanyát* azonosítja a remény fogalmával. Hale és Dolgoy a következőképpen reflektál erre a jelenségre: „Melanie és a többi hibrid gyermek valami evolúciósan újat képvisel: az emberi létezés végét, ahogyan azt eddig értelmeztük, és valami emberszerű, viszont a gombákkal telített környezethez is alkalmazkodni képes lét kezdetét”.¹¹ Azáltal, hogy a második generáció sikeresen él szimbiotikus kapcsolatban az embereket a kihálás szélére sodró gombával, a környezet változásához alkalmazkodva az emberi létforma következő fokozatára lép, mely képesség az evolúción keresztül történő fennmaradás reményét hordozza magában. E szerint az értelmezés szerint azonban nem csupán az áhított túlélés alanya változik meg (az emberekről a hibridekre), hanem ennek megfelelően a felnőtt és gyermek szereplők közötti erőviszonyok és kapcsolatdinamikák is felborulnak.

Míg a film elején látszólag a támaszpont felnőtt lakói gondoskodnak a hibrid gyermekek életbenmaradásáról és fejlődéséről, a szerepek látványosan felcserélődnek miután a bázist fertőzöttek hordái támadják meg, és a túlélők maroknyi csapata menekülésre kényszerül. Ezt követően ugyanis egyre inkább a velük tartó Melanie lesz az, aki életben tartja az új életviszonyok között törekennyé vált embereket, hiszen velük ellentétben ő védelmet élvez mind az átváltozás veszélyétől, mind pedig a kiéhezettek vérszomjától, így egyre ügyesebben és önállóbban navigál az új világban. Ezen adaptációs folyamatot McCarthy fokozatosan és logi-

---

¹¹ *Uo.*, 346.

kusan építi fel, minden jelenettel nyilvánvalóbbá téve az erőviszonyok áthelyeződését és az ezzel szoros összefüggésben álló végkimenetel, az evolúciós változások elkerülhetetlenségét. Eleinte Miss Justineau veszi fel Melanie védelmezőjének szerepét Parks őrmester haragjával, valamint Dr. Caldwell kizsákmányoló hozzáállásával szemben. Az idő múlásával és a körülöttük kialakuló egyre véresebb káosz elmélyülésével azonban fokozatosan Melanie lép a gondoskodó fél szerepébe, hiszen mindannyiuk számára nyilvánvalóvá válik a lány segítségének nélkülözhetetlensége.

Melanie egyre többször és az őrmester egyre készségesebb beleegyezésével hagyja hátra a csapatot, hogy biztonságos útvonalat keressen a továbbhaladásra, emellett pedig a vadász képességei is így önellátása is gyorsan fejlődik. Amikor először válik le a többiektől, hogy elcsalja búvóhelyüktől a kiéhezettek tömegét, nyilvánvaló lesz a többi karakter és a néző számára is, hogy a csapatnak már nincs hatalma a lány felett. Dr. Caldwell tiltakozó szavait hallva, aki az ellenszert kutató programjára hivatkozva akarja megakadályozni, hogy Melanie-t egyedül kiengedjék, a lány így válaszol: „A program többé nem létezik, csak mi. És visszajövök, a szavamot adom. Nem szoktam hazudni” (00:58:24–00:58:30). Egyértelmű tehát, hogy Melanie saját akaratából – és a tanárnő iránt érzett szeretetétől vezérelve – marad az emberekkel, noha megtehetné, hogy sorsukra hagyja őket.

A felborult erőviszonyok véglegességét tükrözi a jelenet, melyben Melanie egy csapat vad hibrid gyermekkel szemben védi meg nemcsak önmagát, hanem a hozzá tartozó embereket is. Amikor Kieran Gallagher (Fisayo Akinade), a lánnyal az utazás során összebarátkozott katona portyázni megy, egy csapat Melanie-hoz hasonló, viszont minden oktatást nélkülöző,¹² vad hibrid levadássza és megöli. A mentőakciót Melanie unszolására kezdik meg, majd amikor a helyzetet felmérve a lány rájön, hogy csapdába csalták őket, kezébe veszi az irányítást: a hibridek csapatával egyedül küzd meg, vezetőjüket megöli és az ezáltal kivívott tiszteletet és félelmet kihasználva úgy tesz, mintha Miss Justineau és Parks őrmester az ő zsákmányai lennének, ezzel megmenekítve barátait (lásd 2. ábra). A filmes elbeszélés fontos fordulópontjáról árulkodnak Melanie hibridekhez intézett szavai: „Az enyéme! Nem eszitek meg őket!” (01:30:05–01:30:10), ugyanis világosan jelzik, hogy a külvilág átalakulásának ezen a pontján már nem Melanie áll az öt körülvevő felnőttek tulajdonában, éppen ellenkezőleg, az ő életben maradásuk van Melanie képességeire és jóindulatára bízva.

---

¹²Azok a hibrid gyermekek, akik nem a támaszponton nevelkedtek fel és ennek megfelelően nem részesülnek semmiféle nevelésben vagy oktatásban, primitív közösségeket létrehozva élnek a városokban, emberekre és állatokra egyaránt vadászva.

2. ábra.

Malnie, ahogyan a hibrid gyerekek csapatát megfélemlítve megmenti Miss Justineau-t és Parks őrmestert.

A *Kiéhezettek*ben a túlélés és remény alakjaként megjelenő gyermek fentiekben elemzett két interpretációja tehát elsősorban a túlélés alanyában tér el, mely különbség két, az emberiség fennmaradásának témakörét eltérő módon értelmező filozófiai irányzat jelenlétére utalhat a műben. Az első, leginkább Dr. Caldwell által képviselt értelmezés a humanizmus jegyeit idézi, miszerint „az emberek jelentősen különböznek a non-humánoktól”, mely állítást a humanista gondolkodó, akár csak Caldwell, „filozófiai antropológiával is megtámogatja: számba veszi az emberi létezés központi jellemzőit és ezek kapcsolatát a nonhumán létezés hasonlóképpen általános aspektusaival”.¹³ Ahogyan az a filmben jól látható, Caldwell a hibridek minden mozdulatát és agyi működését monitorozza, hogy kiderítse, milyen viszonyban állnak az emberi létezéssel, mennyiben térnek el attól, hogy a különbségeket hangsúlyozva használhassa fel őket az emberiség alkonyának elkerüléséhez. Amikor a film elején Miss Justineau a bázis inváziója közben Melanie-t felboncolni készülő tudósra támad, azzal vádolva, hogy „gyerekeket vág fel”, Caldwell azt válaszolja, hogy ők „csak látszólag gyerekek”, majd hozzáteszi: „Azt, amit érez, tiszteletben tartom, de számomra ez luxus” (00:24:00–00:25:18). A tudós nő tehát az életben maradt emberek érdekeit szem előtt tartva, minden mást ennek alárendelve végzi kutatását, aminek egyenes következménye, hogy előbb értelmezi a hibridgyermeket kiéhezett szörnyetegként, mint az evolúcióban az embert követő, érzéseket és intelligenciát mutató poszthumán lényként.

¹³ David Roden: *Humanizmus, transzhumanizmus és poszthumanizmus*. Helikon, 2018, 4, 405–434. (Keresztury Dóra fordítása)

A gyermek mint túlélő szimbólumának második, evolúció általi fennmaradást hangsúlyozó értelmezése viszont túllép a humanizmus, sőt, a transzhumanizmus korlátain is, mely irányzat abban különbözik a humanizmustól, „hogy az emberiségen igyekszik változtatni, hogy az jobban illeszkedjen a világhoz, nem pedig a világot akarja az emberiséghez igazítani”.¹⁴ Ahogyan azt Hale és Dolgoy kiemelik, „A transzhumanisták jövőről alkotott elméletei a Homo sapiens esszenciájának megőrzésére építenek. A domináns transzhumanista érvelés azt sugallja, hogy a feljavítás természetétől függetlenül biológiailag emberek maradunk majd, csak jobban funkcionálunk”, ezzel szemben McCarthy filmje „megkérdőjelezi ezt az optimista narratívát”, hiszen annak lehetőségére épít, hogy „egy biológiailag kiváló humanoid valójában nem egy fokozott Homo sapiens lesz; lehet, hogy valami evolúciósan teljesen más”.¹⁵

Ez a fajta poszthumanista gondolkodásmód a *Kiéhezettekben* elsősorban Melanie-ra jellemző, aki a film végén válaszút elé érkezik: az embereket életben hagyva kivárja, amíg lassan kihalnak a számukra már élehetetlen környezetben, vagy a spóratokokat kinyitva egyszerre vet véget az emberek hasztalan küzdelmének, hogy Darwin törvénye alapján a változásokhoz alkalmazkodni képes második generáció vigye tovább az emberiség örökségét.¹⁶ Amikor utóbbi mellett dönt és a tokok kinyitásával mindenki számára belélegezhetővé válik a fertőzést okozó gomba, a haldokló Parks őrmester Caldwell korábbi szavait idézve kijelenti, hogy vége a világnak. Melanie válasza, miszerint „Nincs vége, csak már nem a maguké” (01:40:54–01:41:01), tovább erősíti az álláspontot, mely a környezet emberi életfeltételekhez való igazításával szemben a magához a környezethez való, az emberek által nem feltétlenül befolyásolható alkalmazkodás kulcsfontosságát hangsúlyozza a túlélésben.

Pandóra szelencéje és Schrödinger macskája

A fentiek alapján megállapítható, hogy Melanie és az általa képviselt hibrid gyermekek bemutatása a *Kiéhezettekben* olyan, a 21. században egyre aktuálisabb problémákra is reagál, mint a tudomány és etika ütközése, valamint a szociális kapcsolatok krízishelyzet okozta átrendeződése. Dr. Caldwell radikális elhivatottsága és megszállottsága az ellenanyag hibrid gyermekekből való kinyerésével felveti a kérdést, hogy az emberiség vajon meddig hajlandó elmenni és áldozatokat

---

¹⁴ Hale, *i. m.*, 349.

¹⁵ *Uo.*, 358.

¹⁶ Dr. Caldwell magyarázata szerint a kórokozó ciklusának következő szakaszában, az úgynevezett érett szaporodási szakaszban, a kiéhezettek egyre nagyobb tömegének összeverődésével testük összefonódik, és hatalmas, futónövényyszerű tekervényt hoz létre. A tekervényben spóratokok képződnek, melyek ha kinyílnak, a kiéhezett kórokozó a levegőbe kerülve belégzés útján is képes terjedni.

hozni az emberi élet fenntartása és meghosszabbítása, valamint a tudományos előrehaladás érdekében. A 21. században virágzó transzhumanizmus egyre világosabb törekvése, hogy a természet törvényeivel szembeszállva megoldja az emberi élet végességének „problémáját”, Benjamin Ross kortárs filozófus szavaival idézve, „a transzhumanista filozófia kudarcáról árulkodik arra vonatkozóan, hogy felmérje, hogy az öregedés és a halál milyen rendezőelvet biztosít magában az életben”.¹⁷ Ross szerint ugyanis „[a]z egyén halandóságának ismerete alapvetően alakítja az ember szemléletét egész életén át, az elfogadás és tolerancia változó szintjén”.¹⁸ McCarthy filmjét ebből a nézőpontból megközelítve lehetségessé válik egy olyan értelmezés megszületése, mely szerint a mű az említett transzhumanista szemléletmódot kérdőjelezi meg, s mely elsősorban a korábban elemzett kettős gyermekszimbolizmusra épül.

A film egészét keretbe foglaló Pandóra-motívumon keresztül Melanie s így a gyermek karaktere értelmezhető az élet körforgásához és a világ alapelveinek érvényesüléséhez szükséges túlélés és pusztulás, élet és halál kettősségének megtestesítőjeként. A mű eredeti angol címe, *The Girl with All the Gifts*, már az első képkockák megjelenése előtt elhelyezi a történetet a mítoszban, s a cselekmény fokozatos kibontakozásával egyértelművé válik, hogy ebben a történetben Pandóra, vagyis az „ajándékhozó”, maga Melanie. A mítoszt Miss Justineau meséli el a hibrid gyermekeknek, mely szerint „Zeusz meg akarta büntetni Epimétheusz büneiért, ezért egy nőt formált agyagból, akit úgy nevezett: Pandóra. Az ajándékhozó” (00:05:54–00:06:37). Pandóra, akit az istenek számos ajándékkal felruháztak, Zeustól egy szelencét is kapott, aminek kinyitását a főisten szigorúan megtiltotta. Kíváncsisága azonban győzedelmeskedett, így „Pandóra kinyitotta a szelencét és azon nyomban minden sorscsapás és gyötrelm, minden balszerencse és a világ összes gonoszága kiözönlött. Ám aztán Pandóra belesett a szelencébe, és talált még valamit a fenékén. A reményt. A kezébe fogta és szabadjára engedte” (00:05:41–00:06:17).

Pandóra történetének fontos eleme, hogy mielőtt a lány kinyitotta volna a szelencét, az emberek nem ismerték sem a szenvedést, sem a halált, a lány kíváncsisága viszont rájuk szabadította őket. Pandóra cselekedete egyértelmű párhuzamban van Melanie végső döntésével, hogy kinyissa a spóratokokat és egyrészt pusztulást hozzon az emberiségre, másrészt viszont önmaga és Miss Justineau vezetésével az alkalmazkodni képes gyermekekből létrehozson egy új társadalmat. Az utóbbi befejezés bizakodó, reményteli felhangja szintén összecseng a mítoszban a doboz mélyén talált reménnyel, ami Miss Justineau magyarázata szerint „az a jó dolog, ami segít elviselni a sok rossz dolgot” (00:06:18–00:06:25). A mítosz-

¹⁷ Benjamin Ross: *The Philosophy of Transhumanism: A Critical Analysis*. Emerald Publishing, 2020. 78.

¹⁸ *Uo.*, 78.

nak számos értelmezése létezik, melyek közül az egyik, hogy a sikerek, a jó dolgok és az élet értékeléséhez szükség van a rossz dolgokra s végső soron a halandóság tudatára is, hiszen, Ross fent említett gondolatához visszakanyarodva, ahhoz viszonyítva nyer értelmet az emberi élet maga. Az tehát, hogy Melanie, az „ajándékhhozó” kislány Dr. Caldwell és a többi ember tiltakozása ellenére a spóratokok kinyitását választja, értelmezhető a film transzhumanizmust megkérdőjelező, azt elvető filozofikus álláspontjaként is. Említést érdemel továbbá, hogy a fennmaradásért harcoló felnőttek egy gyermek keze által lelik halálukat, hiszen ez a momentum önmagában is hangsúlyozza az élet körforgásának szükségességét. A felnőtt karakterek és az általuk megtestesített emberiség ideje lejárt, a természet törvényei szerint egy új generációnak, a Melanie vezette gyermekeknek kell átvennie a helyüket, akik szimbiózisban képesek élni az átalakult világgal. Az elérkezett pusztulás és halál tehát egy új élet reményével párosul, ami a természet törvényei szerint, azt tiszteletben tartva jöhet csak létre.

Az élet és halál egymástól elválaszthatatlan együttese a vizualitás szintjén is megjelenik McCarthy művében, és szorosan összefonódik Melanie alakjával. A film elején a támaszpontot érő támadás során Miss Justineau védelmében Melanie megöl két, a nőt fogva tartó katonát, mely eseményt követően a lány arca a film végéig félig véresen jelenik meg a vásznon (lásd 3. ábra). Fontos kiemelni, hogy a száját és állát takaró vérfolt mindig orrtól lefelé jelenik meg, sosem terjed ki a szemei irányába, így arcának ez a két, tisztán elkülönülő része jelképezheti a benne rejlő kettősséget. Vérben úszó szája, mellyel a levadászott áldozatait marcangolta szét felfogható a lányban megbúvó, másokra halált hozó állati ösztön szimbólumaként. Ezzel szemben a vérfolttól távol elhelyezkedő, kifejező szemei tiszta, gyermeki gondolatait, gazdag érzelmeit és magas intelligenciáját tükrözik, melyek az emberi értékeket, s ezzel magát az életet is hangsúlyozzák. Ez a két, látványosan kontrasztban álló rész azonban harmonikus kölcsönhatásban van jelen a kislányban, hasonló módon, mint ahogyan Melanie szervezete képes szimbiózisban együtt élni a fertőzést terjesztő gombával: élet és halál, túlélés és pusztulás egyszerre jelenik meg Melanie karakterében, hangsúlyozva a kettő elválaszthatatlanságát, azok természetes egyensúlyát.

3. ábra.

A film túlnyomó részében Melanie félig véres arccal jelenik meg.

A tudományos előrehaladás dilemmái mellett a filmben megjelenő társadalmi kapcsolatok és szerepkörök átrendeződése is rávilágíthat a korunk válsághelyze-
teiben érzékelhető mintázatokra. Tamar Granot izraeli pszichológus szerint „A
veszteséget átélt gyermek elveszíti azt a naiv bizalmát, amelyet a gyermekek egy
biztonságos, vidám világban tanúsítanak... Világa valóságosabbá válik, tele az el-
válás és a fájdalom állandó fenyegetésével”.¹⁹ A veszteséget szenvedő, magára
maradt, esetleg a másokról való gondoskodásra kényszerülő gyermek tehát szük-
ségszerűen hátrahagyja a gyermeki világ ártatlanságát, hiszen olyan valóságba
csöppen, ahol egyedül kell helytállnia, magára öltve a hagyományosan a felnőtt-
korhoz kapcsolt viselkedésmintákat és szerepeket. Ezzel a napjainkban is gyerme-
kek tömegeit érintő élethelyzettel kell szembenéznie Melanie-nak is, amikor a
megszokott környezetéből kiszakadva az a kevés, ideálisnak semmiképpen sem
mondható rendszer is eltűnik az életéből, amihez a bázison hozzászokott.

Melanie film eleji ártatlanságát és gyermeteg gondolkodásmódját jól min-
tázza a jelenet, amikor Miss Justineau Pandóra történetét ismertette beszél a vilá-
got elárasztó „sok rosszról”. A lány ugyanis a történet végén gondterhelt tekintet-
tel megkérdezi: „De itt nincsen semmiféle rossz, ugye?” (00:06:18–00:06:41). Ez
a tiszta, hinni akaró hozzáállás egyértelműen a gyerekek mentalitására jellemző,
ami viszont hamar megváltozik, ahogy Melanie egyre többet tud meg az őt körül-
vevő felnőttekről és a világról. Ártatlanságának a körülmények által sürgetett fo-

¹⁹ Tamar Granot: *Without You: Children and Young People Growing Up with Loss and its Effects*, Jessica Kingsley Publishers, 2005. 9–10. (saját fordítás)

kozatos hátrahagyását jelképezheti a kislány macskákkal való kapcsolata is a filmben. A mű elején a cellája falára minden éjjel titokban felragasztott kiscicás kép (lásd 4. ábra) Melanie egyetlen barátjaként értelmezhető. Ez, az akkor még csak a képzeletében létező állat és a vele való kapcsolata még naiv fantáziájának része. Amikor viszont első vadászatára indulva éppen egy macskát sikerül elkapnia és elevenen megennie, Melanie érezhetően kilép ebből a képzelete által alkotott romlatlan világból. Ezt a képet tovább erősíti a lány későbbi visszautalása az állat levadászására, amikor egy macskás posztert nézegetve Miss Justineau megkérdezi, hogy szeretne-e egy kiscicát. Melanie válasza, „Az előbb már ettem” (01:06:30–01:06:36), érzékletesen jelzi, hogy a fejében létező képek új jelentéssréteggel gyarapodtak, s a lány már más szemmel tekint a külvilágra. Ezt az üzenetet még gazdagabban, a „have” ige többértelműségére építve közvetíti az eredeti angol szöveg, melyben a „Do you want a cat?” kérdésre Melanie azt feleli, „I already had one”. Míg a tanárnő kérdése egyértelműen a macska (háziállatként való) birtoklására vonatkozott, Melanie válasza kétféleképpen is felfogható, hiszen a „have” ige itt a „birtokolni” és az „enni” jelentést is felveheti. A korábban látott események alapján a néző számára persze egyértelmű, hogy Melanie az állat elfogyasztásáról beszél. A megfogalmazás szemantikai játékossága azonban némi fekete humorral látja el megszólalását, a jelentés szintjén is hangsúlyozva a kislány tudatának változását. Melanie szavainak többértelmű, összetett mivolta ugyanis rámutathat arra, hogy a kislány saját tapasztalásai útján kezdi komplexitásában észlelni a külvilágot, túllépve a gyermeki létezés leegyszerűsített, naiv keretein.

4. ábra.

Melanie és a titokban a cellája falára ragasztott foltos kiscica.

Ide kapcsolható továbbá a filmben megjelenő Schrödinger macskája gondolatkísérlet is, ami szintén jelképezheti a cudar valósággal való szembenézést, s annak következményeit. A feladványt, hogy Melanie hogyan döntené el a zárt dobozban lévő macskáról, hogy él-e még vagy meghalt, Dr. Caldwelltól kapja, aki arra is megkéri, hogy mondjon egy számot egy és húsz között. Melanie hamar rájön, hogy a szám, amit Caldwellnek választott, egy cella ajtaját jelzi, amelynek Melanie-hoz hasonló lakója aznap rejtélyesen eltűnik. Amikor Caldwell legközelebb számot kér tőle, Melanie a sajátját mondja, hiszen meg akarja tudni, hogy hová tűnt az osztálytársa. Amikor a lányt elviszik, hogy Caldwell felboncolhassa az ellenszer kinyeréséhez, a tudós nő elmagyarázza a feladvány megoldását: a macska élő és halott is egyszerre. Melanie „hülyeségnek” bélyegzi Caldwell magyarázatát, mire ő így válaszol: „Lehetséges. De ezért jöttél ide, nem igaz? A rejtély megoldásáért. Te vagy az, Melanie. Ebben a hasonlatban ha kinyitod a dobozt, magadat találod benne” (00:22:21–00:22:54).

Mivel Melanie úgy döntött, hogy látni akarja, mit rejt a doboz, szembe kell néznie saját létezésének valóságával, mely magában hordozza az élet és a halál, valamint a jó és a rossz valóságának felismerését is. Az, hogy Melanie a szimbolikus doboz kinyitását választja – a Pandóra-mítoszhoz hasonlóan – előrevetíti későbbi döntését, hogy a tokok kinyitásával véget vessen az emberiség haldoklásának és egy új társadalmat hozzon létre saját, a történet során lépésről lépésre kialakított értékrendjének megfelelően. Ez az elhatározás már a valóság racionális felmérésének eredménye, és arra is rámutat, hogy a mű végére Melanie képessé válik nagyobb horderejű, súlyos következményekkel járó döntések meghozatalára, valamint az azokért való felelősségvállalásra. Az, hogy pusztulásra ítéli az emberiséget, nemcsak korruptségük tudomásul vételét és büntetését jelezheti, hanem azt is, hogy Melanie felismeri és el is fogadja saját lényének összetett, meglehetősen ambivalens mivoltát. Míg a film elején a védelmező hős alakjával igyekszik azonosítani magát, mely ideális képbe a hibridségéből adódó vérszomj semmiképpen sem fér bele,²⁰ a történet végére látszólag túllép ezen a leegyszerűsített, jól elkülönülő ellentétekre (jó és rossz, hős és szörny stb.) épülő szemléletmódon, és megbékél önmaga kettősségével, s így a benne megbújó szörnyeteggel is. Az előbbieken elemzett példák mentén jól látható, hogy a McCarthy által fim-

---

²⁰ Miatán Miss Justineau védelmében a bázist ért támadás káoszában Melanie megöli a nőt fogva tartó két katonát, látszólag csalódást és büntudatot érez. Amikor a tanár nő ahhoz a hős kislányhoz hasonlítja Melanie-t, aki a lány korábban kitalált és elmesélt történetében megvédi a jóságos és csodaszép nőt egy szörnyetegtől, Melanie tiltakozik, mondván, hogy ő nem olyan, mint az a lány, hiszen a kitalált kislány (vele ellentétben) nem evett embert (00:33:00–00:33:20).

vászonra festett gyermek alakja hogyan tükrözheti a 21. században kritikus helyzetbe kerülő, a túlélésért harcoló, valamint saját identitását is kereső gyermek dilemmáit és nehézségeit

Összefoglalás

Noha a *Kiéhezettek* nem fogható fel egy konkrét 21. századi katasztrófa elbeszéléseként, a fentiekben kibontott jellemvonásai alapján megállapítható, hogy az ábrázolt krízishelyzet, valamint az ennek hatására gyökeresen megváltozó felnőtt-gyermek erőviszonyok és szociális szerepek értelmezhetők a mai válságok közepette megjelenő etikai kérdések és átrendeződő kapcsolat-dinamikák kommentárjaként. A műben a gyilkos gombával szimbiotikus kapcsolat kiépítésére képes gyermekkaraktereket képviselő Melanie egyszerre jelenik meg a pusztítás és a túlélés, a halál és az élet jelképeként. A hibrid gyermekek túlélés reményeként való felfogása két különböző nézőponton keresztül kerül közvetítésre a filmben.

Melanie és társai tehát a fertőzés ellenszerének megalkotásáért kétségbeesetten harcoló emberek szemszögéből az emberiség életben tartásának *eszközeként*, míg az emberi értékek evolúción keresztül történő megőrzése szempontjából a túlélés *alanyaként* értelmezhetők. Ennek megfelelően a műben különböző filozófiai irányzatok ütközése tapasztalható, mely jelenség a kortárs tudományos törekvések s mindenekelőtt a humanizmus és a transzhumanizmus nézeteinek megkérdőjelezését vonja maga után. A McCarthy filmjét keretbe foglaló Pandóra-mítosz és az ennek összefüggésében vizsgált Schrödinger macskája gondolkísérlet elemzésével továbbá az is megállapítható, hogy a *Kiéhezettek* gyermekábrázolása nemcsak a 21. században gyakran felmerülő tudományos-etikai dilemmákra reagál, hanem a válság sújtotta társadalmakban megfigyelhető felnőtt-gyermek erőviszonyok eltolódására, valamint a hagyományos szerepkörök felbomlására is. McCarthy filmje tehát egy olyan, a klasszikus zombi filmek korlátain túllépő alkotás, mely egy problematikusabb, árnyaltabb posztapokaliptikus helyzetbe ragadva készíti a nézőt, hogy szembenézzen saját korának kétségeivel és problémáival.

Egy elfeledett építészmérnök – Csanak József

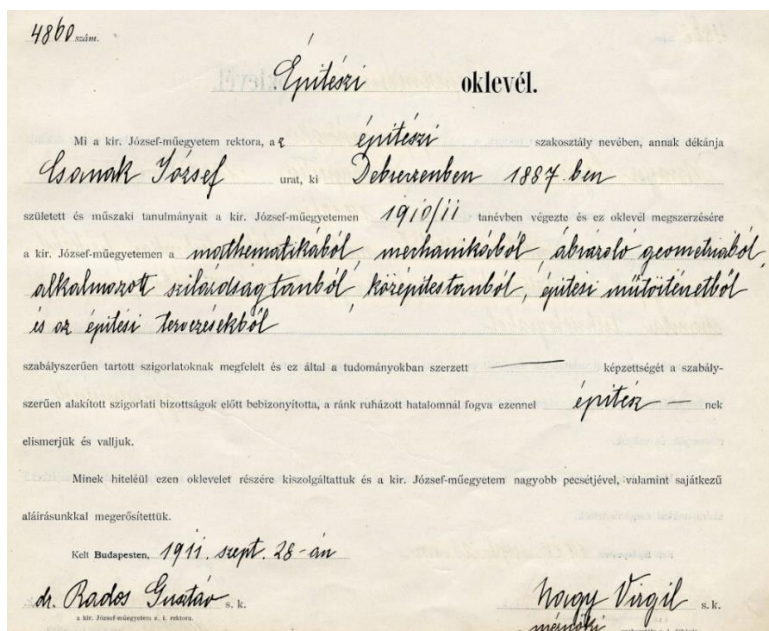
Nyul Imre

helytörténész, ny. középiskolai tanár

Csanak József építészmérnök életéről nagyon kevés információ ismert. Legtöbb helyen munkáinál csak két építményét említik, a debreceni Mester utcai református templomot és a cserkészházat.

Élete

Csanak József építészmérnök 1887. július 21-én született Debrecenben. Nagyszülei Csanak József (1820–1900) debreceni fűszer- és gyarmatáru-kereskedő, mecénás és Várady-Szabó Eszter (1826–1890) voltak. Szülei Csanak József (1856–1937), aki apja halála után folytatta a kereskedést, és Lucich Margit (1866–1945) voltak. A legifjabb Csanak József – a családban Dodi – nem folytatta ősei szakmáját. Középiskolai tanulmányait a debreceni Református Főgimnáziumban végezte 1905-ben. 1911-ben diplomát szerzett a Magyar Királyi József-Műegyetemen. Végzettsége szerint építészmérnök lett, és építész engedéllyel is rendelkezett.

A Budapesti Mérnöki Kamara, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagja, majd 1937-től az utóbbi debreceni osztályának alelnöke volt.¹ 1934-ben Csanak József építésmérnököt báró Vay László főispán törvényhatósági bizottsági műszaki tanácsosnak nevezte ki. 1927-ban a Hortobágyi Téglagyár Rt. felügyelőbizottságában kapott megbízást,² illetve a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Rt. igazgatósági tagja volt. A gazdasági válság után kevés építészeti megrendelést kapott, ezért elvállalta az utóbbi gyár igazgatását, a dokumentumok szerint ezt 1935 és 1943 között látta el. Az 1944 júniusi bombázásokig itt, a Nagyállomás közeli Ispotály utca 5. szám alatt, az igazgatói lakásban éltek, ami a bombázások során elpusztult, vele együtt az építész tervei, iratai. Cserkészvezetőként is tevékenykedett.

A Nagyerdei körút 6. szám alatti szép villában – a fellelhető adatok szerint – 1910-ben ifjabb Csanak József kereskedő és felesége, Lucich Margit élt.³ A fiú 1891-ben vette meg apjától az értékes ingatlant. 1931-ig a legifjabb Csanak József építésmérnök is itt élt, itt volt az irodája. A gazdasági válság a Csanak-kereskedést sem kerülte el. 1934-ben elárverezték a házat a telekkel együtt. A háború után egy kisebb ház állt a villa helyén, majd pedig a Postás üdülő épült fel a területén (jelenleg felsőoktatási kollégium, a Református Egyház tulajdona).

ifj. Csanak József kereskedő háza (képeslap)

¹ Magyar Mérnök 1937. június 6. 167. p.

² Magyar Pénzügyi Compass 1927.

³ Debreczen belsőségének házjegyzéke 1910.

Az építész 1911-ben megnősült, felesége, Békessy Ilona Irén (1888. május 15. – 1946. október 19.) – a családban Patyi – Békessy Béla huszártiszt, olimpiai ezüstérmes kardvívó testvére. A megtalálható dokumentumok szerint az ifjú házaspár 1911 és 1914 között Budapesten élt.⁴ Ebből az időszakból származó munkáiról nem sikerült információkat fellelni. Egyetlen gyermekük született, Csanak József Tibor, aki magyar királyi százados lett. Hívták a Néphadseregbe is, de inkább polgári foglalkozást választott, Gyöngyösön gumijavító műhelyt nyitott, majd a helyi KTSZ-ben dolgozott, amelynek később az elnöke lett. Három gyermekük született, Zsuzsanna valamint az ikrek, András és Tibor.⁵

Csanak József építész

Csanak József építész az I. világháborúban a 2-es honvéd huszárezredben szolgált, mint tartalékos mérnök hadnagy, majd főhadnagy.⁶ „*Felsége [...] az el-lenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül legfelső dicsérő elismerésével (Signum Laudis)*⁷ tüntette ki.”⁸ Ebből az időből a Bihari Múzeum jóvoltából egy fénykép is előkerült Csanak József építészről.⁹ Hogy a II. világháború idején milyen beosztásban tevékenykedett, nem ismert. Debrecenből 1944 decemberében hurcolták el a Szovjetunióba. A nyilvántartások szerint hivatalosan 1945. február 1-jén került orosz hadifogságba, mint főhadnagy.¹⁰ A jereváni 115. sz. főtábor, 1. sz. táborrészlegében őrizték. Az ottani hadifoglyok építették fel a helyi

⁴ Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1912–1914. és A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet évkönyve, 1912–1914. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára - Személyes Ügyek, 1916.

⁵ Az építész felmenőit és utódait lásd később.

⁶ A nyilvántartásban főhadnagyként szerepel, viszont a fényképen a rangjelzése századosra utal.

⁷ Katonai Érdemérem

⁸ A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1915. március 7.

⁹ BM AdF.203-2010 Bihari Múzeum Fotótár

¹⁰ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltára nyilvántartása, halálakor főhadnagyként szerepelt

alumíniumgyárat és a kanakeri vízi erőművet. Itt hunyt el 1946. január 15-én. Sírja a gyár közelében található katonai temetőben ma is megtalálható.¹¹

Csanak József főleg Debrecenben és környékén dolgozott. Alkotásain előszeretettel használta a debreceni gyár klinkertégláit. De nézzük időrendben építészeti munkáit.

Debreceni építészeti munkái

Már fiatal mérnökként, 1918-ban ő is pályázatot nyújtott be a debreceni új köztemető néhány épületének tervpályázatára. Helyezést nem ért el, de 500 koronáért megvásárolták a tervét.¹²

1922-ben a Piac utca 23. alatti Sesztina-ház utcai frontján is átalakítást végeztek. *„Ekkor csatolták a lépcsőházi kapualjat »kis iroda« néven az üzlethez és építették át a Simonffy utcai sarok felé eső kis üzlethelyiséget, melyben addig lát-szerészüzlet és műhely működött, lépcsőházi bejáró kapualjja. A terveket Csanak József műépítész készítette a Tiszántúli Építő Rt. nevében, amely cég azután a kivitelezést is végrehajtotta.”*¹³

A Simonyi út 21. számú házat Kovács Gyula vaskereskedő lánya és férje, dr. Mező Sándor ügyész, főállamügyész örökölte. 1924-ben Mező Sándor ingatlan-tulajdonos toldalék építésére, később belső átalakításra, még később egy önálló udvari melléképület építésére kapott engedélyt. A terveken: „Csanak sk. okl. építész” aláírása olvasható. Többszöri átalakítás után 1958-tól a mai napig óvoda működik az épületben.

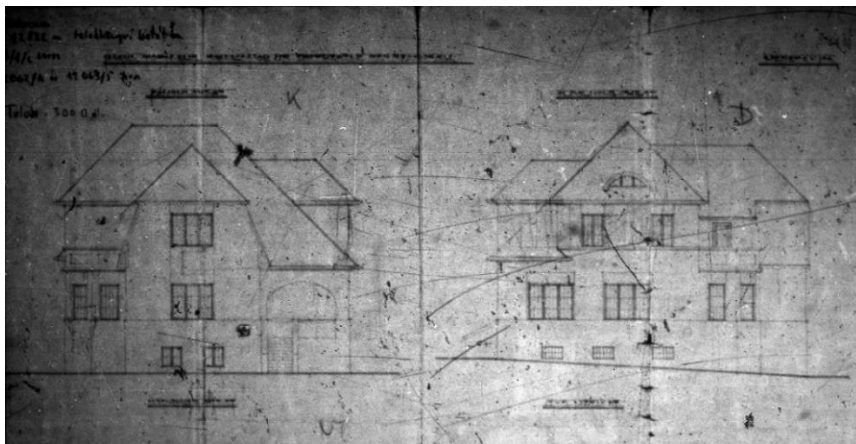
A mai Bessenyei utca 4. szám alatti villa építésére dr. Tóth Emil (1875–1944) árszékeny elnök kért engedélyt 1927-ben. A ház pincei részében világos pincét, mosókonyhát, kamrát, a földszinten 3 szobát, konyhát, teraszt, az emeleten egy szobát, cselédszobát, fürdőszobát és teraszt alakítottak ki. A ház tervezője és építője Csanak József volt.¹⁴ 1944-ben dr. Papp Károly egyetemi tanár jelentette a ház háborús sérüléseit. 1969-ben manzárdszobát építettek rá. Az egyemeletes villa 1975-től helyi védelem alatt áll.

¹¹ Dupka Károly: Magyar gulág-gupvi-rabok Eurázsiaiban. Ungvár-Budapest, 2021. 312–316. p. és Pesti Hírlap 1992. október 16. 5. p. és a jereváni hadisír nyilvántartás

¹² Vállalkozók és Iparosok Lapja 1918. április 20.

¹³ Nagybákay Antal Zelmos: Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. In. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1991. Debrecen, 1993. 168. p.

¹⁴ DMJV PH Mikrofilmtára

*Bessenyei u. 4.*¹⁵

A Szent Anna utca 24. szám alatt, a Svetits leányintézet területén, az udvar hátsó részén, az iskolához csatlakozóan épült fel a Miasszonyunk nővérei tanítórend háromemeletes rendháza, amelyet Csanak József tervezett, és ő irányította az építkezést is. A munkálatokra 1930 végén kerestek vállalkozókat, és már 1931. szeptember 1-jén át is adták rendeltetésének. A nővérek két nappali dolgozóhelyiséget és önálló cellákat kaptak. Az épületet központi fűtéssel látták el. Az alagsorba került a növendékek ebédlője a konyha mellé. A rendház építése a tervezett összeg felébe, 210.000 pengőbe került.¹⁶

*A rendház udvar felőli része (1976)
(balra)*¹⁷

*a hátsó része (1985) (balra)*¹⁸

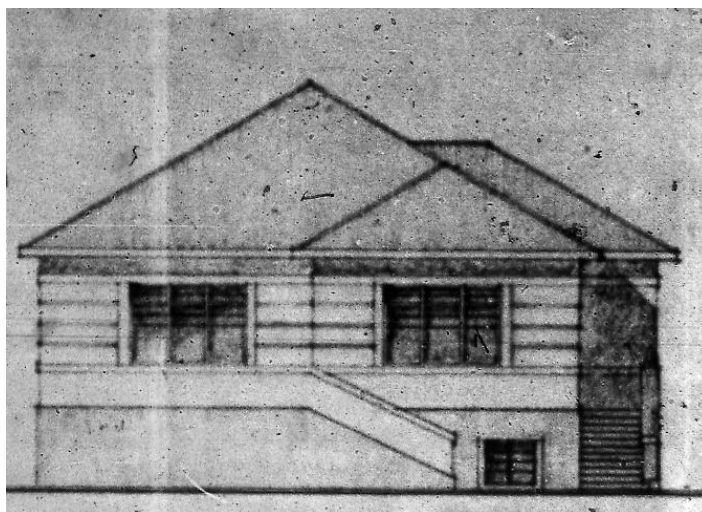
¹⁵ DMJV PH Mikrofilmtára

¹⁶ Mellau Márton: A Svetits leánynevelő intézet félszázéves története 1896–1948. Budapest, 2011. 105–108. p. A szöveget gondozta: Géczy M. Erzsébet SSDN

¹⁷ Géczy M. Erzsébet SSDN

¹⁸ Új Ember 1985. szeptember 22. 2. p.

A Bessenyei utca 6. szám alatt 1931-ben Simonffy (Rutter) Miklós (1892–1975), a posta műszaki igazgatója és felesége, Tamássy Anna (1894–1984) kért házépítési engedélyt a háromszoba-konyhás házra. A ház tervezője és építője Csanak József volt. Simonffy a háború után is megtartotta állását, az 1960-as évek elején onnan ment nyugdíjba. Az ingatlan 1987-ben még ifj. dr. Simonffy Miklós (1921–?) birtokában volt. 1987-ben egy hatlakásos társasház épült a villa helyére, amit kibővítettek, és panzió működött az épületben, ami azóta bezárt.

Bessenyei u. 6.¹⁹

Debrecen város közgyűlése a Csónakázó-tavat²⁰ a cserkészek részére engedte át az 1920-as évek végén. A Debreceni Cserkészkerület cserkészház építését határozta el. A cserkészház tervét Csanak József műépítész, cserkésztiszt készítette el. Az épület magában foglalt egy hatalmas termet, amely nyáron cserkészcélokot szolgált, míg a téli korcsolyaszezonban melegedőül használták. Volt benne hálóterem a vendégcsapatok részére, két tiszt szoba, továbbá a csónakház és egy mosdóterem zuhannyal berendezve. Az épület külső formájában erdészlakszerű, tornyos kivitelű volt, ún. „dorongház”.²¹ A cserkészházat 1932. október 2-án avatták fel. Csanak József tervezte az itteni lőteret is, amelyet 25–50–75 méteres lőállásokkal alakítottak ki, hogy a legkisebb cserkészekről a legnagyobbakig gyakorolhassák a céllovást.

¹⁹ DMJV PH Mikrofilmtára

²⁰ A Boldogfalvakert északi részén, a budapesti vasútvonal mellett

²¹ Debreczeni Ujság 1932. június 5. 11. p.

*Cserkészház*²²

*Cserkészház (1932)*²³

*Cserkészház (1934)*²⁴

A Csanak József utca 11. számú földszintes villát 1932-ben Békessy Jenő (1874–1958) agrármérnök, miniszteri tanácsos és felesége, Cordier Hermin (1884–1961) építtette. Békessy Jenő a magyarországi állattenyésztés egyik jeles

²² képeslap

²³ Déri Múzeum 2019.178.1 Aszmann Ferenc 1932. június 5. 11. p.

²⁴ Déri Múzeum 000813 Kozmann Gusztáv 1934

irányítója volt. A ház tervezője Csanak József (Békessy Jenő sógora). Az épületet 2003-ban lebontották, helyén ma egy társasház áll.

Csanak József utca 11.²⁵

Debrecen nyugati felén korábban nem volt református templom, így 1928-ban a református presbitérium elhatározta, hogy a Mester utca végén építenek egyet. A telket már 1929-ben erre a célra kijelölte a város, de csak egy évtized múlva épült fel a templom, amelynek alapját 1937 augusztusában rakták le. A nyolcvanezer pengős építési költséget Tóth Lajos 62 éves kályhásmeister adománya fedezte. A templom Csanak József tervei alapján készült, az építési munka vezetője is ő volt, aki magyaros-székely-eklektikus stílusban tervezte meg. A templomhoz több tervet is készített. A Mester utcai református templomot 1938. augusztus 21-én szentelték fel. A torony magassága a csillagig 40 méter. A templom főhajója 26,52 méter hosszú, 11,26 méter széles. A belső magasság 8 és 9 méter. A templom 600 ülőhellyel rendelkezett.

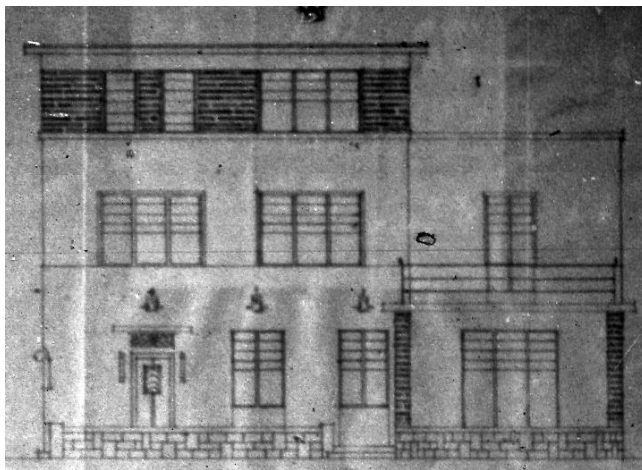
---

²⁵ DMJV PH Mikrofilmtára

Csanak József tervei (a jobb oldali valósult meg)²⁶

A Csanak József utca 15. számú ház építésére dr. Wiener László nagykereskedő és Wiener György kért engedélyt 1931-ben. A kétemeletes, háromszoba-összkomfortos ház tervezője és építője Csanak József. Az épületet 2007-ben lebontották, helyén a szomszédos üdülő parkolót alakított ki.

Csanak József u. 15.²⁷

²⁶ Kántor Anita gyűjteménye

²⁷ DMJV PH Mikrofilmtára

A Kossuth utca 21. szám alatti Angol királynő szálloda kávéházát 1934-ben alakították át Csanak József művészi tervei szerint,²⁸ majd 1939-ben az ő tervei alapján toldalékot építettek hozzá.²⁹

1936 áprilisára Csanak József építész készítette el a debreceni városháza nagy tanácstermének átalakítása során a zárt karzat kialakítási tervét. A helyiség födémszerkezetét akkor alakították mai formájára. Azzal együtt a nagyterem előcsarnoka fölött az addig nyitott belső függőerkély helyett zárt karzatos alakítottak ki, amelyet továbbra is a padlásfeljáróból lehet megközelíteni. Az előcsarnok és a polgármesteri előtér között nyílik az a folyosói ajtó, ahonnan lépcső vezet egyenesen fel a padláshoz, illetve itt nyílik balra a karzat ajtaja.³⁰

Csanak József dolgozott a Debreceni Kölcsönös Segélyező Egylet (Kossuth u. 8.) székházának felújításán. A nemrég lebontott Kürtös utcai Syposs-villára 1924-ben az ő tervei alapján építettek emeletet. Az Országos Társadalombiztosító Intézet Debrecenben építendő bérházának tervpályázatán a bírálóbizottság az 1000 pengős pályadíjat Csanak Józsefnek is odaítélte 1926-ban. Pályatervet küldött be többek között 1926-ban Rimanóczy Gyulával közösen az új városháza épületére, amit ötezer pengőért megvásárolt a város. Ugyanebben az évben önállóan a vágóhíd hűtőházára, 1936-ban a Magoss György téri országzászlóra, 1938-ban a nagyerdei gyógyszállóra, 1939-ben a Böszörményi úti gazdasági tanintézetre, 1942-ben a hajdúszoboszlói OTI üdülőházra is pályázott. Több esetben szakértőnek, pályázatok elbírálójának is felkérte a város.

Berettyóújfalui építési munkái

Csanak József legtöbb munkája a mai Hajdú-Bihar vármegyében Berettyóújfaluhoz kötődik, több helyen Berettyóújfalu építésének nevezik. Ottani tevékenységei kronologikus sorrendben:

1921-ben indult a berettyóújfalui 19 házból álló tisztviselőtelep kialakítása. Az épületek terveit Csanak József készítette el. A megvalósult telep házait így jellemezték: *„A házak változatos képet mutatnak, mégis Csanakra és a korra egyaránt jellemző karakterjegyeket hordoznak. A villaszerű épületek lábazatkialakítása és magastetőinek formája Kós Károly és körének építészetét idézik.”*³¹

²⁸ 8 Órai Ujság, 1934. június 9. 9. p.

²⁹ DMJV PH Mikrofilmtára

³⁰ DMJV PH Mikrofilmtára és Papp József szíves közlése

³¹ Megyeri-Pálffy Zoltán: Nagys. dr. Barcsay László kir. járásbíró úr lakóháza In. Bihari Múzeum évkönyve 2018. 34. p.

A tisztviselőtelep (képeslap)

A tisztviselőtelep legnagyobb épülete az ún. alispáni-lak. Ma zeneiskola működik az épületben.

Alispáni-lak, (1930)³²

ma zeneiskola³³

1926-ban rendelte el Berettyóújfalú a községi önálló gazdasági népiskola felépítését a Debrecenbe vezető út mellett, és a következő év júniusára el is készültek

³² Pesti Hírlap Naptára 1930.

³³ Berettyóújfalui Zeneiskola

az új épületek. A terveket a debreceni építész-mérnök, Csanak József készítette. (Az épületet lebontották.)

A gazdasági népiskola épületei (reprodukció)

1927. október 16-án avatták fel Berettyóújfaluban a Leventeházat. Az ünnepségeken Horthy Miklós kormányzó személyesen vett részt. A Csanak József építész-mérnök által tervezett Leventeház öt hálóteremmel nyitotta meg kapuit, amely a leventeoktatóknak és a téli gazdasági iskola növendékeinek biztosított szállást. A földszinten kapott helyet a tágas díszterem színpaddal, öltözőkkel és vetítőkamrával, így a leventeház a község kultúrháza is volt egyben. A díszterem előadásokon kívül sportfoglalkozások helyszínéül is szolgált. A Leventeház ad helyet napjainkban a Nadányi Zoltán Művelődési Központnak, megőrizve eredeti kialakítását.

Leventeház (1930)³⁴

művelődési ház 1960 körül³⁵

A „Bihar vármegyei Gróf Tisza István közkórház” terveinek elkészítésével a vármegye Csanak Józsefet bízta meg. Az építész a vármegyei tiszti főorvossal együtt, tájékozódás céljából részt vett a düsseldorfi nemzetközi orvoskongresszuson és kiállításon, hogy ott a legmodernebb kórházépítést és -berendezést megismerjék. Hasonlóan a debreceni klinikához, Csanak is villaszerű pavilonok tervét készítette el, de a szűk telek miatt kisebb épületeket tervezett. Az első kapavágások 1927 őszén történtek, s 1928 nyarán már az összes épület tető alá került. Az ünnepélyes megnyitóra 1928. október 28-án került sor, de több belsőszerezési munkát 1929 tavaszáig elhúzódt. A következő egységek készültek el: főépület (sebészet, belgyógyászat, szülészet, gazdasági hivatal, laboratóriumok stb.), tüdőpavilon, gyermekpavilon, gazdasági épület, fertőtlenítő, ravatalozó, orvosi lakóház, növényház és garázs. A régi épületek közül négy még ma is megtalálható. Némelyiket átalakították, illetve közvetlen közelükben modern, a régiekhez nem illeszkedő új kórházi egységeket építettek. A régi épületek már nem minden esetben szolgálják egykori funkciójukat.

³⁴ Pesti Hírlap Naptára 1930.

³⁵ BM X.20. Művelődési ház Bihari Múzeum Fotótár

A kórház főépülete, 1929³⁶

A Berettyóújfalui Bihari Múzeumnak köszönhetően sikerült a kórház további régi épületeit bemutatni.³⁷

*A kórház műtőraktusa
(BM IV.90.71.1_5)*

*A kórház tüdőpavilonja
(BM IV.90.71.1_2)*

³⁶ Bihar vármegye tíz évvel Trianon után: Csonka-Bihar vármegye revíziós emlékalbuma. Pécs, 1930.

³⁷ BM IV.90.71.1. Kórházi album – Bihari Múzeum, Általános Történeti Dokumentumok Gyűjteménye

A kórház gyermekpavilonja (BM IV.90.71.1_4)

Orvosi lak (BM IV.90.71.1_1)

A kórházi ravatalozó (BM IV.90.71.1_6)

A kórház konyhaépülete (BM IV.90.71.1_3)

Derecskei építési munkája

Az építész nagyapja születési helyén is letette névjegyét.

1929-ben Csanak József építésmérnököt, mint királyi törvényszéki hiteles szakértőt kérték fel, hogy készítsen előzetes szakvéleményt a derecskei református egyház tulajdonát képező iskolák tatarozásáról, illetve átépítéséről, az előforduló összes problémáról. Majd elkészítette az ezekkel kapcsolatos szakértői véleményt a felmerülő hibákról, károkról, illetve ezek okait is feltárta. Az 1929. november 20-án elkészült szakértői véleményében kimutatta, hogy a felmerülő költségek elérnék az újonnan való építés költségét. Ezek után megbízták, hogy tervezze meg a derecskei református elemi népiskola 10 tantermes épületét. A kör-

nyék legnagyobb iskolája volt, alagsori tornaszobája szintén az elsők között létesült. Az épület modern art deco stílusban, pártázatos³⁸ jellegű attikával, klinkertégla díszítéssel, igényesen kidolgozott részletképzéssel készült.³⁹ Az új iskolát 1930. november 12-én adták át ünnepség keretében. Az épület ma szépen felújítva a Bocskai István Általános Iskolának ad otthont a Szováti út 2. szám alatt.

(reprodukció)

Balatonboglári építészeti munkái

Az O.R.T.E. (Országos Református Tanáregyesület) balatonboglári üdülőtelepén is dolgozott Csanak József. Erről így számolt be a Protestáns Tanügyi Szemle 1934/8. száma: *„Teljes joggal és büszke örömmel állapíthatjuk meg, hogy a tavaszi hónapokban Csanak mérnök úr által ellenőrzött, ritka becsülettel keresztülvitt építkezések és tatarozások folytán üdülőtelepünk egyike lett a Balatonpart legszébb és legkényelmesebb nyaralóinak. A múlhatatlanul fontos szükségletet pótló, méreteiben és kivitelében impozáns ebédlő-társalgóterem újonnan való építése, a Mária-villa nyitott terraszának ízléses emeleti kiképzése, az Alfréd-laknak praktikus átalakítása és tatarozása, a párját ritkító merész mólókiszögellésnek masszív megerősítése, a Balaton partján oly ritka higiénikus, jóízű vízvezetéki víznek a*

³⁸ pártázat: A homlokfal felső szegélyéből kiugró, változatos formájú, az épület díszítésére való kis ormok sora.

³⁹ Derecske város integrált településfejlesztési stratégiájának megalapozó vizsgálata. Derecske, 2015.

bekapcsolása, fürdőszoba létesítése valóban alkalmas arra, hogy a kényesebb esztétikai és célszerűségi igényeket is kielégíthesse.”

Az egyértelmű, hogy az ebédlőt Csanak József tervezte és építette. Az 1912-ben épült Mária-villa tetőteraszára emeletet épített. Az Alfréd-lakon átépítést, felújítást végzett.⁴⁰ 1945 után a Magyar Vöröskereszt majd a Magyar Cionista Szövetség Mizrahi Szakosztálya használta, egy ideig az O.R.T.E. is, végül az államosítás áldozata lett.⁴¹ Az ebédlőt lebontották, a Mária-villa ma is áll, az Alfréd-lakról nincs információ.⁴²

Csanak által épített ebédlő

Az általa felújított Mária-villa (1940)

Képzőművészeti tevékenysége

Nemcsak építészeti munkái voltak, hanem szobrászati alkotásai is díszítik/díszítették Debrecent.

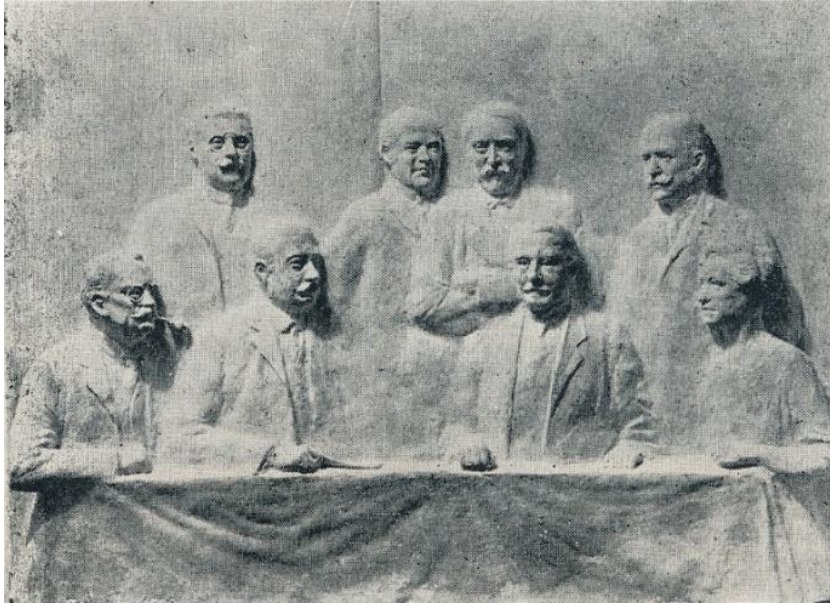
A Nagyerdei körút 68. szám alatti Sesztina-villa teraszának falán, Déri Frigyes 1921. május 11-i látogatásának emlékére – Déri Frigyes ekkor kötötte ki, hogy a gyűjteményét véglegesen Debrecenben helyezték el – egy bronz domborművet helyeztek el, amelyet Csanak József műépítész készített. Az alkotás alapján meg lehetett ismerni minden akkoriban a gyűjteményről tárgyaló személyt. Az ülő sor balról jobbra: Zoltai Lajos múzeumigazgató, Csóka Sámuel helyettes polgármester, Déri Frigyes, Sesztina Jenőné; álló sor balról jobbra: dr. Csűrös Ferenc kultúratanácsnok, dr. Tihamér Lajos miniszteri osztálytanácsos, dr. Czákó Elemér helyettes államtitkár és Sesztina Jenő. Egy 1990-es visszaemlékezés szerint a

⁴⁰ Protestáns Tanügyi Szemle 1934/5. 214. p.

⁴¹ Szabadi István: Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) története 1902–2002. Debrecen, 2002.

⁴² Béres Krisztina Balatonboglári Lukács Károly Városi Könyvtár

bronztablát 1945 áprilisában ismeretlen tettesek a terasz falából kivésték és eltulajdonították (azt mondják, éppen fémgyűjtő hét volt akkortájt). Sajnos csak fénykép maradt fenn róla.⁴³

1923 szeptemberében Déri Frigyes harmadszorra látogatott Debrecenbe a múzeum témájáról tárgyalni, akkor Déri az ősi Csanak-villában (Csanak József utca 7.) szállt meg. Ebben az időben özv. Láposy Ferencné, Csanak Róza (1850–1934), a mecénás Csanak József lánya élt a villában. A látogatás emlékére a ház falán emléktablát helyeztek el 1925-ben. A tábla szövege: „*Itt lakott Déri Frigyes 1923. szept. 1–4.*” A márványtablát – amely ma is megtalálható – Csanak József műépítész és szobrász készítette.⁴⁴

⁴³ Déri Múzeumi Vezető. 1939. II. kiadás 9. p.

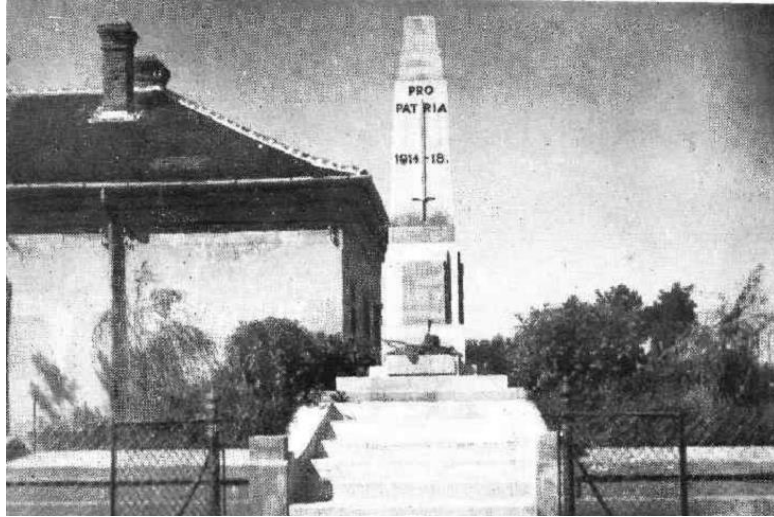
⁴⁴ Egyetértés 1925. március 29. 5. p.

A 2-es honvéd huszárezred emlékoszlopa a Nyugati utcai laktanyában állt. 1922-ben a laktanyában gyűltek össze az egykori ezred tagjai, hogy megemlékezzenek az 1914-es harcba indulásukról. Ekkor határozták el, hogy a háborúban hősi halált halt bajtársaik emlékére emlékoszlopot állítanak. Erre 114.000 koronát adtak össze. Az emlékoszlop elkészítésére Csanak Józsefet kérték fel,⁴⁵ aki szintén az ezredben szolgált. Az emlékmű leleplezésére 1924. szeptember 21-én került sor. Talapzatát cserfa koszorún fekvő kard és huszárcsákó díszítette. Az oszlop homlokzatán az ég felé nyúló kard két oldalán a PRO PÁTRIA 1914–18 felirat volt olvasható. A kard alatt volt gróf Tisza István neve arany betűkkel, ez alatt a 13 hősi halált halt tiszt neve szintén arany betűkkel vésve. A mű többi oldalán a hősi halált halt 450 huszár és altiszt neve volt fekete betűkkel. 1945 után az emlékoszlop eltűnt, sorsa ismeretlen.

---

⁴⁵ Magyarország 1922. augusztus 27. 6. p. és Egyetértés 1924. szeptember 23. 4. p. és vcsj.eu (2021. november 2.)

A bombamerénylet emléktáblája az Iparkamara utca 2. számú épület első emeleti ablakai között található. A görögkatolikus Miklósy püspök ideiglenes székhelyül Debrecent, az iparkamara székházát választotta. Az 1914. február 23-án történt bombamerényletnek három áldozata volt: a püspök helynöke, titkára és az egyházmegyei ügyész. A támadást a püspök ellen tervezték, de a csomagba rejtett bomba célt tévesztett. Az emléktáblát Csanak József építész tervezte. A mű avatására 1932. február 23-án került sor. Az emléktábla szövege: *„Emlékül a világháború első halottainak: Jaczkovics Mihály gör. kath. vikáriusnak, Slepkovszky János püspöki titkárnak és dr. Csath Sándor ügyésznek, akik 1914. febr. 23-án e házban bombamerényletnek estek áldozatul.”* A fénykép 2022-ben készült.⁴⁶

---

⁴⁶ Hógye Lajos

Debreczeni Ferenc (1892–1931) autóbalesetben elhunyt cserkészvezető sírjára⁴⁷ Csanak József tervezett síremléket, amit a Debreceni Műkőgyár készített el. A mű egy cserkészfiút jelenít meg, amint koszorút helyez a sírhantra. A cserkészalak melletti kőtáblán az a két mondat áll, amelyet Debreczeni Ferenc a katasztrófa reggelén papírra vetett, s amelyet a debreceni hősi halottak emlékművének megkoszorúzásánál emlékbeszéde mottójául szánt: *„Az élet csak akkor szép, ha a másokért tudunk élni. A halál is csak akkor igazán szép, ha másért tudunk halni...”*⁴⁸. A síremléket 1934. október 14-én avatták fel. Védett síremlék. (A fotón Csanak József is látható.)⁴⁹

⁴⁷ 5. tábla, bal oldali középső sor, 72. sír

⁴⁸ Debreczeni Képes Kalendárium 1935. 138–139. p.

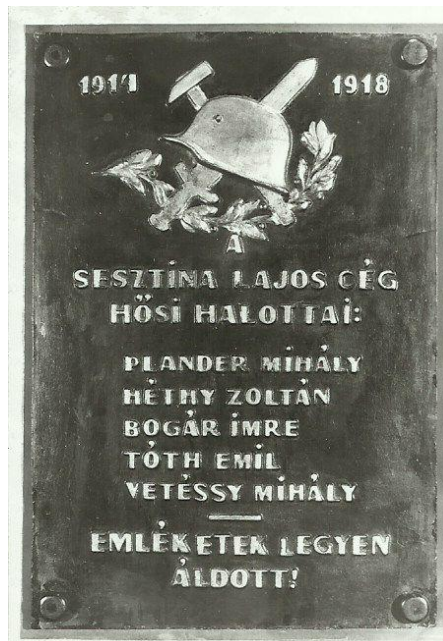
⁴⁹ Magyar Cserkész 1934. október 1. 27. p.

A Sesztina-cég hősi halottjainak emléktáblája a Piac utca 23. szám alatti Sesztina kereskedés falán állt. Az első világháborúban a cég öt alkalmazottja halt hősi halált: Plander Mihály raktárnok, Héthy Zoltán, Tóth Emil segédek, Bogár Imre boltoszolga és Vetéssi Mihály tanuló. Az 50×70 cm-es emléktáblát Csanak József műépítész tervezte, és a debreceni Bocskay Vasöntöde készítette el. Felül 1914–1918 dátum áll, középen tölgyfalevéllal övezett bajonett, rohamsisak, kalapács van. Ez alatt a következő felírás: „*Sesztina Lajos cég hősi halottai: Plander Mihály, Héthy Zoltán, Bogár Imre, Tóth Emil, Vetéssi Mihály Emléketek legyen áldott!*” Az emlékművet 1935. május 25-én leplezték le. 1949-ben, a cég államosításakor az emléktáblát eltávolították, ma a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum őrzi.

*Az emléktábla az eredeti helyén,
1936⁵⁰*

Az emléktábla⁵¹

Békessy Béla huszártiszt, olimpiai második helyezett kardvívó domborművét eredetileg 2002. november 13-án avatták fel a Békessy Béla Általános Iskolában. Az alkotást az olimpikon húgának unokája, Dalmy Tibor adományozta az iskolának. Az iskola megszűnése után a domborművet az emléktáblával együtt lebontották. Sokáig nem tudtam róla, mígnem egy fotózás alkalmával a Kossuth lakatnyában találtam rá. A bronz domborművön az egykori vívó arcképe látható bal profilból, alatta pedig a neve. A megszűnt iskola vezetése a laktanyának ajánlotta fel az alkotást, amit 2004-ben helyeztek el a laktanya Békessy Béláról elnevezett sportsarnoka elé.

⁵⁰ Déri Múzeum 3624P Horváth István 1936

⁵¹ reprodukció

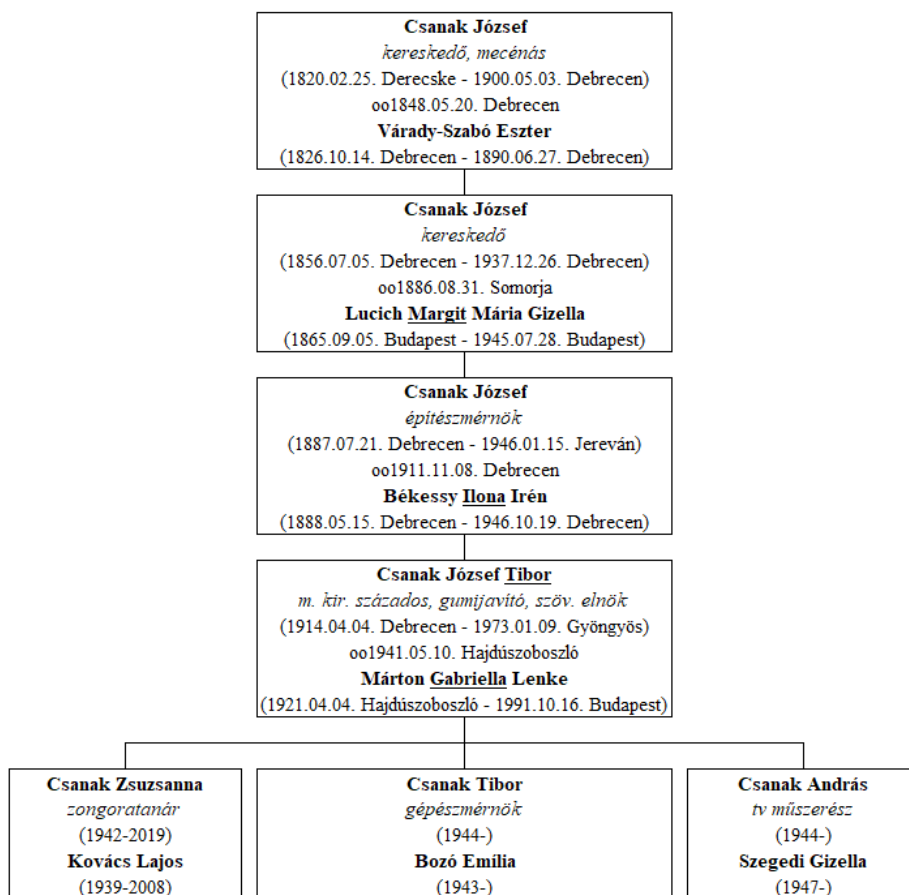
Érmeket, plaketteket is készített, többek között a „Magyar Cserkész Szövetség IX. kerülete Debrecen 1921–1931.” feliratú érmét, két méretben. A bronzplakett mérete 68,5×50,5 mm, illetve 44×31,5 mm. Az utóbbit a cserkészcsapat mindegyik tagja viselhette.

A másik ismert kisplasztikája Kismarjai Bocskai Istvánt ábrázolja. A bronzplakett mérete 71×52,5 mm.

Szívesen rajzolt is. Az 1903. április 8-án megtartott „Debreczeni Műpártoló Egyesület amateur kiállításán” három tanulmányfej alkotása került bemutatásra.⁵²

Csanak József építész nevét, emlékezetét Debrecenben a még meglévő épületein, emlékművein kívül semmi nem őrzi. Budapesten a 18. kerületben, az Uzsok téren, az Örmény-magyar katonai emlékmű mellett 2017-ben elhelyezett újabb emlékművön olvashatók az örményországi hadifogságban elhunyt magyar katonák nevei, köztük Csanak József neve, születésének és halálának éve is.

⁵² A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990. Debrecen, 1992. 422. p.

Xeniya Klokova, a Debreceni Egyetem diákja diadalmaskodott a nemzetközi ScienceBEAT rendezvényen

Oscar García Miranda és Mándi Mihály Gábor
kutatási asszisztens, biológus MSc-hallgató, Debreceni Egyetem

A Debreceni Egyetemen folyó oktatás kiválóságát alátámasztó, figyelemre méltó eredmény, hogy Xeniya Klokova, a Sandoz vállalathoz tartozó Lek Gyógyszerészet által szervezett rangos ScienceBEAT rendezvényen a győztes csapat tagja volt. A megmérettetésre 2023. szeptember 7. és 10. között került sor Szlovéniában. Több mint 100 jelentkező volt, akik közül csak 28 kiemelkedő résztvevőt választottak ki. A főelőadók között szerepelt Sir Paul Nurse, a sejtciklus-kutatásért fiziológiai és orvosi Nobel-díjban részesített orvos, valamint Andy Baynes, befektető, vállalkozó, az Apple, a Nest és a Google korábbi vezetője.

„Kellemesen meglepett Andy Banes előadása, mivel határozott üzleti tanácsokat adott, ugyanakkor arra bátorított minket, hogy ismerjük fel, hogy semmi sincs kőbe vésve a szakmai karrierünkben.” – mondta Xeniya

Xeniya, aki a Debreceni Egyetemen biokémiai mérnöki alapszakon tanul, csapattársaival együtt mutatta meg kivételes képességeit és tudását a ScienceBEAT rendezvényen. A világ ígéretes természettudományi és üzleti tanulmányokat folytató diákjai számára szervezett eseményen hat ország fiatal tehetségei versenyeztek, és Xeniya a győztes csapat tagjaként került ki.

„Én voltam az egyetlen egyetemi hallgató a versenyen, és megtanultam, hogy amikor problémák megoldásáról van szó, az igazán fontos, hogy képes legyél csapatban dolgozni, és a teljes szakértelmedet fel tudod mutatni” – mondta Xeniya.

A győztes csapat a „Blueprint for success” című projektjével nyűgözte le a szakértő zsűrit. Kezdeményezésük részeként Xeniya egy olyan módszert mutatott be, amellyel fokozható az antitest vakcinák előállítására. Amikor szervezetünk vírussal vagy baktériummal találkozik, apró molekulákat, úgynevezett antitesteket termel. Ezek az antitestek kapcsolódnak a vírusokhoz, és jelzik, hogy az immunrendszer megtámadja azt. Minden egyes antitest, amelyet a szervezetünk termel, a fertőzést okozó baktériumra van szabva. A kihívást az jelenti, hogy ezeket a specifikus antitesteket természetes úton kell előállítani, ami csak a megfelelő baktériummal való érintkezés után történik meg. Ezt a problémát úgy lehetne megoldani,

hogy olyan személyektől szerzünk antitesteket, akik korábban már megfertőződtek. Az antitest-vakcinák pontosan ezt érik el, immunitást biztosítanak anélkül, hogy a kórokozóval való közvetlen érintkezés szükséges lenne. Jelentős hátránya azonban, hogy az antitestek előállításának hagyományos módszere rendkívül gazdaságtalan. Kezdeti lépésben az antitestekhez kötődő vírust savakkal inaktíválják, ez a klasszikus fermentációnak nevezett folyamat. Az alkalmazott savak azonban annyira kemények, hogy az antitestcsoportok aggregációját okozhatják, ami háttástanítja a funkciójukat, és akadályozza, hogy immunitást nyújtsanak a betegeknek.

Xeniya egyszerű, mégis innovatív ötlettel állt elő. Azt javasolta, hogy ha a vírus inaktíválását oldószeres/detergens módszerrel érnék el, egy olyan eljárással, amely nem tartalmaz savakat, akkor megakadályozható lenne az antitestek aggregációja. A zsűri nagyon ígéretesnek találta ezt a megoldást, és arra ösztönözte őket, hogy fontolják meg a jövőbeni megvalósítását az iparágukban.

„A ScienceBEAT előtt nem tudtam, hogy milyen értéket képvisel egy ilyen kiterjedt tantárgykészlet, mint a Debreceni Egyetem biokémiai mérnöki programjának tanterve. Most, hogy megnyertem a versenyt, rájöttem, hogy minden egyes órának jelentősége van, az alapvető kémiai témáktól kezdve az üzleti szemináriumokig” – mondta Xeniya.

A nyertes csapat tagjai a ScienceBEAT 2023-on. Balról jobbra: Niko Petrović, Arian Valar, Ema Čemerika, Xeniya Klokova, Luka Svet, Anja Vidović.

Biokémiai mérnöki diplomájának megszerzése után a gyógyszeriparban szeretne karriert építeni. „Rájöttem, hogy szűkítenem kell a szakterületemet. Mindenképpen beiratkozom egy farmakológiai vagy toxikológiai MSc-képzésre, hogy fejlesszem a laboratóriumi képességeimet” – mondta.

Szívből gratulálunk Xeniya Klokovának ehhez a kiemelkedő eredményhez, és további sok sikert kívánunk neki a jövőbeni törekvéseihez. A ScienceBEAT-on elért diadala jól példázza a Debreceni Egyetemen kapott oktatás globális jelentőségét, és inspirációként szolgál a jelenlegi és jövőbeli hallgatók számára.

„Határozottan ajánlom ezt a lehetőséget a Természettudományi és Technológiai Kar minden hallgatójának, különösen, ha érdekli az immunológiai kutatás. Köszönöm Leknek, hogy megmutatta nekem, hogyan működnek a gyógyszeripar fogaskerekei!” – mondta Xeniya.

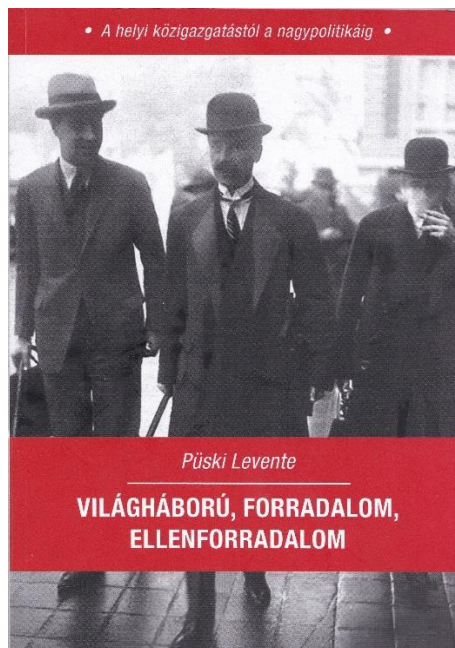
KÖNYVSZEMLE

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/136-140>

Hajdúnánástól József főhercegig

Püski Levente: *Világháború, forradalom, ellenforradalom*

Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Kiadványai (Speculum Historiae Debreceniense) szerk.: Hermán Zsuzsanna, Debrecen: Kapitális Nyomda, 2023.

Püski Levente egyetemi tanár szerzői, kutatói tevékenysége aligha ismeretlen a 20. század, de különösen a két világháború közötti magyar történelem iránt érdeklődő közönség számára. A szerző tollából *Világháború, forradalom, ellenforradalom* címen a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének *Speculum Historiae Debreceniense* című periodikája

36. kötetként napvilágot látott kilenc, válogatott tanulmány 2023-ban jelent meg.

A tanulmánykötet előszavában Püski Levente kifejti, hogy a többnyire politika- és társadalomtörténeti írások ugyan más periodikákban külön-külön nyomtatásba kerültek korábban, de a köztük lévő kohézió megkövetelte egy önálló kötet születését. Ennek meghatározott rendezőelvével elsősorban az első világháborút, esetünkben a történeti Magyarország utolsó háborúját követő politikai átrendeződés, illetve az ellenforradalmi konszolidációhoz való kötődés, s nem a földrajzi kontextus volt. Így a 2013 és 2022 közötti közel tíz évben megjelent tanulmányok változatos tématerületek mentén rendeződnek a kötetben. Így lettek szerepeltetve helyi közigazgatási esettanulmányok és a korszak regionális és országos politikatörténeti, illetve pártviszonyairól szóló tanulmányok, a korszakot meghatározó jogtörténeti elemzés az első nemzetgyűlés működésének idejéből és izgalmas korrajz Habsburg József főherceg 1920 utáni közéleti pályáivének áttekintésén keresztül.

Az 1945 előtti magyar történelmet művelő szakmai közösségben,

ha nem is parázs, de élő vita tárgya, hogy maga az első világháború okozta kimerülés és kiábrándulás, a háborús összeomlást kísérő turbulens forradalmak, esetleg a háborút záró békerendszer és az ennek végrehajtását kísérő hatások jelentik-e a korábbi politikai rend cezúráját. E kérdésre az eltérő esettanulmányok révén nem feltétlenül választ, hanem mérlegelési szempontokat kínál fel a vidéki politikai elit átrendeződésének sorsán keresztül Püski Levente: az első tanulmány a hajdúháti (észak-hajdúsági) dinamikus kis középváros, Hajdúnánás, a második a Nagy-Sárrét peremi, egészen más fejlődési dinamikát mutató nagyközség, Földes példáján át.

A kötet első tanulmánya *Hajdúnánás az első világháborúban* címmel a Nagy Háború nánási éveit tekintti át a hagyományosnak mondható politikai, társadalmi, illetve a háborús kimerülést és eszmetörténeti változásokat indukáló gazdasági vizsgálat révén. A szerzőtől megszerzett alapossággal vázolja az egyes, a város irányításában meghatározó személyek tevékenységi körét, a város gazdálkodási helyzetét, bekapcsolódását a korszakban elvárt hadsegélyezési tevékenységekbe (pl. hadikötvény-jegyzések), a kimerülés, áruhiány megoldására tett lépéseket (jegyrendszer, központi újraelosztás). A tanulmány kitér olyan karitatív közösségi akciókra, mint az erdélyi menekültek befogadása (e nemes, ugyanakkor korántsem egyedi kezdeményezésnek a településen egészen napjainkig létező kultusza van a

közösségben) vagy az osztrák-magyar gyermeknyaraltatási kezdeményezés helyi működése. *Változás és folytonosság – Földes község 1919/20-ban* címmel egy jóval rurálisabb társadalmi struktúra esetében a régi-új politikai elit helyzetét elemzi a szerző, elsősorban a hosszúra nyúlt, mintegy egy éves román megszállás kontextusában. Ez esetben a kutatást nehezítette a forrásanyag viszonylagossága, részleges hiánya.

A kötet harmadik tanulmánya *Az ellenforradalmiság jegyében: nemzetgyűlési választások a Hajdúságban és Debrecenben 1920 nyarán*. Minthogy a román királyi hadsereg kivonulása, helyesebben kiharcolása a megszállt régiókból 1919–1920 folyamán lépcsőzetesen ment végbe, a még megszállás alatt lévő országrészek nem lehetett megtartani 1920 januárjában az új törvényhozás, az egykamarás nemzetgyűlés létrejöttéhez szükséges választásokat. Így a keleti országrészben, a Tiszántúlon a politikai kampány és a választás jogi szabályozása, a pártok alapszervezeteinek létrejötte és a választói bizalom elnyerése 1920 kora nyarán jelentett a közéletben felfokozott időszakot és csörtét. Püski Levente idézett tanulmánya mindezek feltárásával rávilágít, hogy a politikai és közéleti viták során számos törésvonal, megosztó tényező került a felszínre a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a helyben meghatározó ellenzéki pártok, illetve a megye politikai súlypontját képező Debrecen és a

vonzáskörzetében lévő, de a tiszántúli nagyvárostól mind társadalmilag, mind eszmei értelemben különböző települések esetében.

A negyedik tanulmánytól a kötet éles váltással kilép az eddigi, földrajzilag lehatárolt bihari és hajdúsági régió vizsgálatából, a soron következő öt írásmű mindegyike országos reprezentációjú témával foglalkozik. Ezek sorában első, a kötet tanulmányai sorrendjében negyedik sor számmal *Arisztokrata politikusok – a történeti Magyarországtól a trianoni államig* című írás témáját a történeti állam egyik leginkább szembeötlő rétege, az önmagát születési arisztokráciaként az állam irányításában jelentős szerepet játszó főnemesi réteg vizsgálata adja. Püski Levente írásában rávilágít, hogy a kívülről talán zárt és egységes képet mutató arisztokrata rend nagyon is strukturált. A főrendek politikai világát a dinasztiahoz és a duális államrendhez ('48-asok és '67-esek), illetve szociális kérdésekhez fűződő véleményük miatt mélyen megosztott csoportok sora alkotja. E gondolkodásukban, pártállásukban egymásnak feszülő körök hagyományos felsőházi tevékenységét és vitáit az 1918-as politikai összeomlás, a liberális, majd kommunista államrendfordulatai, a román megszállás és főleg az ellenforradalmi erőkhöz fűződő viszonyuk katalizálta. A felfokozott politikai szerepvállaláson túl bizonyos kirívó esetekben a történelmi államterület feldarabolódása és az egymást követő rendszerváltások sorozata egyes arisztokraták,

csoportjaik számára addigi befolyásuk elvesztését, akár emigrációjukat, más esetekben a politikai elitbe való felemelkedés útját jelentette.

A kötet ötödik tanulmánya *Bethlentől Tiszáig: a Nemzeti Egyesülés Pártja megalakulása* címmel a Bethlen István gróf által szívós, kitaró munkával egységbe kovácsolt nemzeti-konzervatív tábor kiforrásának első történeti mérföldkövét képező párt megszületésének körülményeit vázolja fel. A szerző írásában érezteti, hogy az 1918 őszi – 1919 tavaszi rendkívüli közjogi állapotok, a felbomló birodalom és a történeti állam, történeti országegész felbomlása cselekvési kényszerbe és a régi törésvonalakon túllépő egyesülési kényszerbe sodorja a nemzeti-konzervatív-keresztény oldalt, melyet Bethlen kiváló ütemérzéssel ismer fel és szervez meg az ellenforradalmi erők számára.

A kötet hatodik-hetedik-nyolcadik tanulmánya az első nemzetgyűlés időszakának politikatörténetét, működését, szerkezetét vizsgálja. *A Forradalomtól ellenforradalomig – a közelmúlt értelmezése az első nemzetgyűlésen (1920–1922)* címmel az 1920 során megválasztott nemzetgyűlés önlegitimációjának folyamatát tekinti végig az 1918–1920 közötti turbulens válságidőszak során szába szökkent fő kérdések kapcsán. Így a tanulmányban szóba kerül a királykérdés, különösképp a legitimista állásponttól való elhatárolódás szüksége, a „forradalmi éra”, azaz a Tanácsköztársaság és a román megszállás időszaka s az ettől való

eszei elhatárolódás egyetemleges álláspontja (így az ellenforradalmiság eszei körülhatárolása), s a korszak több vitás eleme a földkérdéstől a korlátozott demokratikus viszonyokon át a békeszerződésig.

Az *Egy elmaradt hárszabályreform az első nemzetgyűlés idejéből* című elemzés rámutat a bethleni kormánypárton (kormánykoalíció) belüli 1920 nyarától élesedő nézetellentétre. A válságidőszak utáni konszolidációhoz szükséges stabil parlamentáris többség és zavartalan törvényalkotó (szükség esetén közvetve a kormányzati rendeletalkotó) munka megteremtéséhez vajon hova érdemes visszatérni a nemzetgyűlés munkáját szabályozó jogszabályok terén? Vajon az 1908-as, a későbbihez mérten liberális hárszabály-módosítás vagy az 1913-as hárszabályhoz hasonló, keményebb keretek legyenek irányadóak a nemzetgyűlési munkában? Az első nemzetgyűlés pártpolitikai palettáját tekinti végig Püski Levente nyolcadik tanulmánya *Végjáték és kezdet: az első nemzetgyűlés pártstruktúrája 1922 első felében* címmel. A tanulmány az első nemzetgyűlés munkájával elégedetlen Bethlen István miniszterelnök 1922-es törekvéseit, egy új, a korábinál szélesebb gyűjtőpártot alkotó, más alapokon nyugvó kormánypárt megteremtésének törekvéseit vizsgálja fel az ebből a szempontból kritikus 1922 tavaszi-nyári időszakban. A tanulmány végén a szerző az első nemzetgyűlés tagjainak 1920–1922 közötti pártállásáról közöl teljes értékű adatbázist.

A tanulmánykötet utolsó írásműve a korszak egyik meghatározó, katonai és közéleti-politikai szerepet betöltő államférfija, Habsburg–Lotaringiai József Ágost, közismerten József főherceg politikai pályáivének egy szignifikáns szakaszára megírt részletes tanulmány. *A világháborús emlékezés reprezentatív személyisége a Horthy-korszakban: Habsburg József főherceg* címen Püski Levente a terjedelmi korlátok és a kötet célkitűzései nyomán természetesen nem törekedett komplett életrajzot közölni József főhercegről, hanem személyének az ellenforradalmi rendszerhez való vonatkozását mutatja be a korszakra nagyon is jellemző veteránegyesületek alakulásával, ezredtörténetek kiadásával, emlékműállítások divatjával szorba szökkenő nagy háborús emlékezetpolitika kapcsán. A mind az olasz fronton, mind az 1918. októberi válságidőszakban kulcsszerepet játszó, az 1919-es ellenforradalmi legitimációban is megkerülhetetlen főherceg ugyanis nem tűnt el teljesen a politika és közélet porondjáról 1920-tól sem. Személye a Nagy Háború autentikus emlékezetpolitikai formálásában kulcsfontosságú lett az 1920-as években. Ennek vonatkozási pontjait a főherceg gondozásában megjelent hét kötetes világháborús könyvsorozat kiadásától az egyesületi életben vállalt feladatain át az ország és a bethleni kormányzat külpolitikai reprezentációjában betöltött szerepéig mutatja be a szerző.

A *Speculum Historiae Debrece-
niense* sorozat 36. köteteként *Világ-
háború, forradalom, ellenforrada-
lom* címen kiadott kilenc válogatott
tanulmány ékes bizonyága annak,
hogy a Nagy Háborút követő zakla-
tott időszak és ennek ellenpontjaként
az ellenforradalmi éra kezdetén a
történeti stabilitás helyreállítására
irányuló erőskezű törekvés időszaka
jócskán tartogat nyitott kérdéseket.
Ezek megtalálásához, értő bemutatá-
sához érzékeny és elemző szemlélet
kell, melyet Püski Levente történész-
kutató, egyetemi tanár birtokol, és e

tanulmányok közreadásával éppúgy
jelét adta, mint teszi azt tanóráin és
egyéb fórumokon. Gratulálok a kötet
megjelenéséhez, jó szívvel ajánlom
azt a korszak iránt érdeklődő, azzal
foglalkozó olvasóközönség, kollé-
gák részére!

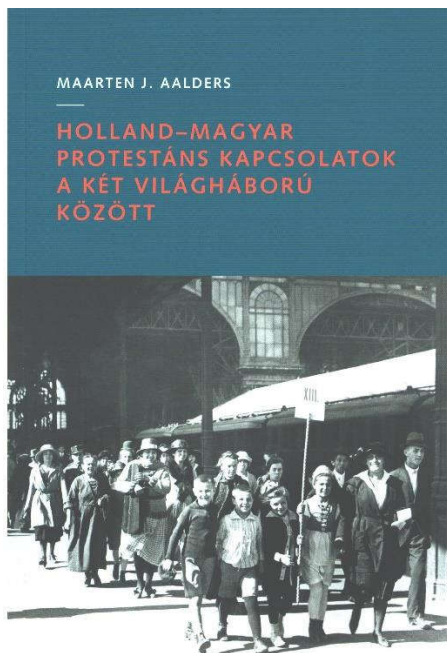
Pintér Zoltán Árpád

történész, történelem szakos
középiskolai tanár
Karcagi Nagykun Református
Gimnázium

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/140-142>

Magyar gyermekek és holland protestánsok

Maarten J. Aalders: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között*. Budapest: Kálvin Kiadó, 2023.

A tavalyi évben jelent meg a Kálvin Kiadó gondozásában Maarten Johan Aalders (1954) holland egyháztörténész könyve a *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között* címmel. A kötet a 2021-ben publikált holland eredeti fordítása, mely a hollandiai Vuurbaak kiadónál *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het interbellum* [Holland és magyar protestánsok a két világháború között] címmel jelent meg. Aalders református lelkész, teológiai tanulmányait Amszterdamban (Vrije Universiteit) végezte, majd lelkészként különböző gyülekezetekben szolgált (Woubrugge 1982-től, Amstelveen 1990-től). 1990-ben védte meg doktori

disszertációját, több teológiai és egyháztörténeti jellegű könyvet és tanulmányt is publikált, mint például: *Ethisch tussen 1870 en 1920* (1990) *De komst van de toga* (2001) *Een handjevol verkeners?* (2012) *Heeft de slang gesproken?* (2013) *Gereformeerden onder elkaar* (2015).

2016-ban Aalders részt vett egy kutatási projektben, melynek során a budapesti Ráday Levéltárban Sebestyén Jenő holland nyelvű leveleit tanulmányozta és digitalizálta az amszterdami Vrije Universiteit megbízásából. Ettől kezdve foglalkozott intenzíven a magyar–holland kapcsolatokkal, elsősorban a két világháború közötti időszakokkal. Ennek a kornak legfontosabb magyar–holland kapcsolódási pontja az első világháború utáni gyermekmentő akció volt. Magyar gyermekek tízezreit vitték vonattal holland (de később belga, svájci, angol és svéd) befogadó szülőkhöz, hogy ott a háborús trauma, az éhezés és a nélkülözés megpróbáltatásait némileg enyhítsék. A cél az volt, hogy néhány hetes pihenés után a gyermekek visszatérjenek hazájukba. Azonban voltak olyanok, akik tovább maradtak, tartózkodásuk hosszú hónapokra, néha évekre nyúlt, sőt egyes magyar gyermekek örökre Hollandiában maradtak, ahol új családra, szülőkre, otthonra találtak. A gyermekvonat akció humanitárius jellege mellett katalizátorként is szolgált a két ország kapcsolatában.

A magyar–holland együttműködés szorosabbá vált a kereskedelem,

a gazdaság a turizmus, a kultúra, az irodalom terén, de politikai és egyházi szinten is. Aalders gyermekvonatokkal kapcsolatos kutatásait a Kampeni Teológiai Egyetem *Neo-Calvinism Research Institute* kutatójaként végezte és részt vett egy nemzetközi kutatócsoport munkájában, melyben a kampeni teológia mellett a belgiumi Leuveni Katolikus Egyetem, az ELTE és a Debreceni Egyetem is részt vett. A kutatások eredményeit Maarten J. Aalders Réthelyi Orsolyával és Pusztai Gáborral közösen szerkesztett *A gyermekvonatok. Élő hid Magyarországra, Hollandia és Belgium között az első világháború után* című tanulmánykötetben tárta a nyilvánosság elé.

Aalders legújabb könyve az eddigi kutatások kibővítésének és elmélyítésének eredménye. A monográfiából kiderül, hogy a nagyívű humanitárius akció mellett, melyet itthon egyszerűen csak a „gyermekvonatokként” szoktak emlegetni, a holland protestánsok számos más területen kerestek kapcsolatot és nyújtottak segítséget Magyarországnak, illetve a magyar protestánsoknak. Az első világháború után több vonatnyi segélyt küldtek Budapestre, árvaházat, iskolát alapítottak, megszervezték a gyermekétkeztetést, egyházi delegációk sora érkezett hazánkba, teológiai hallgatók és oktatók cseréjét szorgalmazták. Az olvasó megtudhatja, hogy a hollandoknak a debreceni református teológiával és a Debreceni Egyetemmel is szoros kapcsolatuk volt ebben az időszak-

ban. Aalders rendkívül alapos munkát végzett. Kutatásaihoz a holland, angol, német és magyar nyelvű szakirodalom mellett magyarországi és hollandiai levéltárak elérhető és megmaradt anyagait is részletesen feldolgozta, valamint magánszemélyek hagyatékát is felhasználta. Részletesen kitér olyan személyek tevékenységére, akik a korszakban nagyban hozzájárultak a magyar-holland kapcsolatok erősödéséhez és fejlődéséhez. Ilyen kulcsfigurák voltak a volt holland miniszterelnök, Abraham Kuiper lányai, Henriëtte (1870-1933), Johanna (1875-1948) és Catharina (1876-1955) Kuiper, a budapesti holland főkonzul Jan Clinge Fledderus (1870-1946) és Sebestyén Jenő (1884-1950) református teológiai tanár is.

Aalders személyes érintettsége is kiderül a könyv előszavából. Itt a szerző leírja, hogy korábban még csak nem is hallott a magyar gyermekek hollandiai üdüléséről. Azzal tisztában volt, hogy az első világháborút követően osztrák gyermekek mentek Hollandiába, hiszen az egyik ilyen osztrák gyerek Aalders nagymamájánál töltött néhány hetet, és a kapcsolat később is megmaradt, de

hogy magyar gyermekek is nagy számban érkeztek volna Hollandiába a két világháború között, arról csak 1980-ban hallott először, amikor Budapesten Kemény Edittel, Aalders sógorának, Szepesi Dénesnek édesanyjával megismerkedett. Innentől kezdve érdeklődött kutatóként is a holland szerző a téma iránt. Könyvének magyar kiadását sógora, Szepesi Dénes László István (1939–2015) emlékének ajánlja.

Aalders könyve egy holland szemmel megírt, kiváló áttekintés a két világháború közötti időszak holland–magyar protestáns kapcsolatairól, annak motivációjáról, legfontosabb szereplőiről és máig tartó hatásáról. Reméljük, hogy a könyv ösztönözni fogja a magyar kutatókat, (egyház)történészeket, irodalomtörténészeket és néderlandistákat, hogy elmélyedjenek a témában és a holland-magyar kapcsolatok gazdag történetét itthon is feldolgozzák.

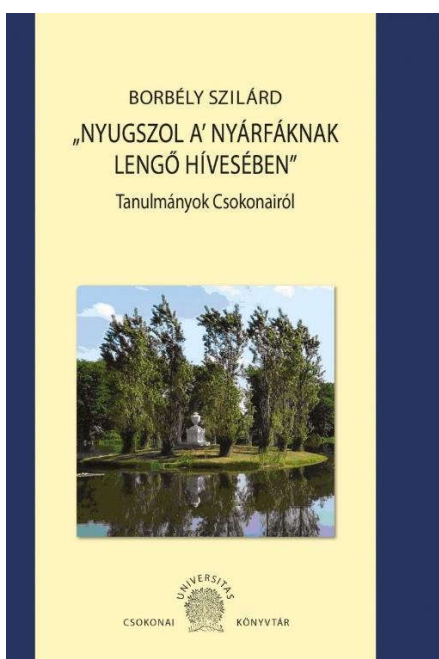
Pusztai Gábor
néderlandista, egyetemi docens
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/143-147>

Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-könyvéről

Borbély Szilárd: „*Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében*”

Tanulmányok Csokonairól, Csokonai Könyvtár 62. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, Déri Múzeum, 2023.

Recenziót írni két esetben nehezebb az átlagosnál. Az egyik eset, amikor pályakezdő szerző kötetéről kell írni, mert ilyenkor nehéz eldönteni, hogy a szerző bizonyos merész kijelentéseit mennyire gondolta komolyan; túlzó magabiztosságnak vagy ifjonti hibának kell-e tekintenünk az ilyeneket – a szerző pályájának későbbi szakasza adhat erre választ, melyből kiderülhet, hogy idővel túllépett ezeken, vagy esetleg éppen erre alapozta további eredményeit. A másik eset,

amikor posztumusz kötetéről kell recenziót írni, olyanról, amely nincs véglegesen lezárva és a szerző által sajtó alá rendezve. Mert itt is felmerül a kérdés: mit mennyire gondolt komolyan a szerző. Egyes leírt ötletek vajon benne maradtak volna a véglegesre csiszolt munkában, vagy módosultak, átíródtak volna. S itt annak tudatában kell a recenzensnek írnia, hogy erre a kérdésre sohasem derülhet ki a válasz.

Ugyanakkor nagyon érdekes is minden posztumusz kötet. A lezáratlanság, a készre dolgozottság hiánya miatt úgy érzi az olvasó, hogy egy kicsit belát a kulisszák mögé. Kevés érdekesebb dolog van annál, mint beleolvasni egy félkész kéziratba, mert ez rendkívüli intimitást alakít ki a szerzővel. Minden lezáratlan kéziratnál ott érezzük a szerző jelenlétét.

Borbély Szilárd kötete természetesen nem félkész állapotú, hiszen habilitációs disszertációként adta le 2013-ban, de természetéből adódóan az opponensi véleményeket s a további kutatási eredményeket feldolgozva tovább írta volna a szerző, mely munkának végső célja egy Csokonai-monográfia lett volna. De a szöveg számtalan pontján érezhetőek a lezáratlanság, a félbehagyottság vagy az összegző rendszerezettség hiányának a jelei. Csak egyetlen

példát említve meg: a 45. oldalon kezdődő, két és fél oldalas, *A város építészeti képe* című fejezet néhány bevezető mondat után egyáltalán nem Debrecen építészeti képéről szól.

A szöveg csiszolatlansága egészen különös viszonyt létesít a szerző és az olvasó között. Többször megfigyelhető a kötetben, hogy Borbély Szilárd egy-egy információt több helyen is leírt – látjuk magunk előtt, ahogy ide is, oda is beilleszti, a végső helyét keresvén, hogy a többi helyről később majd kitörölje, vagy átfogalmazza. A kötet több pontján is érzékelhető a bőbeszédűség, a mondatok láncszemszerűen, nagy tartalmi átfedéssel követik egymást, érezhetjük, ahogy lépésről lépésre formálódik a gondolatmenet, mely jelen esetben úgy is maradt, nem szerkesztette a szöveget sűrűbbé, feszesebbé a szerző. Elmaradt a szöveggel való „szöszölés”, mely oly jellemző volt rá.

A kötet szövege tehát kialakít egy furcsa intimitást szerző és olvasó között. Talán joggal mondhatjuk, hogy Borbély Szilárd szövegeinek rend szerint ez a sorsa, sajnos. A szépíró Borbély szövegei mögött gyakran ott látjuk az életrajzi tragédiát, s most, mint valami meg nem szűnő átok, jelen kötet olvasása közben is odafurakodik a tragikus életrajzi olvasat. A kötet több pontján, de különösen a második felében a szerző Csokonai kapcsán sokat foglalkozik a halállal, a halálra való felkészüléssel, a halálnak az életútban betöltött szerepével, s a halál után létrejövő arcképekkel.

Ha ez nem posztumusz kötet lenne, nem tulajdonítanánk ennek önmagán túl több jelentést.

Borbély Szilárd kötete a 2010-es évek legelején készült, éppen úgy, mint a Csokonai-szakirodalom másik két jelentős közelmúltbeli teljesítménye, Debreczeni Attilától a kritikai kiadás pótkötete¹ és Szilágyi Márton monográfiája.² Borbély kötete is hasonló céllal készült, egy Csokonai-monográfia előmunkálata, jelen készülségi fokán tanulmánykötetnek nevezhető. Három nagy egységre tagolódik, melyek között meglepően nagy különbséget figyelhetünk meg. Ez a kutatási módszerekben és elbeszélésmódban megmutatkozó különbözőség, noha a „félkésztség” jellemzője is lehetne, itt valójában tudatos döntés eredménye, erről a szerző szövegének első, *Előzetes megjegyzések* című részében olvashatunk (11–12. o.): „Az alábbi írások a narratíva-alkotás és a biografikus textualizálás kapcsolatát három tematikus csoport köré szervezve vizsgálják. Az első kettő az új narratíva-alkotás, vagyis a biográfia újraírásának és általában a textualizálásnak lehetőségeit járja körül. Ezek a fejezetek a szélesebb, nem kifejezetten szakmai érdeklődésű közönséget kívánják megcélozni, ezért bibliográfiai utalások, hivatkozások nem terhelik meg a szöveget. Ezzel szemben a harmadik fejezet a szövegek értelmezésének hagyományos útjaihoz képest tesz kísérletet arra, hogy bevonva a korábban említett

módszertanok tanulságait, a szövegek jelentését tovább árnyaló olvasatok és értelmezések felé nyisson.”

Az első, legnagyobb terjedelmű és legegységesebb szövegrészben (*Város – család – karrier*) Csokonai Vitéz Mihály alig jelenik meg; itt Debrecenről, a város történetéről s a költő felmenőiről van szó. Borbély szövege tehát szokatlanul messziről közelít szűkebb témájához, de a szöveg lépten-nyomon bizonyítja, hogy szükség van erre a távlatra, hogy pontosabb képet kaphassunk Csokonairól, az őt körülvevő városról, s nem egyszer komoly félreértelmezéseket oszlat el a szöveg. Ugyanez jellemző Szilágyi Márton fentebb említett könyvére, s a két szöveg közötti hasonlóság abban is megragadható, hogy mind Szilágyi, mind Borbély könyvének jelen fejezete kifejezetten könnyen olvasható, nem csak a szakmai közönségnek szól. Sőt Borbély Szilárd könyve úgy indul, mint egy szociográfia; az elbeszélői módor, némelyik alcím (pl. *A barbély egy napja*), a narratíva a *Kiskunhalom* vagy a *Puszták népe* szövegét idézi föl.

A kötet második szövegegysége (*Házasság – udvarlás – szerelem*) a szerző fentebb idézett állításával nem teljesen összhangban, egyre inkább a szakmai hangnemet veszi föl, egyre inkább a filológus beszél. Itt a Lilla-szerelem a vizsgálat fő témája, ennek teljes átértelmezése, rámutatva arra, hogy a szóösszetétel mindkét eleme teljesen bizonytalan jelentésű. Vajda Julianna és Lilla

alakja között nyilvánvalóan van kapcsolat, de nem feleltethetők meg egymással, sőt ez a viszony időben változik; a Lilla-kötetben megalkotott Lillának szinte csak névadója a szerelmes levelekben megszólított személy – de talán már itt is szerencsésebb nem személyről, hanem szerepről beszélünk. A Csokonai és Vajda Julianna közötti kapcsolat sem biztos, hogy szerelem volt, bármelyik részről vizsgáljuk, legalábbis egyértelmű filológiai adatokkal ez nem bizonyítható. Szokatlan módon a szerző ebben a részben az érveit általában éppen az adathiányra építi. A Lilla-szerelemről (nevezzük így) nagyon kevés autográf vagy hiteles kortárs szöveg maradt fenn. Az bizonyos, hogy a két fél között Bédi Jánosné Fábíán Julianna valamiféle közvetítő funkciót töltött be, rajta keresztül leveleztek. Borbély az ő alakját, szerepét vizsgálja. A szerző, bár óvatosan, de mégiscsak kimond olyan következtetéseket, melyeket csupán a filológiai adatok hiányára alapoz. A fentebb említett másik két Csokonai-kötet szerzői illet biztosan nem tennének. Ez természetesen nem értékítélet akar lenni, hanem a munkamódszerek között megmutatózó különbségre való rámutatás. Az utószóban (*Csokonai és a többiek*) Debreczeni Attila is felhívja a figyelmünket Borbély „különös szövegérzékenységére”, melynek köszönhetően „olyat látott meg egy-egy szövegben, amelyet más nem”; ez számos helyen tetten érhető a kötetben, de leginkább Fábíán Julianna körül hagyatkozik a szerző a megérzéseire,

melyeket tények csak kevéssé támasztanak alá, s ezt a habilitációs eljárás során alighanem szóvá is tettek volna neki.

E szövegegység (a második fejezet) utolsó nagyobb tanulmányában Csokonainak *A' Tsókok* című nagyobb, csak részleteiben megvalósult epikus, idillikus alkotását vizsgálja a szerző, s arra tesz kísérletet, hogy a költő szerelmi költészetét e korai művön keresztül pozicionálja újra.

Míg az első két fejezet tartalmilag szorosan összefüggő alfejezetekből vagy tanulmányokból állt, a harmadik, *Kontextusok textualizálása* című fejezet tematikailag már nem egységes, noha itt is megnevezhető legalább egy kulcsfogalom, mely a tanulmányok többségében fontos szerepet tölt be, s ez az alkalmiság. Külön szövegekben foglalkozik Borbély a költő két drámájával, a *Tempelfőivel* s a *Karnyónéval*, előbbiben a térhasználatot vizsgálva, utóbbiban az iskoladrámák hagyományait s az előadások alkalomjellegét állítva középpontba. Az ez után következő tanulmány már a címében is az alkalmiságra s ennek vizsgálatára utal: *A solennitás (A Halotti versek kontextusának rekonstruálása)*, majd az *Újesztendei gondolatok* című költeményről szóló tanulmány következik, melyben Borbély rámutat, hogy Csokonai korában s az ő számára alapvetően mást jelentett az újévi évforduló, s ez a költeményeinek, életútja bizonyos pontjainak újraértelmezési alapjául szolgálhat.

Az utolsó tanulmány *A' Tihanyi Ekhóhoz* című verssel, ennek kapcsán Rousseau sírjáról, pontosabban ennek képéről szól, a halottimaszk-készítés jegyében. Zavarba ejtő ez a tanulmány, tényleges tartalmától függetlenül, csupán a témája miatt, mivel előhívja az életrajzi olvasatot. Nem is történhet ez másként. S az is természetes, hogy a kötet elején és végén lévő két szöveg, Szilágyi Márton és Debreczeni Attila szövege sem elsősorban a kötetéről szól, hanem a kötet szerzőjéről (*Borbély Szilárd posztumusz Csokonai-könyve elé, valamint Csokonai és a többiek, az irodalomtörténész Borbély Szilárd – szubjektív pályaképvázlat* címmel).

Recenziót írni olykor nehéz, mert objektív módon, a szövegről kell írni, dicsérni vagy bírálni, de jelen esetben nem kerülhető ki a szerző – némileg ellentmondásos módon, éppen a hiánya miatt. Jelen recenzió sem lehet más, mint egy *solennitás* része, s a recenzens sem érezheti magát másképp, mint egy – Csokonai szavaival élve – : „*halotti pompára dolgozott egyéb Kézmíves*”.

Csokonai művészetében meghatározó fontosságú az alkalmi költészet, hiszen ebből nyílt ki, innen fejlődött tovább; művei gyakran képesek voltak leválni az alkalmiságról, függetlenedni a létre hívó eseménytől. Ez Borbély Szilárd kötetére is igaz; megjelenésének körülményétől függetlenül, sőt annak ellenére is értékes és figyelemre méltó munka született, mely némileg befejezetlen

állapotában is felsorakozik a Csokonai-szakirodalom két fentebb emlegetett monográfiája mellé.

¹Debreczeni Attila: *Csokonai költői életművének kronológiai rendje, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, pótkötet*, Akadémiai Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, Budapest – Debrecen, 2012.

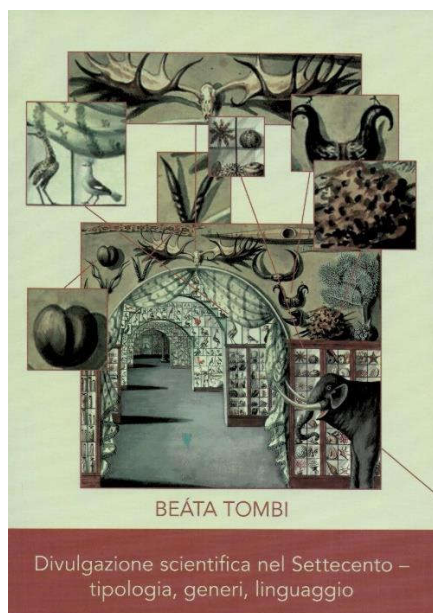
²Szilágyi Márton: *A költő mint társadalmi jelenség, Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

Tóth Barna
irodalomtörténész, textológus
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2024/32/1/147-152>

Az irodalom és a tudomány találkozása: a XVIII. századi olasz ismeretterjesztő műfajok kialakulása

Beáta Tombi: *Divulgazione scientifica nel settecento – tipologia, generi, linguaggio* (Tudományos ismeretterjesztés az 1700-as években - tipológia, műfajok, nyelvezet), Budapest: Fakultás Kiadó, 2022.

Az 1700-as években korábban példa nélküli módon változott meg az átlagember és a tudomány kapcsolata.

Az egyre növekvő tudásvágy egészen új horizontokat nyitott meg, ennek következtében pedig egyre több művészeti alkotás állította középpontjába a tudományos felfedezéseket. Tombi Beáta *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio* című könyve részletes és átfogó ismertetőként szolgál mindazok számára, akik az irodalom és a tudomány között kialakuló kötetekre és az ennek nyomán megszülető műfajok sajátosságaira kíváncsiak olasz nyelven.

A kötet elején betekintést nyerhetünk az 1700-as években bekövetkező változásokra a társadalomban és a tudomány világában egyaránt. A második tudományos forradalom nyomán egyértelművé vált, hogy a tudomány nem alapulhat többé az arisztotelészi filozófián, mivel az el-

méleti háttérrel empirikus kísérletekkel kell alátámasztani, az egyházi dogmatizmus pedig hátráltatja a természettudományos fejlődést. Galilei, Newton és más fizikusok olyan forradalmat indítottak el, amely lassanként lehetővé tette a tudomány és a vallás szétválasztását, és néhány évtized leforgása alatt az átlagember is egyre közelebbi kapcsolatba került a legújabb felfedezésekkel. A tudás már nemcsak az egyház és az egyetemek viszonylag zárt világában összpontosult: létrejöttek az akadémiák, megjelentek az enciklopédiák és az ismeretterjesztő irodalom, egyre közelebb hozva a felvilágosodás emberét a tudományhoz.

A második fejezetben a XVIII. századi közszféráról olvashatunk. Részletes és átfogó betekintést nyerhetünk Habermas nyilvánosság-fogalmába (Habermas, 1971), illetve annak alakulásába a történelem során az ókori Görögországtól kezdve egészen a felvilágosodásig. Az 1700-as évek jelentős változást hoz a fogalom értelmezésében, mivel a középkorra jellemző ún. reprezentatív nyilvánosság a korban bekövetkező társadalmi, illetve gazdasági folyamatoknak köszönhetően szükségszerűen idejétműlttá válik, és a felemelkedő polgári réteg a városokban egyre inkább elhatárolja magát az arisztokráciától, ezáltal radikálisan újraértelmezve a nyilvánosság és a köz jelentését.

A korra jellemző társadalmi változások több új intézmény létrejöttét tették lehetővé: az akadémiák és az

újságok mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak többek között a nemesek otthonaiban működő szalonok, amelyek nemcsak a tudományos felfedezések és a forradalmi ötletek terjedését segítették elő, hanem a nők társadalmi szerepének átértékelésében is kulcsfontosságúnak bizonyultak. A kultúra és a tudomány otthonául az 1700-as években a kávéházak is szolgáltak, ahol az egyetemekhez képest oldottabb légkörben volt lehetőség a különböző gondolatok, felfedezések megvitatására, valamint alkalmanként kísérletek formájában történő bemutatására is. A kávéház intézménye számos országban vált népszerűvé, főként azért, mert meglehetősen sokszínű közönséget fogadott be, és pedagógiai funkcióval is bírt. Nem meglepő, hogy az első újságok egyfajta kötelekként működtek a különböző kávéházak között, így született meg Itália legemblematikusabb folyóirata, az *Il Caffè* is.

Már az 1600-as évek második felében komoly változások mennek végbe az újságírás területén: az eddig pusztán informatív jellegű kiadványok mellett helyet kapnak a tudományos jellegű napilapok és folyóiratok, melyek nemcsak a legújabb felfedezéseket és találmányokat hívatottak bemutatni, de a könyvpiac újdonságait is figyelemmel követik. Jelentős változást figyelhetünk meg a műfajok alakulásában is: mivel a szerzők célja immár sok esetben a tudományos eredmények közérthető formában történő bemutatása, az értekezéseket és az esszéket felváltják

a könnyedebb hangvételű levelek, a dialógusok, valamint a tömörebb cikkek. Újdonságként megjelentek továbbá az enciklopédikus folyóiratok, melyek teljesen száműzték lapjaikról a híreket, és csak és kizárólag a tudománnyal kívántak foglalkozni.

Elengedhetetlen megemlíteni az 1764 és 1766 között Milánóban Pietro és Alessandro Verri által szerkesztett és a fentiekben már említett folyóirat, az *Il Caffè* forradalmi szerepét. Különlegessége egyrészt abból adódott, hogy az *Accademia dei Pugni* nevű társaság tagjai által megvitattott meglehetősen széleskörű társadalmi, tudományos, jogi, gazdasági, orvosi stb. témákat fejtette ki közérthető, ám nem kifejezetten laikusoknak szóló módon, másrészt pedig abból, hogy mindezt Boccaccióra emlékeztető módon egyfajta kerettel látta el, melynek középpontjában a kávéház áll - mintegy összefűzve az írásokat akkor is, ha különböző szerzőktől származtak.

Az olvasók köre kiszélesedett: a folyóiratok már a városok lakosságának alsó és középosztályát, valamint a nőket is potenciális közönségüként tartották számon. Utóbbiak számára eleinte főként könnyedebb hangvételű, kevésbé tudományos jellegű cikkeket írtak, a folyóiratok hasábjain megjelentek a hétköznapi témák, a divat, az előadások. A nők lelkes olvasóknak bizonyultak, és nem túlzás azt állítani, hogy emancipációs törekvéseiket is nagyban elősegítette az irodalom. Később a tudomány a hagyományosan női témákban is utat tört magának, és új,

kifejezetten nőkre szabott „tudományágként” megjelent a divat, a főzés, a háztartás stb. is. Idővel pedig a természettudományok is helyet kaptak a nőknek szóló irodalomban is.

A harmadik fejezetben, mely az irodalom és a természettudományok kapcsolatát mutatja be, olvashatunk az irodalmi és a tudományos nyelvezet között évszázadok óta húzóódó szakadékról és annak egyre szűkebbé válásáról. Az ismeretterjesztő irodalomban megfigyelhető nyelvezet leegyszerűsíti a tudományos szókincset és a laikus közönség számára is érthető formában mutatja be a legújabb felfedezéseket, ugyanakkor szakít az arisztotelészi retorikával is. Nyelvi szempontból kulcsfontosságú az is, hogy a tudományos forradalom egybeesik a latin nyelv dominanciájának egyre komolyabb megrendülésével és tudatos gyengítésével is, teret engedve az ún. *volgare*-nak, azaz a köznép által főként a beszédben használt nyelvnek.

A negyedik fejezetben végigkövethetjük az irodalom és a tudomány kapcsolatának kibontakozását. A bemutatott művek első csoportjába azok az írások tartoznak, melyek a tudományt magukban foglalva is megőrizték szépirodalmi jellegüket. Többek között Dante, Janus Panninius, Ariosto, Machiavelli vagy éppen Csokonai példáin keresztül megfigyelhetjük, hogy a tudomány már a reneszánsz óta áthatotta a szépirodalmi, illetve filozófiai alkotásokat is, de találkozhatunk ironikus megközelítésekkel is, ha pl. *Gulliver utazásai*-t vagy Molière egyes drámáit

olvassuk. Az 1800-as években pedig a tudomány már az egyre népszerűbbé váló regény műfajában is helyet követel magának: elég Shelley *Frankensteinjére*, Madách *Az ember tragédiájára* vagy Verne regényeire gondolnunk. A XX. században a pszichoanalízis mint új tudományág szintén nagy hatással volt a szépirodalomra, így például olyan szerzők műveiben is megtalálhatjuk, mint Italo Svevo, Csáth Géza vagy Thomas Mann. A második csoportba azokat a műveket soroljuk, amelyek megőrizték szigorúan tudományos jellegüket, és amelyekben a szépirodalom csupán a szöveget kiegészítő idézetek formájában jelenik meg - utóbbiak gyakran származnak ókori szerzőktől, pl. Plautustól, Catullustól vagy Lucretiustól. A harmadik csoportot azok a művek alkotják, melyek értelmezik, feldolgozzák a tudományos felfedezéseket, céljuk az ismeretterjesztés, a tudomány közérthető formába öntése az irodalom eszközei által. Már az ókorban is találhatunk néhány példát hasonló írásokra, a középkorban azonban az egyház fennhatósága és a latin nyelv kizárólagossága merev határokat szabott az ismeretek terjedésének. Az egyetemek működésének nyomán azonban egyre népszerűbbé vált néhány ismeretterjesztő műfaj, mint pl. a *quaestio*, a *summa* vagy az értekezés. A reneszánsztól kezdve egészen az 1700-as évek végéig folytatódik az ismeretterjesztő irodalom térhódítása, melyet jól példáz a didaktikus költészet népszerűsége.

A XVIII. században a tudományos forradalom és az újságírás fellendülése - ahogyan arra már korábban is utaltunk - megváltoztatta az átlagember és a tudomány kapcsolatát. Az igény az iránt, hogy a tudás ne csak egy szűk társadalmi réteg kiváltsága legyen, a mindennapok részévé tette a tudományt, ez a kapcsolat pedig számos új, többségében hibridnek nevezhető műfaj létrejöttét és virágzását eredményezte. A különböző műfajok határai elmosódtak, a korábban szigorúan betartott szabályok fellazultak, így az újonnan megszülető vagy a korábban már létező, ám alapjaiban újraértelmezett műfajokat már nem lehet a korábban érvényes kánonok szerint definiálni és taxonomikus rendszerben értelmezni. Az ötödik fejezetben megismerhetjük a párbeszéd, a tudományos levél, a didaktikus vers, az elbeszélés, valamint az újságcikk mint hibrid műfajok történetét és megkülönböztető jegyeiket, melyeket nem minden esetben könnyű feladat azonosítani.

A hatodik fejezetben valamennyi fent említett műfajt konkrét műveken keresztül ismerhetünk meg. A párbeszédet Francesco Algarotti *Newtonizmus hölgyek számára* (Algarotti, 1750) című műve példázza, mely többek között azért is különleges, mert Algarotti egy nemes hölgyet választ egyik főszereplőjéül. A műben megfogalmazódik a nemek egyenlősége a tudomány előtt, valamint az empirikus kísérletek fontossága, a tudományos témák pedig olykor meghökkentő keretbe foglalva

jelennek meg, pl. a divat világába kalauzolja a hölgyet.

A (fél)tudományos levél sajátosságai Giovanni Fabbroni levelezésén keresztül kerülnek bemutatásra, aki az 1700-as évek második felében a firenzei tudományos élet meghatározó alakja volt, és aki nem követte a középkorban meghatározott szerkezeti szabályokat, számos terminust elhagyva leegyszerűsítette és közérthetővé tette a szókincset, és a tudománynak a mindennapi életben történő hasznosítására helyezte a hangsúlyt a nehezebb, működést illusztráló leírásokkal szemben. Visszatérő elem a leveleiben az összefoglalás és az ismétlés, a magyarázatokat bevezető fordulatok használata.

A didaktikus vers műfaji határainak kitolódását Fracastoro Jeromos tankölteménye a francia kórságról (Fracastoro, 1765), valamint Zaccaria Betti *A selyemhernyóról* (Betti, 1765) című írásain keresztül ismerhetjük meg. Bár az eposz számos kötelező eleme megtalálható ezekben a költeményekben, pl. a propozíció, az evokáció vagy az állandó eposzi jelzők, a tudományos téma nem indokolja más tartalmi, illetve formai jegyek létjogosultságát, pl. a seregszemléét vagy az *in medias res* kezdését. A bukolikus költészet mitológiai háttérű idilli epizódjai és a való élet nyers és olykor kegyetlen volta között húzódó ellentét tökéletes hidat képez a különböző témák között, a tudomány megismerését a költő irodalmi keretek között teszi lehetővé. Mindez természetesen

ebben az esetben is szükségszerűen a nyelvezet egyszerűsítését és helyenként a tudományos precizitás sérülését eredményezi.

Algarottihoz hasonlóan Eusebio Sguario is felhívta a figyelmet a nők intellektuális egyenlőségére, sőt, akár fölényére is a férfiakkal szemben *Az elektromosságról* (Sguario, 1746) című ismeretterjesztő elbeszélésében, melyben több különböző műfajt is ötvöz. Sguario szerint a tudományos ismeretek átadását nem teszi lehetővé a ragaszkodás egy adott műfaj kereteihez, így könyvben találkozhatunk a párbeszéddel, a novellával vagy éppen az értekezéssel is, amit a kevésbé szigorú tematika is indokol: a központi téma köré ugyanis számos esetben fonódnak hosszabb-rövidebb kitérők. *Az elektromosságról* így összességében nem a szórakoztató, hanem az ismeretterjesztő irodalom kategóriájába sorolható, mint olyan elbeszélések sorozata, melyek pedagógiai céllal mutatják be a legújabb tudományos ismereteket egy narratív kontinuum mentén.

Az újságírás megszületése magával hozta az igényt, hogy a szerzők a tartalomra és az informativitásra koncentráljanak a formával szemben, a közönség tudásszomját előtérbe helyezve. Cesare Beccaria az illatokról írt cikkén (Beccaria, 1766), valamint Francesco Marinucci orvosi témájú írásán (Marinucci, 1781) keresztül láthatjuk, hogy az újságcikk kapcsolatot teremt író és olvasó között, célként

szem előtt tartva a közvélemény formálását is, nyelvezetében pedig a világosság és az egyszerű, közérthető megfogalmazás dominál. Rövidsége és a hagyományoktól való elrugaszkodása egyedülállóvá teszi és garantálja a népszerűségét az olvasók körében.

A *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio* rendkívüli részletességgel kalauzolja végig az olvasót az 1700-as évek társadalmi, tudományos és művészeti téren bekövetkező változásainak állomásain, lebilincselő olvasmányélményt nyújtva mindazoknak, akik nemcsak a felvilágosodás olasz nyelvű alkotásai iránt érdeklődnek, hanem komplex irodalomtörténeti ismeretekre szeretnének szert tenni a világirodalom terén is. Noha a címben a szerző az 1700-as éveket emeli ki, mint az elemzés fő tárgyát, valójában a korszakot megelőző és az azt követő évszázad jellegzetességeire is számos utalást találunk, meglehetősen széles irodalmi horizontot áttekintve.

Bibliográfia

Tombi, Beáta: *Divulgazione scientifica nel Settecento – tipologia, generi, linguaggio*, Fakultás Könyvkiadó, Budapest, 2022.

Algarotti, Francesco: *Dialoghi sopra la luce, i colori e l'attrazione*, Berlin, 1750, v.ö.: De Zan, Mauro: *La messa all'Indice del «Newtonismo per le dame»*, in Cremante, Renzo & Tega, Walter: *Scienza e letteratura nella cultura italiana del '700*, Il Mulino, Bologna, 1984, 133-147. o.

Beccaria, Cesare: *Frammento sugli odori*, in «Il Caffè» I.(4)

Betti, Zaccaria: *Il baco da seta*, Marco Moroni, Verona, 1765.

Fracastoro, Jeromos: *Della sifilide ovvero del morbo gallico*, Lelio della Volpe, Bologna, 1765.

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.

Marinucci, Francesco: *Risoluzione del Caso Chirurgico anatomico intorno all'occhio*, in «Efemerendi Letterarie di Roma», XVII, 1781.

Sguario, Eusebio: *Dell'elettricismo o sia delle forze elettriche de' corpi*, Venence Gio. Battista Recurti, 1746.

Katona-Kovács Lili Krisztina

italianista

Debreceni Egyetem

Olasz Tanszék

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Ifj. Barta János	történész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK Egyetemes Történeti Tanszék, bartaj940@gmail.com
Balázs Fruzsina	anglisztika szakos bölcész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, balazsfruzsina15@gmail.com
D. Rácz István	irodalomtörténész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, racz.istvan@arts.unideb.hu
G. Miranda Oscar	biológus szakos MSc-hallgató, Debreceni Egyetem, TTK, oscar.garcia.miranda@outlook.com
Katona-Kovács Lili	italianista, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, BTK Olasz Tanszék, kovacs.lili.krisztina@arts.unideb.hu
Klima László	őstörténész (régész-nyelvész), ny. tudományos főmunkatárs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, fafeju.valdemar@gmail.com
Lajos Panna	magyar-matematika tanárszakos hallgató, Debreceni Egyetem, pannalajos@gmail.com
Lévai Csaba	történész, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK Egyetemes Történeti Tanszék, levai.csaba@arts.unideb.hu
Mándi Mihály Gábor	biológus szakos MSc-hallgató, Debreceni Egyetem, TTK, mandi.mihaly21@gmail.com
Maruszics Erik	történész, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, maruszics@gmail.hu
Maticsák Sándor	finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, maticsak.sandor@arts.unideb.hu
Nyul Imre	helytörténész, nyugdíjas tanár, imre.nyul@gmail.com
Pintér Zoltán Árpád	történész, gimnáziumi tanár, Karcagi Nagykun Református Gimnázium, pinter.zoltan.edu@gmail.com
Pusztai Gábor	néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, pusztai.gabor@arts.unideb.hu
Szabadfalvi József	jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem ÁJK, szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu
Tóth Barna	irodalomtörténész, textológus, tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem, Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, thbarna@gmail.com

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

---

VOL. XXXII. NO.1

NEW ISSUE

2024. I

Contents

János Barta, Jn.: In Memoriam István Orosz 3

István D. Rácz: Introduction 7

PREHISTORY AND LANGUAGE HISTORY

Sándor Maticsák: Scythian-Hungarian Relationship: Does It Exist? 8

László Klima: Biblical Ancestors, Mysterious Peoples and Regions: Prehistoric Motifs in
Endre Ady's Poetry and Journalism 23

Panna Lajos: The Finno-Ugric Linguistic Affinity in Contemporary Textbooks for Secondary
Schools 41

STUDIES

Csaba Lévai: Reflexions on Iván Zoltán Dénes's Book *The Chosen Nation: The Life and
Work of Henrik Marczali* 56

József Szabadfalvi: The Influence of the Philosophy of Law in Elek Dósa's Views of Law 71

Erik Maruszics: The Activity of the Magyar Norma in Beregszász between 1939-1944 82

Fruzsina Balázs: Hopeful Perishing: The Representation of the Child in Colm McCarthy's
2016 Film *The Girl with All the Gifts* 94

Imre Nyul: A Forgotten Architect: József Csanak 108

NEWS FROM THE ACADEMIA

Oscar Garcia Miranda and Mihály Gábor Mándi: Xeniya Klokova: A Student of the
University of Debrecen, Winner of the International Contest ScienceBEAT 133

BOOK REVIEWS

From Hajdúnánás to Archduke Joseph. Levente Püske: World War, Revolution, Counter-
revolution (*Zoltán Árpád Pintér*) 136

Hungarian Children and Dutch Protestants. Maarten J. Aalders: Dutch-Hungarian Protestant
Relations between the Two World Wars (*Gábor Pusztai*) 140

On Szilárd Borbély's Posthumous Book on Csokonai. Szilárd Borbély: "You Lieth in the
Swinging Shade of Poplars". Studies on Csokonai (*Barna Tóth*) 143

Literature Meets Science: Educational Genres in 18th-century Italy. Beáta Tombi:
Divulgazione scientifica nel settecento – tipologia, generi, linguaggio
(*Lili Katona-Kovács*) 147

Authors of this Issue 153

Contents 154